

3240

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
DE ATTILA JÓZSEF NOMINATAE
SECTIO OECONOMICO—POLITICA

POLITIKAI GAZDASÁGTAN

ПОЛИТИЧЕСКАЯ ЭКОНОМИЯ
POLITICAL ECONOMY
TOMUS XIII.

HUNGARIA
SZEGED
1976

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
DE ATTILA JÓZSEF NOMINATAE
SECTIO OECONOMICO—POLITICA

POLITIKAI GAZDASÁGTAN

ПОЛИТИЧЕСКАЯ ЭКОНОМИЯ
POLITICAL ECONOMY
TOMUS XIII.

HUNGARIA
SZEGED
1976

Szerkeszti:

DR. NAGY LAJOS

tanszékvezető egyetemi tanár,
a közgazdaságtudományok doktora

E kötet szerzői:

DR. ANDRÁSSY ADÉL egyetemi adjunktus
DR. IMRE OTTÓ egyetemi adjunktus
DR. MAYER LÁSZLÓ egyetemi docens, a közgazdaságtudományok kandidátusa
DR. SIPOS MIKLÓS egyetemi docens, a közgazdaságtudományok kandidátusa
DR. VÁCZY MÁRIA egyetemi adjunktus

Technikai szerkesztő:

DR. SIPOS MIKLÓS
egyetemi docens
a közgazdaságtudományok kandidátusa

DR. ANDRÁSSY ADÉL

A MAGYAR MEZŐGAZDASÁGI TERMELES ALAKULÁSÁT JELENTŐSEN BEFOLYÁSOLÓ, RELEVÁNS GAZDASÁGI VÁLTOZÓK KIVÁLASZTÁSA EGY- ÉS TÖBBTÉNYEZŐS KORRELÁCIÓANALÍZISSEL

Szocialista mezőgazdaságunk napjainkban nagy átalakulások korát éli, alapvető jelentőségűvé vált az intenzifikálás, belterjesítés. A mezőgazdasági növekedés ugyanakkor mindig egyik kulcskérdése volt a népgazdaság egyensúlyának is. Ezek együttesen indokolják, hogy a mezőgazdasági növekedés elméleti kérdéseivel foglalkozzunk úgy, hogy az a gyakorlat számára is hasznosítható legyen.

A növekedés vizsgálata nagyon sok módszerrel történhet, ezek közül az egyik a termelési függvény. A termelési függvények számszerűsítéséhez az első lépés a releváns gazdasági változók kiválasztása, azaz a függő változóra ható tényezők közül a leglényegesebb, legdominánsabb elemeknek a meghatározása. A növekedés tényezői közül a termelési függvényekkel történő vizsgálatoknál két fő mennyiségi tényezőt, a munkaerő és a termelési eszközök felhasznált mennyiségét, valamint a műszaki fejlődést szokás kiemelni. A mezőgazdasági termelés az ipartól eltérő adottságai miatt a felsorolt tényezőkön túlmenően a természeti tényezőket is külön megkülönböztetjük. A mezőgazdasági termelés alakulását tehát a természeti adottságok, a felhasznált élő- és holt munka mennyisége, hatékonysága és a műszaki fejlődés ütemének függvényében vizsgáljuk. E tényezőkön kívül természetesen egyéb tényezők alakulása is hat a termelésre,¹ ezek azonban nehezen (vagy egyáltalán nem) számszerűsíthetők és a termelés alakulásában játszott szerepük másodlagos.

A mezőgazdasági kibocsátás és az egyes termelési tényezők közötti összefüggés vizsgálatát 19 év (1955—1974 terjedő időszak), illetve ahol ilyen hosszú idősor nem állt rendelkezésre 14 év (1960—1974 terjedő időszak) idősorai alapján végeztem el. Az idősorok változatlan árasak, mivel a termelési függvény megszerkesztéséhez volumenösszefüggésekre van szükség. A termelést nettó termelési értéken vettem figyelembe. Az output és az inputok közötti kapcsolat elemzésének módszeré egy- és többtényezős korrelációanalízis volt.

1. A természeti tényezők szerepe a mezőgazdasági növekedésben

A mezőgazdasági termelés az ipari termeléstől eltérő jellegének egyik alapvető oka hogy a természeti tényezők szerepe jelentősebb. Jelentőségük, a termelés alakulására gyakorolt hatásuk a termelőerők fejlődésének eredményeként egyre nagyobb mértékben csökken, de a mezőgazdasági kibocsátás még mindig jelentős mértékben a természeti tényezők függvénye és belátható időn belül nem is lehet számolni hatásuk nagy-

1. Ilyenek pl. a gazdaságpolitika, a vállalkozási szellem, az infrastruktúra, a közegészségügy stb. azaz szinte minden, ami egy társadalomban történik, hatással van a termelésre.

mértékű kiküszöbölésével. Kedvezőtlen természeti adottságok azonos nagyságú holt és élőmunka felhasználása mellett kisebb termelést biztosítanak, mint kedvezőbb természeti feltételek mellett; más oldalról viszont a technikai fejlődés csökkenti a kedvezőtlen természeti tényezők hatását.²

A természeti tényezők szerepét a mezőgazdasági növekedésben az éghajlati viszonyok, a földellátottság és az agrobiológia³ hatásain keresztül vizsgálhatjuk.

Az időjárási viszonyok — elsősorban a csapadékelosztás és a hőmérséklet (napsütéses órák száma) — véletlenszerűen befolyásolják a termelési eredményeket. Magyarország változékony és szélsőséges éghajlata a mezőgazdasági termelés ingadozásának legfőbb oka.⁴

A mezőgazdasági termelés a vizsgált 19 év alatt (1955 és 1974 között) jelentős mértékben eltér a trendértékektől.

A netto termelési érték 1950-hez viszonyítva 96% (1961-ben) és 123% (1969-ben) között mozgott. Ezen belül a növénytermelés ingadozása volt a jelentősebb (98—144%).

A föld a mezőgazdaság legfontosabb és legsajátosabb termelőeszköze, a mezőgazdasági újratermelési folyamat elsősorban a földhöz kötődik. Lényegében az állóeszközkhöz tartozik, de szerepe és jelentősége lényegesen eltér a többi állóeszközétől — ez indokolja a növekedésre gyakorolt hatásának kiemelt vizsgálatát.

A földellátottság hatását a termelés bővülésére nagyságán és minőségén keresztül elemezhetjük. Napjainkban a *föld extenzív bővítésére* nincs lehetőség makroszinten, sőt a megművelt terület lassú csökkenését figyelhetjük meg az ipari fejlődés egyik következményeként.

A mezőgazdasági terület évi átlagos csökkenése a vizsgált időszakban 0,3% volt. A legjelentősebb mértékben 1962-ben (1,0%-kal), a legkisebb mértékben 1964 és 1972-ben (0,1%-kal).

A földterület intenzív bővítésére a műtrágyafelhasználás növelése és a melioráció kiterjesztése ad lehetőséget. Hazánkban a műtrágyafelhasználás dinamikusan emelkedett. 1973-ban 22-szerese volt az 1955. évinek. Az évi átlagos növekedési ütem 19,7% volt.

Az öntözött és a talajjavított területek aránya a vizsgált időszakban jelentős mértékben változott, mind pozitív, mind negatív irányban. Az öntözött területek aránya 5,28% és 1,00% között mozgott. 1973-ban 3,4-szerese volt az öntözött területek aránya az 1955. évinek, de a 60-as évek elejére is ehhez közeli értékek a jellemzőek (pl. 1964-ben az összterület 3,82%-a volt öntözött).

A talajjavítás aránya a 60-as évek elejére jellemző növekedés után egyre inkább csökken, 1973-ban alig valamivel volt több, mint 0,5%. A legmagasabb értéke sem érte el a másfél százalékot.

Az eddig elemzett termelési tényezők és a termelési érték a következő szorosságú kapcsolatban vannak:

2. A természeti tényezők szerepének a csökkenése az állattenyésztés súlyának a növekedésével is összefügg. Az állattenyésztés sem független azonban az éghajlati viszonyoktól, a talaj hatásaitól, hiszen a takarmánybázison keresztül függ a természeti tényezőktől.
3. Az agrobiológia hatásait — adatok hiánya miatt — jelen vizsgálataimnál nem tudtam számszerűsíteni. Vizsgálatához szükség lenne ugyanis arra, hogy különböző fajták hozamai, valamint a hozamok és a termelési tényezők közötti összefüggés rendelkezésre álljon.
4. A mezőgazdasági kibocsátás ingadozását nemcsak a természeti tényezők okozzák, pl. a beruházások ingadozása, a munkaszervezés stb. szintén jelentős tényezője lehet a labilitásnak.

Mezőgazdasági terület	nagysága	+0,793 22
	értéke	+0,344 24
Az öntözött serüleiek aránya		+0,096 35
A talajjavított területek aránya		-0,563 43
Műtrágyafelhasználás (hatóanyagban)		+0,927 44

A vizsgálat eredményei azt mutatják, hogy a mezőgazdasági kibocsátás szorosan függ a megművelt területek és műtrágyafelhasználás nagyságától. A vizsgálatok nem tudtak kapcsolatot, összefüggést kimutatni az aranykorona-jövedelmek és a termelési értékek között. Ez is arra az ismert tényre utal, hogy ez az értékelés nem tükrözi vissza pontosan a minőségi differenciákat. Másrészt a különböző talajjavító, hozamfokozó eszközök a vizsgált két változó közötti korrelációt csökkentik. Ugyanakkor szerepet játszik az is, hogy az aranykorona-jövedelmek átlagok, az átlag eltakarja a földek különböző minőségét, és így hatásukat nem lehet kimutatni.⁵

Az öntözött területek aránya nem bizonyult szignifikáns változónak. Ebből az eredményből arra lehet következtetni, hogy mivel a netto termelési érték idősorából az időjárás hatása is ki lett szűrve, az így korrigált termelési értékek és az öntözött területek között nem is lehet korrelációt kimutatni, hiszen az öntözés jelentős mértékben függ az időjárástól. Ezt a hipotézist is megcáfolták a korrelációs vizsgálatok: a korrigálatlan netto termelési érték és az öntözött területek aránya közötti kapcsolat szintén gyenge (a korrelációs együttható 0,126 25). Tehát az öntözött területek aránya és a mezőgazdasági kibocsátás között a vizsgált időszakban a mezőgazdaság egészét tekintve nem lehet szoros kapcsolatot kimutatni. Ez a negatív eredmény több tényezőre vezethető vissza: először az öntözés elsősorban a növénytermelés eredményeire, hozamaira hat és ezen belül is a vízigényes növénykultúrák hozamait befolyásolja jelentősen. Másodsor az öntözés hatása csak akkor érvényesül megfelelően, ha a többi ráfordítás kellő arányban és mennyiségben biztosított. Azaz az alacsony korrelációs együttható utalhat arra is, hogy az öntözés és a többi termelési tényező között aránytalanságok vannak, az öntözés szűk keresztmetszet. Harmadszor a vizsgálatok a mezőgazdaság egészére irányultak, azaz azon gazdaságok eredményei is szerepelnek, ahol az öntözés jelentős szerepet tölt be és azok is, ahol nem számottevő. A két hatás egymást kiegyenlítheti, vagy legalábbis csökkentheti a kapcsolat szorosságát.

A talajjavított területek és a termelésnövekedés között közepes nagyságú, negatív korrelációt találtunk. A negatív előjel csak arra utal, hogy ennek a változónak az értékei kezdeti növekedés után csökkenő tendenciát mutatnak, azaz parabolikus kapcsolat áll fenn a változók között.

Ez az eredmény úgy tűnik, összhangban van a talajjavítás hatékonyságával. A talajjavításnak általában kedvező a hatása, de a megbízhatósága, a javítás utáni termésmégtöbblet igen széles intervallumban szóródik. A homoktalajok javítási módszerei kevésbé kiforrottak és megbízhatóak, mint a savanyú, illetve szikes talajoké.⁶

5. Az output és a föld minősége közötti korreláció vizsgálata keresztmetszeti elemzéseket igényel. Ezeket a vizsgálatokat nem végeztem el, mivel a célom nem az volt, hogy a föld minőségének a mezőgazdasági kibocsátásra gyakorolt hatását kimutassam, hanem az, hogy az elmúlt időszakban lejátszódott növekedés legfontosabb tényezőit kiemeljem. A föld minőségének a változására tehát a termelés növekedése nem vezethető vissza, de ez nem jelenti annak tagadását hogy különböző minőségű földeken eltérő nagyságú termelést lehet elérni.

6. Csete—Gönczi—Kádár—Vadász: Mezőgazdasági vállalatok és üzemek gazdaságtana. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1974. 326. oldal.

A földterület művelési ágankénti alakulása és a termelési értékek közötti korrelációs vizsgálatok eredményeként a következő együtthatókat adták:

	Korrelációs együttható
Szántó	-0,624 32
Kert	+0,300 55
Gyümölcsös	+0,702 49
Szőlő	+0,269 99
Rét	-0,733 92
Legelő	-0,770 36
Totális korrelációs együttható:	0,979 82

A mezőgazdasági növekedés a szántó, a rét, legelő területek nagyságától közepesnél erősebben függ, de fordított arányban áll velük; azaz minél inkább csökkent az említett területek aránya, annál nagyobb mértékben nőtt a kibocsátás. Gyenge kapcsolat van a termelési érték és a kert, szőlőterületek aránya között. Szignifikáns változónak egyedül a gyümölcssterület bizonyult, az elmúlt időszakban tehát a mezőgazdasági termelési eredmény, illetve annak növekedése jelentős mértékben függött a gyümölcssterületek nagyságától. Összességében a mezőgazdasági növekedést jelentősen befolyásolja a földterület művelési ágankénti alakulása.

2. Az állóeszközök és a termelés összefüggésének egyes kérdései a mezőgazdaságban

A termelési eszközök — amelyek a termelés tárgyi feltételeit alkotják — rendkívül heterogének. Különböző csoportjai tömegének, minőségének változására a termelési eredmény eltérőképpen reagál. E helyen az az alapvető célkitűzésem, hogy az állóeszközök változásának a termelésre gyakorolt hatását kimutassam, hogy az állóeszközök és a termelés közötti főbb összefüggést feltárjam.

Állóeszköz-idősor adatok főbb csoportok szerinti bontásban nem álltak rendelkezésre az egész időszakra, ezért a termelésre gyakorolt hatásuk kimutatását keresztmetszeti adatok (1968. I. 1-én mért értékek) alapján kíséreltem meg kimutatni.

A vizsgálatok eredménye a következő korrelációs együtthatók:

	Korrelációs együttható
Épületek	0,989 31
Építmények	0,808 72
Ültetvények	0,675 26
Erőgépek	0,928 24
Egyéb gépek	0,987 23
Szállítási és hírközlési berendezések	0,996 07
Igazgatási és felszerelési tárgyak	0,428 20
Járművek	0,992 21
Üzemkörön kívüli állóeszközök	0,571 73

Az igazgatási és felszerelési tárgyakat kivéve tehát, valamennyi állóeszközcsoport releváns változónak bizonyult. A korrelációs együttható magas, ami a kapcsolat szoros ságára utal.

Az állóeszközállomány ingatlanok és gépek, berendezések, járművek bontásban 1960. évtől hozzáférhető. Az összes állóeszközökön belül a gépek, berendezések, járművek aránya valamelyest emelkedett (19,13%-ról 21,60%-ra). A két állóeszközcsoport egymáshoz viszonyított aránya 4,23-ról 3,63-ra változott.

Az idősoron alapuló vizsgálat a keresztmetszeti elemzés eredményeit támasztotta alá. *Tehát a mezőgazdaságban szinte valamennyi állóeszközcsoport változása erősen befolyásolja a termelési eredményt a gépek, berendezések, járművek mellett az ingatlanoknak is nagy szerepük van a növekedésben. Az ingatlanok bruttó, értéke és a termelési érték közötti kapcsolat szoros, a korrelációs együttható 0,953 02. Ez a vizsgálat is alátámasztotta azt a tételt, hogy a mezőgazdaságban az ingatlanok jelentős szerepet töltenek be a termelés növekedésében.*⁷

Az állóeszközadatok értékelésénél két lehetőség kínálkozik:

a) bruttó értéken,

b) nettó értéken vegyük figyelembe. Mind a bruttó, mind a nettó értéken értékelt állóeszközök és a termelés közötti összefüggéseket megvizsgáltam.

A vizsgálatok eredményei:

Korrelációs együttható

Brutto állóeszközérték	0,941 22
Nettó állóeszközérték	0,940 83

Tehát a mezőgazdaságban a nettó és bruttó értékű állóeszköz-állománytól gyakorlatilag ugyanolyan mértékben függ a termelési érték, azaz a nettó érték viszonylag pontosan tükrözi vissza a tényleges értéket.

A termelés és az állóeszközök közötti összefüggés feltárásához a termelés 1 év alatt elért tömegét állítjuk szembe az állóeszköz-állomány egy adott időpontban felmért értékével; azaz az állóeszközérték kapacitás jellegű adatai és a termelési eredmény — amely nem kapacitás jellegű — közötti kapcsolatot keressük. A két oldal között alapvető ellentmondás van. Az állóeszközök kihasználásának függvényében ugyanakkora nagyságú és összetételű állóeszközértékhez nagyon különböző termelési eredmény tarthat. Ha pl. valamely üzemben jobb üzemszervezés eredményeként emelkedik az állóeszközök kihasználtsága, akkor növekszik a termelés változatlan tömegű állóeszközérték mellett is.

A mezőgazdaságban az eszközök kihasználtsága alacsony, mert a munkaperiódusok közötti idő — amikor kihasználatlanul áll — meglehetősen magas. A munkaperiódus csökkentésével az eszközök kihasználatlansága nő, bár az idényszerűségét pl. univerzális gépek alkalmazásával, az ágazatok megfelelő társításával, stb. mérsékelni lehet.

A vizsgált összefüggés két oldala közötti alapvető ellentmondást az állóeszközadatok ráfordítás jellegűvé való átalakításával kísérhetjük meg, az extenzív kihasználási együttható segítségével. Az extenzív kihasználási együtthatót az állóeszközök kihasz-

7. Az iparban az ingatlanok nem bizonyultak releváns változónak, lásd Simon György: Gazdaságirányítás és népgazdasági optimum. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp., 1970. 14. oldal

nálásának elemzésére RácZ Jenő vezette be; „a tényező azt fejezi ki, hogy a termelőberendezések naptári időalapját mennyire használták ki.⁸

$$k_a = \frac{1 \text{ gazdaságra eső teljesített gépórák száma}}{8760 \text{ óra}}$$

Tehát ez a mutató az egy év alatt teljesíthető összes órák számának, 8760-nak a százalékában adja meg az egy gazdaságban átlagosan teljesített óraszámot.

Sajnos a mezőgazdaságban az összes gépórákat nem gyűjtik. A legfontosabb, legjellemzőbb gépek átlagos ledolgozott műszakjára vonatkozó adatokat viszont igen, és mivel a traktor a legáltalánosabban használt erőgépek, a mezőgazdaság legfőbb vonóerőforrása, a vontatott munkagépek üzemeltetésének alapvető feltétele, így az 1 traktorra jutó ledolgozott műszak adataiból következtethetünk a kapacitások kihasználásának mértékére.

A traktorok extenzív kihasználása csökkent, 1960-hoz viszonyítva 1971-ben 2,61%-kal.

Az extenzív kihasználási együttható segítségével a tényleges hasznosításra jellemző „hasznosított termelőberendezés-volumen” könnyen meghatározható (a termelőberendezés volument az extenzív kihasználás együtthatójával szorozva). Ennek a mutatónak az időszora jól mutatja a ténylegesen hasznosított technikai bázis nagyságában évről-évre bekövetkezett változásokat. Tartalmukat tekintve egészen más jellegűek, mint a teljes állóalap-volumen összehasonlításából adódó viszonyszámok.

A hasznosított termelőberendezés-volumen növekedése nem olyan erőteljes, mint a teljesé. Míg a teljes termelőberendezés-volumen a vizsgált időszakban majdnem 2,5-szeresére növekedett, addig a hasznosított technikai bázis elmaradt ettől a fejlődéstől. (1972-ben a teljes állóalap 148,7%-kal, a hasznosított csak 118,8%-kal haladta meg az 1960. évi szintet.)

Az extenzív kihasználási együttható csökkenő tendenciáját⁹ a gépek, berendezések, járművek növekedése ellensúlyozta, így a hasznosított termelőberendezések volumene is egyenletes fejlődést mutat. A hasznosított termelőberendezések évi átlagos növekedési üteme 7,0% (a legkisebb érték 0,8%, a maximum 13,1%), a teljes termelőberendezéseké magasabb, 8,1% (a minimális növekedési ütem 0,8%, a maximális 14,2 százalék).

Megvizsgáltam a hasznosított eszközök és a termelés összefüggését is. A kapott korrelációs együttható magasabb, mint a teljesé. Értéke 0,943 84. *Tehát a hasznosított eszközök és a termelés között nagyon szoros kapcsolat van.*

A gépek, felszerelések, berendezések különböző műszaki színvonala jelentős mértékben befolyásolja hatékonyságukat. Két azonos típusú gép hatékonysága nagyon eltérő lehet attól függően, hogy milyen színvonalon hozták létre és mikor helyezték üzembe. Az eltérő műszaki színvonalat az idővel tudjuk reprezentálni, tehát az *állószerzők kor szerinti megoszlását* és a termelés összefüggését külön kell elemezni.

Az állóalapok átlagos életkorának becslésére két módszer kínálkozik:

- a) a nettó értéknek a bruttó értékéhez mért aránya,
- b) az évi selejtezés arányából kiinduló becslés.¹⁰

8. RácZ Jenő: Az állóalapok és a termelés összefüggése a magyar iparban. Akadémiai Kiadó, Bp., 1966. 77. oldal.

9. Az extenzív kihasználási együttható a vizsgált időszakbeli ingadozása és csökkenése arra utal, hogy a munka- és üzemszervezés nem igazodott kellő mértékben a megnövekedett állószerzőállományhoz, másrészt csökkenhetett az univerzális gépek aránya.

10. RácZ Jenő: Az állóalapok és a termelés összefüggése a magyar iparban. Akadémiai Kiadó, Bp., 1966. 162. old.

A netto értéknek a brutto értékhez mért aránya hozzávetőlegesen az állóeszköz-állomány használhatóságát mutatja. Az állóeszközök elhasználtsága 1968-ig 45% körül mozgott, ettől kezdve azonban nőtt a újabb állóalapok aránya, 1973-ban az elhasználtság mértéke már csak 38,3%. Összességében tehát az állóeszközök használhatósága 1960-hoz képest 11,3%-kal nőtt.

Az állóalapok átlagos életkorára a selejtezés arányából is következtethetünk, ehhez a becsléshez ismerni kell a nyitóállományt, az évi selejtezés arányát, és az üzembe helyezett beruházásokat.

Az ingatlanoknál a vizsgált 7 évben a legújabb évjáratúak aránya majdnem egyenesen javult, a gépek, berendezések, járművek esetében viszont az 5 évesnél újabb eszközök aránya 1968—1969. években jelentős mértékű visszaesést mutat. Összességében az ingatlanoknál nagyobb mértékben tapasztalható arányeltolódás az újabbak javára (az ingatlanok 5 évesnél újabb aránya 1965-höz képest 3,6%-kal nagyobb 1972-ben, a gépek, berendezések, járműveknél csak 2,4%-kal.) A gépek, berendezések, járművek 5 évesnél újabb aránya azonban több mint 50%, tehát ezen eszközök átlagos életkora alacsony.

A mezőgazdasági állóalapok 5 évesnél újabb részaránya 1972. I. 1-én 3,5%-kal volt magasabb, mint 1965. I. 1-én. Évente átlagosan 1,5%-kal nőtt az újabb eszközök aránya, de az évi tényleges fejlődés szóródása elég nagy (—2,1%-tól 6,2%-ig terjed).

A mezőgazdasági állóalapok életkora mind a nettó érték alapján, mind a selejtezési arány alapján csökkent, tehát határozott javulás tapasztalható ezen a téren.

Megvizsgáltam a nettó érték alapján becsült átlagos életkor és a termelés növekedése közötti kapcsolatot is. Az analízis eredményeként *0,761 61-ot* kaptam a korrelációs együtthatóra. *Tehát a mezőgazdasági kibocsátás és az állóeszközök kora között szoros kapcsolat van.*

Egyetlen évben, 1968. I. 1-én az állóeszközállomány különböző csoportjainak átlagos életkorának becslését el tudtam végezni — ami a viszonyítási alaphoz nélkülözhetetlen.

Ez a becslés a teljes használati idő osztályközepei és a hozzá tartozó %-os részarány alapján történt. A gépek, berendezések átlagos életkora a becslés szerint 13 év. Mivel 1968. I. 1-én 48%-uk 5 évesnél újabb volt, a 15 évesnél régebbi eszközök is jelentős súlyúak voltak még. 1972. I. 1-én azonban már 11 évesnél régebbi berendezések nem voltak,¹¹ tehát jelentősen csökkent az átlagéletkor ennél az eszközcsoportnál.

A becsült átlagos életkor az összes állóeszközre 1968-ban nagyon magas, 41 év, alapvetően az épületek, építmények és üzemkörön kívüli állóeszközök 45 éven felüli részarányának jelentős súlya miatt (kb. 50%-uk 45 évnél régebbi.)

Az állóeszközök kora alapján meghatározhatjuk az egy évben felhasznált eszközértékeket is. A folyó állóeszköz-felhasználás értékei és a termelés növekedése közötti kapcsolat szorosságára a következőket kaptam:

Korrelációs együttható

Épületek, építmények	0,969 99
Ültetvények	0,675 26
Gépek, berendezések	- 0,995 92
Járművek	0,992 21
Üzemkörön kívüli állóeszközök	0,571 75

11. Természetesen annak feltételezésével tehetjük meg ezt a megállapítást, hogy mindig a legrégebbi évjáratból selejteznek.

A vizsgálatok azt mutatják, hogy a termelés növekedése nemcsak a lekötött eszközöktől függ; jelentős mértékben befolyásolja a folyó állóeszköz-ráfordítások nagysága is.

A termelés nagyon bonyolult rendszer. A termelési tényezők nemcsak a termelésre hatnak, hanem egymásra is, az egyes termelési tényezők között szoros kapcsolat van.

Megvizsgáltam az egyes állóeszközcsoportok egymással való kapcsolatát is. A következő esetekben szoros a korreláció:

Korrelációs együttható

Épületek és gépek között	+0,770 21
Épületek és járművek között	-0,768 07
Ültetvények és üzembörön kívül állóeszközök között	+0,876 55
Gépek és járművek között	+0,908 94

E hatások kikapcsolása után az output és az egyes állóeszközcsoportok kapcsolatát jellemző korrelációs együtthatók a következők:

Korrelációs együttható

Épületek, építmények	-0,622 78
Ültetvények	+0,061 55
Gépek, berendezések	+0,977 23
Járművek	-0,842 93
Üzembörön kívüli állóeszközök	-0,521 22

Tehát a folyó felhasználás értékei és a termelés növekedése között, a független változók közötti hatások kiiktatása után is szoros kapcsolat van.

Két lényeges részterület termelésre gyakorolt befolyásának vizsgálatával külön is foglalkoztam. Az egyik a traktorok állománya, a másik a vonóerőállomány volumene és megoszlása volt.

A két kiemelt változó relevánsnak bizonyult:

Korrelációs együttható

Mezőgazdasági összes traktor traktoregységben	0,872 79
Vonóerő összesen	0,915 49
Az összes vonóerő gépesítettségi foka	0,852 92

3. A forgóeszközök és a termelés kapcsolatának vizsgálata

Az iparban az eszközök másik csoportjának, a forgóeszközöknek a termelés növekedésében betöltött szerepe korántsem olyan egyértelmű, mint az állóeszközöké. Az állóeszközök bővítése a termelés növekedését vonja maga után általában. A forgóeszközök növekedése viszont az esetek többségében kedvezőtlen, hiszen inaktív lekötést jelent és legtöbbször utal a termelésben lévő aránytalanságokra. A termelés növekedése általában nem kívánja meg a forgóeszközöknek a termelés bővülésével egyenes arányban való bővítését. Változtatlan szintű forgóeszköz-mennyiséggel lényegesen magasabb termelést is el lehet érni.

A forgóeszköz-szükséglet nagysága a termelés szerkezetével, színvonalával, technológiájával is összefügg, de emellett a tényezők mellett jelentős mértékben befolyásolja az értékésítés iránya, szervezete, a raktározás körülményei; a szállítás feltételei. Az utóbbi tényezők a készletek nagyságát jelentős mértékben befolyásolják, a termelés és a forgóeszközök kapcsolatát közvetetté teszik és így a köztük levő kapcsolat nem számszerűsíthető, illetve a korrelációs-vizsgálatok nem mutattak ki szoros kapcsolatot a két faktor között az iparban.¹²

A *mezőgazdaságban* a termelés bővülésének a forgóeszközöktől való függésének makroszintű vizsgálatakor nem indulhatunk ki az üzemek összesített adataiból. Az állami gazdaságokban, valamint a termelőszövetkezetek egy részében a forgóeszköz fogalma bővebb, a készleteken kívül egyéb forgalmi eszközöket is magában foglal, termelőszövetkezetek többségében viszont szűkebb tartalmú.

Számításaimat a termelőszövetkezetek év végi forgóeszköz, illetve készletadatainak felhasználásával végeztem el.

A számítások eredménye a következő:

	<i>Korrelációs együttható</i>
Vetőmagvak, takarmányok	0,639 60
Állatok	0,891 90
Anyagok, fogyóeszközök	0,856 87
Egyéb fogyóeszközök	0,908 96
<hr/>	
Összesen:	0,930 93

Tehát a termelőszövetkezetek forgóeszközei és a termelési érték szoros kapcsolatban vannak egymással, a készletek valamennyi csoportjának alakulása kimutathatóan, számszerűsíthetően hat a termelési eredményre.

A mezőgazdasági készletállomány és a halmozatlan termelési érték közötti kapcsolatot szorosságát jellemző együttható: *0,864 80*. Itt is magas értéket kaptunk tehát.

Elemzéseink alapján megállapítható: *a mezőgazdasági forgóeszközök sajátossága, az ipari forgóeszközöktől eltérő jellemzője, hogy alakulása erősen hat a termelési eredményre*. Az ipar termelési tényezői között nem szerepel a forgóeszköz, hatását nem lehet kimutatni, a mezőgazdaságban viszont releváns változó.

Külön vizsgáltam az állatsűrűség és a termelési eredmény közti kapcsolatot. A korrelációs együtthatók a következők:

		<i>Korrelációs együttható</i>
100 ha mezőgazdasági területre jutó	szarvasmarha	+0,563 89
	sertés	+0,475 13
	ló	-0,521 24
	juh	+0,311 03

A szarvasmarha-, sertés- és lóállomány alakulása és a mezőgazdasági kibocsátás között közepes erősségű kapcsolat van. A lóállomány fordított arányban áll az outputtal. A juhállomány nem bizonyult releváns változónak.

12. Simon György: Gazdaságirányítás és népgazdasági optimum. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp., 1970. 14. oldal.

4. Az élők munkája és a termés összefüggésének vizsgálata

Az állóeszközök mennyiségi, szerkezeti, minőségi változásával egyidőben a vizsgált időszakban lényegesen változott a mezőgazdasági munkaerő létszáma és jelentős módosulás ment végbe összetételében, minőségében is.

A foglalkoztatottak száma évente átlagosan 3,8%-kal csökkent, (csak 1967-ben nem változott a foglalkoztatottak száma) a legkisebb mértékű változás 1965. évben 0,3% volt, legnagyobb mértékben 1960-ban csökkent.

A korrelációs vizsgálatok a nettó termelési érték és a foglalkoztatottak között közepes erősségű kapcsolatot jeleznek; a korrelációs együttható 0,670 65.

A fajlagos létszámmutatók nagyon eltérően alakultak; 3 évben növekedtek (1956-ban 22,5%-kal, 1965-ben 10,8%-kal, 1970-ben 21,1%-kal). A csökkenés mértéke is széles intervallumban szóródik, a legkisebb csökkenés 1968-ban volt, 0,2%; a legnagyobb 1962-ben, ekkor 23,2%-kal csökkent a létszámgény. Tendenciájában erősen csökkenő képet mutat.

Az állóeszköz igényesség általában nőtt, bár időnként csökkenések is előfordulnak (1957-ben 3,6%-kal, 1962-ben 1,1%-kal, 1966-ban 3,3%-kal, 1969-ben 4,1%-kal, 1971-ben 2,1%-kal). Az évi átlagos növekedés 5,0% volt.

A kérdés az, hogy az élők munkája-megtakarítás kizárólagosan az állóeszközök növekedésére vezethető-e vissza, vagy más helyettesítési folyamatok is lejátszódtak a mezőgazdaságban? Ennek a problémának az eldöntéséhez meg kell vizsgálnunk a munkaerő összetételében bekövetkezett változásokat.

A munkaerő összetételének, minőségének változása jelentős tényezője a termés-növekedésnek. A munkaerő összetétele több szempontból elemezhető, de a képzettség szerinti összetétel változása mutatja legjobban a munkaerő minőségében bekövetkezett módosulást.

Az egyetemet és középiskolát végzettek aránya 1960-ban az összes foglalkoztatottak 2%-át sem tették ki, 1970-ben viszont már arányuk 5,4% volt. A növekedés 1960-hoz viszonyítva majdnem háromszoros volt tehát, különösen erőteljesen gyarapodott a felsőfokú végzettséggel rendelkezők száma (181%-kal nőtt).

Az egyszerű munkában kifejezett egyenérték is jelentősen csökkent; 1960-tól 1970-ig 26,1%-kal. Ez csak valamivel kevesebb, mint a létszám csökkenése (30,1%). *Tehát a mezőgazdaságban a termésnövekedés folyamatában az egyszerű munka helyettesítése bonyolultabb munkával viszonylag kis mértékben következett be.*

Ezt a megállapítást támasztják alá a korrelációs vizsgálatok is, amelyeket kereszt metszeti adatok alapján végeztem el.

Korrelációs együttható

Foglalkoztatottak száma	0,938 40
Szakképzettség szerinti megoszlás:	
— általános és annál alacsonyabb végzettséggel rendelkezők;	0,938 44
— középfokú végzettséggel rendelkezők;	0,938 57
— felsőfokú végzettséggel rendelkezők;	0,935 88
Egyszerű munkában kifejezett egyenérték	0,938 23

A vizsgálat eredményei alapján azt látjuk, hogy az egyszerű munkában kifejezett egyenértékűtől sem függ szorosabban a termelés, mint a foglalkoztatottaktól. Tehát a mezőgazdaságban a foglalkoztatottak létszáma jól jellemzi az élőmunka-felhasználást. Mindez azzal függ össze, hogy rendkívül alacsony még mindig a szakképzettséggel rendelkezők aránya.

Összefoglalva az-előzőket a-következőket állapíthatjuk meg:

a) A természeti tényezők szerepe jelentős a mezőgazdaságban. A mezőgazdasági kibocsátás erősen függ a természeti tényezőktől, habár a technikai fejlődés csökkenti a növekedésben betöltött szerepüket. Az időjárási viszonyok véletlenszerűen befolyásolják a termelési eredményeket, nagyban hozzájárulnak a mezőgazdasági kibocsátás ingadozásához.

A termelési függvények csak a potenciális termelés megmagyarázására képesek, azaz csak a rendelkezésre álló kapacitásokkal elérhető termelés-volumen elemzésére alkalmasak, tehát a változó időjárási viszonyok hatására alakuló termelés elemzésére nem használhatók fel. Ezzel a módszerrel történő vizsgálatoknál a sztochasztikus jellegű elemeket ki kell szűrni.

b) A mezőgazdasági kibocsátás — erősen függ a földterület nagyságától. Mivel a földterület csökken, a kiesett földet pótolni kell más eszközökkel. A műtrágyafelhasználás növekedése részben pótolja és bővíti is a kiesett földterületet is, hiszen az elemzések azt mutatják, hogy az output erősen függ a műtrágyafelhasználás nagyságától. A talajjavítás aránya és a termelés között közepes kapcsolat van, ami arra utal, hogy a talajjavítás is hozzájárul a meglévő földterület bővítéséhez. A földet helyettesíti a vetésszerkezet változása is: a mezőgazdasági növekedés a szántó-, rét-, legelőterületek nagyságától közepes erősséggel függ, de fordított arányban áll velük, a gyümölcs-területek arányától közepesen függ, gyenge a kapcsolata a kert- és a szőlőterületekkel.

c) A termelés növekedése és a föld aranykorona-értéke, valamint az öntözött területek aránya közötti kapcsolat jellemző korrelációs együtthatók értéke alacsony. Az, hogy nincs kimutatható összefüggés a termelés növekedése és az aranykorona-jövedelmek között arra vezethető vissza, hogy a különböző hozamfokozó eszközök csökkentették a föld minőségének hatását, másrészt magának az átlagos aranykorona értéknek a változása nem volt számottevő.

A termelés növekedése és az öntözött területek aránya közötti alacsony korrelációs együttható, elsősorban arra utal, hogy az öntözött területek aránya nem számottevő.

d) Az iparban a termelési érték és az ingatlanok kapcsolatát jellemző korrelációs együttható értéke alacsony, a két változó között közvetett kapcsolat van. Ennek megfelelően a termelési függvényekkel történő vizsgálatoknál az állóeszközcsoportok közül csak a termelőberendezések szerepelnek a független változók között. A mezőgazdasági állóeszközök sajátossága, hogy majd minden eleme, tehát az ingatlanok is (legnyilvánvalóbb ez az állattenyésztésben) jelentős mértékben befolyásolja közvetlenül a termelés növekedését. Az állóeszközök növekedésétől — mind bruttó, mind nettó értéken értékelve — szorosan függ a termelés növekedése.

e) A termelés és az állóeszközök közötti összefüggés feltárásához a termelés 1 év alatt elért tömegét állítjuk szembe az állóeszköz-állomány egy adott időpontban felmért értékével. Ezt az ellentmondást az állóeszközadatok ráfordítás-jellegűvé való átalakításával kísérlelhetjük meg feloldani. Az állóeszközadatok ráfordítás-jellegűvé való alakítása az extenzív kihasználási együttható segítségével történhet.

A hasznosított termelőberendezések növekedése elmaradt a kapacitások növekedésétől, mert a berendezések kihasználtsága csökkent. A hasznosított eszközök és a termelés között is szoros a kapcsolat, magas a korrelációs együttható értéke.

f) Az újabb állóalapok aránya az összes eszközökön belül nőtt, ezen belül is az ingatlanok átlagos életkora csökkent erőteljesebben. A gépek, berendezések, járművek esetében is csökkent az átlagos életkor, de a fejlődés nem volt egyenletes. Tehát az állóeszközökön belül is lejátszódott egy helyettesítési folyamat, melynek eredményeként korszerűbb eszközök helyettesíteneek kevésbé korszerűeket.

g) A termelés növekedését jelentős mértékben befolyásolja a folyó állóeszközráfordítások növekedése. A termelés és a folyó állóeszköz-felhasználás között az állóeszközcsoporthoz egymás közötti kapcsolatának kiszűrése után is szoros kapcsolat van.

h) A termelés folyamatában a termelési tényezők nemcsak a termelésre hatnak, hanem egymásra is. A termelési tényezők nagyrészt meghatározzák a termelést és egymást is. Az állóeszközcsoporthoz belül az épületek és gépek, az épületek és a járművek, az ültetvények és az üzemi körön kívüli állóeszközök, valamint a gépek és a járművek között van szoros kapcsolat.

i) A mezőgazdaságban a forgóalapok jellegzetessége, hogy alakulásuk erősen hat a termelési eredményre. Az iparban a forgóalapok hatása nem számszerűsíthető.

j) A mezőgazdasági növekedés folyamatában az egyszerű munka helyettesítése bonyolultabb munkával viszonylag kis mértékben ment végbe. Erre vezethető vissza, hogy az egyszerű munkában kifejezett egyenértékűtől sem függ erősebben a termelés, mint a foglalkoztatottak számától.

k) Két termelési tényező mennyisége csökkent a mezőgazdaságban, a föld és az eleven munkáé. A vizsgálatok szerint ezeket nemcsak az állóeszközök helyettesítették a termelésben, hanem a műtrágyafelhasználás növekedése, valamint olyan minőségi változások, mint a talajjavítás és a vetésszerkezet átalakulása.

ВЫБОР ЭКОНОМИЧЕСКИХ ФАКТОРОВ, ВОДЕЙСТВУЮЩИХ
НА ПРОИЗВОДСТВО СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА С ПОМОЩЬЮ ОДНОГО И
НА ПРОИЗВОДСТВО СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА С ПОМОЩЬЮ
ОДНОГО И МНОГОФАКТОРНОГО КОРРЕЛЯТИВНОГО АНАЛИЗА

Д-р Андраши Адель
(Резюме)

Статья делится на четыре части. В первой части автор анализирует воздействие природных факторов на рост сельского хозяйства. Коррелятивный анализ показывает, что выпуск продукции сельского хозяйства в большой степени зависит от природных факторов, хотя технический прогресс снижает их влияние. Метеорологические условия случайным образом оказывают влияние на производственные результаты и в большой мере влияют на колебания сельскохозяйственного выпуска продукции.

Во второй части исследования анализируется роль основных средств. В сельском хозяйстве изменение всех основных средств оказывает большое влияние на результаты производства, кроме машин и оборудования и недвижимое имущество играет главную роль в росте. По данным анализа, рост производства зависит не только от связанных средств, а в большой мере воздействует и на размер текущих расходов основных средств.

В третьей части работы анализируется связь оборотных средств и производства. В сельском хозяйстве оборотный фонд имеет особенность — в большой степени его сумма воздействует на результат производства. В промышленности эффект оборотных фондов перечислить невозможно.

В четвертой части своей работы автор занимается проблемой соотношения живого труда и производства. В процессе роста сельского хозяйства замена простого труда сложным происходила относительно в небольшой мере, поскольку объема производства не зависит сильнее от эквивалентной формы стоимости простого труда, чем от числа занятых в производстве людей.

Dr. Adél Andrassy

THE SELECTION OF RELEVANT ECONOMIC VARIABLES, SIGNIFICANTLY
INFLUENCING THE PRODUCTION OF HUNGARIAN AGRICULTURE, WITH THE
HELP OF ONE — AND MULTI-FACTORAL ANALYSIS

(Summary)

The article is made up of 4 parts. In the first part I examined the effect of natural factors on agriculture. The correlation analysis showed that the agricultural output very much depends on natural factors, although the technical conditions have a random effect on agricultural production and contribute significantly to the fluctuation of agricultural output.

In the second part I examined the role of fixed assets in the growth. In agriculture almost all changes in the group of fixed assets strongly effect the output, that is, alongside with the machines, implements, vehicles, the real estates (land and buildings) also have great role in the growth.

According to the surveyes the increase in production depends not only on engaged assets, but it is also significantly affected by the extent of input of the current fixed assets.

In the third part I analysed the connection between working assets and production. It is a characteristic feature of working assets in agriculture that it's development considerably effects the production results. In the industry, the effect of working assets can not be quantified.

The fourth part deals with the interrelationships between the "live" labour and production. In the process of agricultural growth the substitution more complex labour for simple labour, took place to a relatively smaller extent. This accounts for that there is no closer dependence on equivalent expressed in simple labour, than on the number of employed workers.

DR. IMRE OTTÓ

A MUNKA SZERINTI ELOSZTÁS NÉHÁNY ELVI KÉRDÉSE

A tudomány fejlettségét azon mérhetjük, hogy a tárgykörébe tartozó, s a gyakorlati tevékenység során felvetődő kérdésekre mennyire ad tudományosan elfogadható választ és vázolja fel egyúttal a várható fejlődés tendenciáit, jelöli meg a majdan megválaszolendő kérdéseket. Nem kevésbé a politikai gazdaságtan fejlettségét azon, hogy mennyire szolgál szilárd elméleti alapul a gazdaságpolitika és a tervezés számára. De, hogy szilárd elméleti alapul szolgáljon, bármely terület összes összefüggéseit nem jelölheti meg. Ez képtelenség. A szocialista gazdaság legfontosabb, legjellemzőbb belső összefüggéseit kell keresnünk, hogy a gazdasági jelenségek bonyolult tarka világát áttekinthető módon rendszerezjük, hogy feltárjuk mik azok, amik az állandóan változó gazdasági szférát mozgatják. Keressük tenát a szocialista gazdaság mozgástörvényeit. Nemcsak a megismerés vágya hajt bennünket, hanem az is, hogy társadalmi (mindegyesekelőtt gazdasági és oktatási) tevékenységünk egyre tudományosabb alapon való szerveződését szolgáljuk.

A szocialista gazdaság közismerten specifikus törvénye a munka szerinti elosztás. Ennek az elosztásnak, az elosztás gyakorlatának ma már széleskörűen kiterjedt irodalma van. A gazdasági ösztönzés és ezen belül a személyes anyagi érdekelttség, a munka szerinti elosztás elméleti és gyakorlati kérdései a tervgazdálkodás konkrét rendszerének egyik legaktuálisabb kérdésévé vált az utóbbi években és az lesz a jövőben is. Ennek magyarázatát a szocializmus építésének több évtizedes gyakorlata, a közgazdasági kutatások és tudományok meg-megújuló fejlődése, a fejlett szocialista társadalom építésének feladata adja. A gyakorlati, gazdasági tevékenységek jelenségeinek, belső összefüggéseinek magyarázatok természetesen a marxizmus klasszikusai által kifejtetek újbóli értelmezésére, nézeteiknek a közgazdasági gyakorlattal összhangban álló továbbfejlesztésre kényszerülünk. Tesszük ezt a marxizmus szellemében, miközben a marxizmus alapvető igazságairól újból és újból meggyőződünk.

Azok a problémák, melyek a munka szerinti elosztást illetik alapvetően három dologgal kapcsolatosak: Az első a termelési-, tulajdon-, elosztási- és érdekviszonyok, mindenekelőtt *a tulajdon- és elosztási viszonyok sokrétű, bonyolult összefüggésével*, ezeknek a kategóriáknak és kapcsolatuknak az értelmezésével. A második *az árutermelés szocializmusbeli létével*, azzal, hogy a munka szerinti elosztás törvényét a marxizmus klasszikusai (Marx, Engels, Lenin) a szocializmusra vonatkozóan az árutermelés létének tagadása (mellőzése) közepette fejtették ki. A harmadik pedig általában a törvények és a gazdaságirányítási rendszer, konkrétan *a munka szerinti elosztás és egy adott gazdaságirányítási rendszer összefüggéseivel*, a munka szerinti elosztás tudatos érvényesítésével. Ezek az összefüggések a munka szerinti elosztás létének, külső (fel-

színi, konkrét) megjelenésének vonatkozásai, egyik sem elhanyagolható. Ezekről a problémáktól elméletileg elválasztható a munka szerinti elosztás törvényének belső összefüggései, az, hogy a törvénybe foglalt jelenség-objektumok (munka, jövedelem) közötti kapcsolat milyen jellegű, lineáris vagy nem lineáris, tehát a törvény működési formájának a meghatározása. Valószínű azonban, hogy erre a problémára elfogadható választ a szükségletre termelés és munka szerinti elosztás kapcsolatának komplex elemzése során kaphatunk.

A munka szerinti elosztáshoz tartozó, fent említett összefüggések közül ezúttal csak néhányat emelek ki, teljességre való törekvés nélkül. Ezek: a munka szerinti elosztás tartalma, értelmezésének lehetőségei, társadalmi érvényességének kritériumai, kétoldala, megvalósulásának fontosabb mozzanatai, „mérceje”, az ún. társadalmijuttatással és a szükséges munkával, valamint nem utolsósorban a szocialista köztulajdonnal való kapcsolata. Nem foglalkozom viszont a munka szerinti elosztás és a gazdaságirányítási rendszer kapcsolatának szerteágazó problémájával.

1. A munka szerinti elosztás tartalma, társadalmi érvényességének kritériumai

Valamely törvény reális létezését két ismérv jellemzi: egyfelől, hogy léteznek azok a jelenségtípusok, amelyek kapcsolatát a törvény kifejez, másfelől, hogy ténylegesen a törvényben meghatározott kapcsolatba lépnek egymással. Az első ismérv önmagában nem tartalmazza a másodikat, és további, az adott törvényen kívül álló feltételek szükségesek ahhoz, hogy a törvényben meghatározott összefüggés létrejöjjön, hogy a törvény reálisan létezzen. Így egyet lehet érteni azokkal, akik vallják, hogy egy tudományos törvény meghatározása három alapvető mozzanatot tartalmaz: *a)* A törvény érvényesülési körének a kijelölését, annak megállapítását, hogy a jelenségek mely objektumai között érvényesül a törvény által kifejezett belső összefüggés. *b)* A jelenségek közötti kapcsolatok jellegének feltárását, a törvény működési formájának meghatározását. *c)* Azoknak a körülményeknek a tisztázását, melyek mellett a kapcsolat létrejön, a törvény érvényességi határainak a megállapítását.¹

A munka szerinti elosztás esetében az objektumok, melyek a törvény érvényességi körébe tartoznak, a munka és a jövedelem, mely jelenség-objektumok nemcsak a szocialista gazdaságnak jellemzői. Ezenkívül a munka és jövedelem között valamiféle kapcsolat szintén nemcsak a szocializmusnak a sajátja. Tagadható-e, hogy makro, mezo, mikro szinten a kifejtett munka és a képződő, ott realizálódó jövedelem között szoros kapcsolat van? Ennek a kapcsolatnak az objektív szükségszerűsége az értéktörvényben kifejezésre is jut. Nem véletlen, hogy a munka szerinti elosztás és az értéktörvény kapcsolata Marx is utalt. Vagy tagadható-e, hogy a tőkés gazdaságban a bérmunkások osztályán belül az egyén szintjén kapcsolat van a végzett munka és a munkabér (jövedelem) között? Nem. Mégis a munka szerinti elosztás törvényét általánosan elfogadottan, a szocializmus legspecifikusabb, s egyetemes érvényű törvényének tekintjük.

A munka szerinti elosztás a szocializmus egyetemes, de nem abszolút, nem kizárólagos érvényű elosztási törvénye. Ha ennek az elosztási formának szükségességével kapcsolatban nincsenek is különféle felfogások, az *érvényesülés mértékével és érvényességi körének határaival kapcsolatban inkább tapasztalható bizonytalanság*. Márpedig a szocializmusbeli személyi jövedelemelosztás jellegzetes vonásainak feltárása éppen ennek a problémának a tisztázását követeli meg. A különféle felfogások két egymással

1. Megyeri Endre: „A munka szerinti elosztás törvénye”. Közgazdasági Szemle, 1972. 9. sz.

ellentétes álláspontok között foglalnak helyet. Az egyik véglet szerint az elosztás könnyörtelenül alakul a törvény követelményeinek megfelelően. Ez nyilván törvény-fétis szemlélet az elosztás területén. A másik véglet szerint a szubjektív tényezőknek, momentumoknak nagy szerepe van. Ez pedig voluntarista szemléletre vall. Miben is jut kifejezésre, hogy a munka szerinti elosztás törvénye a szocializmus elosztási viszonyainak?

Először is abban, hogy a fogyasztási cikkek és szolgáltatások, *a személyi jövedelmek elosztásának szférájában a gazdaságpolitika legfőbb elve (alapelve) a munka szerinti elosztás.* Ez az alapelv azonban nem kizárólagosan és nem következetesen érvényesül. A lakossági összes jövedelemből való tényleges részesedés különböző okokból eltér a munka szerinti elosztás elvétől. Az osztársadalmi szükségletek kielégítésének szükségességéből kiinduló és a személyes szükségleteket is figyelembe vevő elosztás szintén elve a szocialista elosztásnak. Az elosztásban szerepet játszanak még megtűrt források is, mint a vagyon vagy a véletlen, stb. Az egyes elosztási elvek súlya, egymáshoz való aránya változik ugyan, de a szocializmus építése során a munka szerinti elosztás egyre következetesebben érvényesül, mint alapvető elv. *A jövedelemarányok eszmei rendszere kidolgozásának alapja a munka szerinti elosztás.* Nem helyteleníthető tehát, ha a munka szerinti elosztásról hol a *törvény*, hol az *elv* rangján szólnak. Különben is az elméleti megismerés legfontosabb formái a „törvény” és az „elv” kategóriái, az objektív világ visszatükröződésének csomópontjai az emberi gondolkodásban. A törvény és az elv különbsége nem abszolút, ezek átmenhetnek egymásba. Helyénvalónak tekinthető éppen ezért, ha a munka szerinti elosztást elvként is értelmezzük, s azt mondjuk, hogy a szocialista gazdaság szervezésének egyik elve a munka szerinti elosztás. Elv minőségében társadalmi igényt, normatív követelményt fejez ki. Összhangban van ez a tervszerűség törvényével is. A tervszerűségnek általánosan elfogadottan két mozzanata van, az arányosság és a társadalmi tudatosság. A munka szerinti elosztás vonatkozásában az azt jelenti, hogy másként nem is érvényesülhet mint tudatosan alkalmazva, ami viszont abban jut kifejezésre, hogy a szocialista gazdaság szervezésekor általános érvénnyel, minden szinten normatív követelményként, követendő elvként határozzuk meg a munka szerinti elosztást.

Másodszor abban, hogy *minden jövedelmi nagyságkategóriában a munkajövedelmek dominálnak.* Csakis ez esetben beszélhetünk a munka szerinti elosztás egyetemes érvényű törvényéről. De itt is előfordulnak más jövedelmek kisebb-nagyobb súllyal. Egyenes következménye ez annak, hogy a munka szerinti elosztás alapvető, de nem kizárólagos elv. Hazánkban 1973-ban a lakosság munkából származó jövedelme 72,2 a társadalmi juttatásból származó 25,3 és egyéb forrásból származó jövedelme 2,5% volt.² Ebben kifejezésre jut a jellegzetes különbség a tőkés gazdasággal szemben. A vagyoni és egyéb jövedelmek a szocializmus előrehaladása során egyre kisebb súllyal szerepelnek. Az előrehaladás egyik fokmérője, hogy a munka és a juttatási jövedelmek együttes részesedése milyen az összes jövedelemből. A szocializmus és kommunizmus építése során előtérbe kerülnek a munka és juttatási jövedelmek egymáshoz való viszonyának, szerepének problémái.

Harmadszor abban, hogy *a különböző jövedelemfajták egymáshoz való viszonya a különféle jövedelmi osztályokban éppen az előbbiből adódóan eléggé egységes.* A tőkés jövedelemelosztásban ilyen mérvű egységesség nem tapasztalható. A gazdasági és társadalmi előrehaladásunk abban is kifejezésre jut, hogy az egységesség a fenti értelmezésben fokozódni fog.

2. Népgazdasági mérlegek 1973. Budapest, 1974. dec. 20. 57. old.

Negyedszer abban, hogy a keresők jövedelemelosztásának alapvető tényezője az országos munkaköri szerkezet, mint objektív alap, melyet azonban értékelnek, s itt már a szubjektív tényezők hatásával is számolni kell. A munkások kereseti arányait alapvetően a különféle munkák karakterisztikája határozza meg. Az esztergályosok és a szövönök kereseti arányait, általában a különféle dolgozó csoportok kereseti arányait nem a teljesítményalakulás, hanem a munkák jellege határozza meg. A szövönök ugyanis nem dolgoznak rosszabbul, mint az esztergályosok. A bérgazdálkodási gyakorlat számára orientáló szerepet elsősorban a tarifarendszer tölti be. A teljesítménykövetelmény-rendszer, a bérformák ebben nem nagy szerepet játszanak, csak az egyéni kereseteket befolyásolják. Az alkalmazott tarifákkal szemben jogos az az elvárás, hogy világosan jelöljék meg az elérni kívánt kereseti arányokat. A fenti kritérium léte, érvényesülése szempontjából nagyon lényeges tehát, hogy minél elfogadhatóbb, a valóságos feltételeket és igényeket tükröző Országos Szakmai Bértáblázat álljon rendelkezésre.

Végül abban, hogy a teljesített munkaszolgáltatások jelentőségének, nagyságának, eredményességének következtetési alapjává a jövedelem lett. Azért lehetett és azért kell lennie a jövedelemnek, mert a munkajövedelem dominál minden jövedelemcsoportban. Ha a köztudat elfogadta, elismeri, hogy a magasabb egyéni jövedelem, a jobb megélhetés mögött általános szabályként a végzett munka mennyisége, eredményessége van, akkor ez a munka szerinti elosztás társadalmi érvényességének egyik legfőbb bizonyítéka a verifikálhatóság szerteágazó bizonyítékai mellett.

Ilyen formán azt is mondhatom, hogy a fejlett szocializmus építésének s a felépült szocializmusnak az időszakában a munka szerinti elosztás fenti kritériumai a szocialista tulajdonnak is kritériumai az elosztás szférájában, azaz a szocialista tulajdon elosztási aspektusának. Közismert, hogy a szocialista köztulajdon elosztásbeli vetülete az adott időszakban a munka szerinti elosztás. Ebből következik az összefüggés másik oldala, miszerint a szocialista tulajdonnak a munka szerinti elosztásban igazolódnia is kell.

Óvakodnunk kell tehát a munka szerinti elosztás szokásos, leszűkített értelmezésétől. Ez az elosztás kétségtelen jelenti egyrészt azt, hogy a munka mennyiségének, minőségének és gazdaságosságának megfelelő bérezés kell legyen, amikor is a munka termelő elfogyasztásának mikéntje szolgál alapul. Ez a gyakorlatban a munka-és munkás-besorolások, az ezekhez tartozó bértételek, valamint a különféle bérformákon keresztül valósul meg. A megvalósulás során fejt ki a munkabér a teljesítményre ösztönzés és a munkaerő tervszerű elosztó funkcióját. De már ebben a szűkebb értelmezésben is látunk, hogy a kereseti arányok, a bérformák kifejezői a technikai-gazdasági viszonyoknak és egyben a munka szerinti elosztást szolgálják, vagyis összhangban vannak a technikai-gazdasági viszonyokkal. A megjelenési forma összhangban van mind a termelőerőkkel, mind a termelési viszonyokkal.

Ez az elosztás jelenti másrészt azt is, hogy a fogyasztási színvonal alapvetően a munka szerint elosztott jövedelemtől függ. A társadalom különböző rétegei által elfogyasztható anyagi javak és szolgáltatások mennyisége a végzett munkával arányosan elosztott jövedelemtől függ. A munkabér mint a munka szerinti elosztás eszköze, csakis ezáltal válhat az életszínvonal emelésének alapvető eszközévé.

Továbbá ez az elosztás szélesebb, történelmi értelmezés szerint más, eddig létezett elosztási módoknak, formáknak ellentétét jelenti. Ellentéte ez a földtulajdon szerinti, a tőke szerinti elosztásnak elsősorban, de más módon ellentéte a munkaerő érték-törvénye szerinti elosztásnak is. Ennek az elosztásnak a révén valósul meg a történelem folyamán először az összhang az elosztás módja és a társadalom mindenkori létalapja között nemcsak általában (nagy átlagban) és közvetetten, hanem konkrétan és közvetlenül is. Ezzel teremtdik meg a munkához való szocialista viszony közigazdasági alapja termelési viszonyoldalról.

A legfőbb gazdasági hatása abban van, hogy a munkára való fokozott ösztönző hatása révén létrejönnek az anyagi bőség megteremtésének feltételei. Továbbá, hogy a társadalmi tudat formálásának legfőbb gazdasági tényezője, melynek során a munka fokozatosan életszükségletté válik. Röviden, történelmi szerepe, funkciója abban van, hogy a szükséglet szerinti elosztás előfeltételei megteremtésének alapvető gazdasági és társadalmi tényezője az elosztás oldaláról. Az antagonisztikus osztálytársadalmak különféle elosztási típusainak a szükségletek szerinti elosztással való felváltása előkészítésének folyamatában a munka szerinti elosztás történelmi szükségszerűség. Az érvényességi körének határain belül, a neki megfelelő követelményektől való eltérések a lehetséges előrehaladáshoz képest a lassúbb fejlődés veszélyeit rejtik magukban.

A munka szerinti elosztás szükségességét a szocialista tulajdon létezésének feltételei között az alábbiakra vezetik vissza különféle jegyzetekben a) A termelőerőknek az érett kommunizmushoz képesti alacsonyabb színvonal, az anyagi bőség hiánya. b) A munka szociális különbségei, különműségei. c) A termelés szereplőjének az éretlensége, amely abban jut kifejezésre, hogy a munka még nem vált az emberek elsőrendű életszükségletévé. Ezeknek a körülményeknek természetesen van köze a munka szerinti elosztáshoz, de nem fejezik ki annak belső tartalmát, mert negatív faktorokkal kapcsolatos érveket tartalmaznak. A szocializmus lényegét sem fejeztük ki azzal pozitív értelemben, ha a kizsákmányolás hiányát említjük. Ez negatív megközelítés. A kizsákmányolás hiányánál már többet mond a munka- és elsajátítási funkciói osztatlanágának a kiemelése. Ugyanígy a munka szerinti elosztás tartalmi meghatározásánál is hasonló módon kell eljárunk.

A szocialista termelés és elsajátítás milyen lényeges mozzanatait tartalmazza a munka szerinti elosztás? Először, a termelési folyamat szereplőinek a termelőeszközökhöz való egyenlő, egyforma viszonyát. Másodszor, a termelési folyamatban mindenki számára hasonló részvételét — az anyagi érdek megvalósulásának szükségességét. Harmadszor, az anyagi érdek munka alapján történő megvalósulását. Negyedszer, a munkák különböző jellegén és a termelés szereplőinek különböző képességein alapuló eltérő mennyiségű és minőségű munkákkal összhangban álló díjazását.

Ennek megfelelően a munka szerinti elosztás a társadalom dolgozó tagjainak a termelőeszközök társadalmi tulajdona és a termelőerők viszonylagos fejletlensége közepette végzett munka és jövedelem szükségszerű és meghatározott kapcsolatára épülő egyenlőségi és egyetlönlenségi viszonyai. A törvény működési formáját legáltalánosabban a $j=f(m)$ függvényyszerű kapcsolat adja, ahol j =munkajövedelem, m =a végzett munka.

2. A munka szerinti elosztás és a termelőeszközökhöz való egyenlő viszony „ellentmondása”

A közgazdasági irodalomban találkozunk olyan felfogással, miszerint a fogyasztási javak elosztásának az egyenlőtlenége ellentmond a termelőeszközökhöz való viszony egyenlőségének. A probléma megfogalmazása nem mindenütt világos, egyértelmű. Nemes László ezt írja: „A szocializmus munkabér formája mögött a javak (alapvetően) egyenlő elosztását meghatározó szocialista termelési viszonyok húzódnak meg.” Néhány bekezdéssel lejjebb pedig így fogalmaz: „A szocializmus munka szerinti elosztása a fogyasztási eszközök egyenlő elosztását meghatározó szocialista tulajdonviszonyokat tükrözi”.³ Itt még nincs megfogalmazva az ellentmondás, hanem inkább maga a megfogalmazás ellentmondásos. Mindenesetre az világosan kiderül, hogy a tulajdon,

3. Nemes László: A szocialista ártermelés egyes elvi kérdései. Kandidátusi értekezés tézisei. 5. old.

illetőleg a termelési viszonyok egyenlő elosztást határoznak meg. Továbbá, hogy a munka szerinti elosztás tükrözi is az egyenlő elosztást meghatározó tulajdonviszonyokat. Sem az előbbivel, sem az utóbbival nem lehet egyetérteni. Hegedűs András már világosan megfogalmazza az ellentmondást: „...i. szükségserűen ellentmondás van a termelőeszközökhöz való viszony egyenlősége és a megtermelt fogyasztási javak elosztásának az egyenlőtlensége között.”⁴ Itt tehát, helyesen, nincs kimondva, hogy a termelő eszközökhöz való viszony egyenlőségéből az elosztás egyenlősége következne, hanem csupán az, hogy a munka szerinti elosztás ellentmond a termelőeszközök társadalmi tulajdonának. Ha viszont a termelőeszközök társadalmi tulajdonából nem következik egyenlő elosztás, akkor az ellentmondás nyilván csak felszíni, formai.

A tulajdon és a munka szerinti elosztás összefüggésének értelmezése körüli problémák a közgazdasági irodalmunkban újból és újból jelentkeznek a tulajdon, gazdasági elkülönültség és a gazdasági érdekstruktúráról kibontakozó vita kapcsán.⁵ A különböző és egymásnak ellentmondó nézetek közös elméleti alapja ebben a vonatkozásban a szocializmusnak az a jellegzetessége, hogy a társadalom tagjai kettős minőségben léteznek: tulajdonosai és munkavállalói minőségben. Közvetlen és közvetett tulajdonosi mivolt megkülönböztetés is gyakori. A tulajdonosi mivoltot elválasztva a tulajdonosi funkciótól, a közvetettségét csak a tulajdonosi funkcióra vonatkoztatják (Takács Béla).

A munka és a tulajdon közötti gazdasági elkülönültséget vallják azon az alapon, hogy az egyén közvetlenül tulajdonosa munkaerejének (s ennek révén a munkavégzés szubjektuma), de csak közvetve a termelőeszközöknek. A bonyolult összefüggések láncolatából számomra az elosztásra vonatkozó konklúzió, kicsengés a lényeges: „az anyagi javakból való részesedés alapvetően munka szerinti és csak „utána, a tulajdon szerinti részesedés” (Dévai Katalin). A dolgozókat úgy is tekintik, mint az egész állami (össznépi) tulajdonnak valamiféle „résztulajdonosai”. Úgy tűnik, mintha a fogyasztási alapról való részesedésnek a munka szerinti elosztáson kívül a tulajdon szerinti részesedés is elv lenne, eltekintve itt most természetesen a szociálpolitika szempontjaira is épülő szükséglet szerinti elosztástól, valamint a megtűrt elvektől. Ez a kicsengés felfogható úgy is, hogy a termelőeszközökhöz való egyenlő viszony és a munka szerinti elosztás egyenlőtlensége közötti ellentmondás feloldódik valamiféle tulajdon szerinti részesedés formájában.

Az elmondottak indokolják, hogy röviden foglalkozunk azzal a kérdéssel, hogy mi következik a társadalmi tulajdonból a fogyasztási cikkek elosztására vonatkozóan. Ha igaz lenne az, hogy a termelőeszközökhöz való egyenlő viszonynak a fogyasztási javak egyenlő elosztása felel meg, akkor azt is mondhatnánk, hogy a munka szerinti elosztás eltorzult forma, de éppúgy az a szükségletek szerinti elosztás is.

Bárhogyan is értelmezzük a tulajdon lényegét, a termelési viszonyok rendszerében elfoglalt helyét és szerepét, azzal minden marxista közgazdász egyetért, hogy a termelő eszközök elsajátításának viszonyai meghatározzák egyrészt a fogalomból, az elosztás eszközei elsajátításának viszonyait, másrészt a fogyasztási cikkekre vonatkozó elsajátítási viszonyokat. Valószínű eme alaptételből táplálkozik az a nézet, hogy ha az újratermelés anyagi feltételei elsajátításának viszonyai alapvetően egyenlőek, akkor ennek a fogyasztási javak egyenlő elsajátítása felel meg. Ez azonban az előbbi összefüggésnek le-

4. Hegedűs András: A munkabérezés rendszere iparunkban. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bpest, 1960. 126. old.

5. Lásd: Takács Béla: Adalékok a gazdasági elkülönültség, tulajdon és érdek elemzéséhez. Szabó Kálmán: A gazdasági érdekstruktúra és ami mögötte van. Tájékoztató, 1974. 5. szám.

Dévai Katalin: Ártermelés és gazdasági érdekstruktúra. Tájékoztató, 1974, 3—4. szám.

egyszerűsítése és mechanikus értelmezése. A *leegyszerűsítés* fordított értelmezés szerint abban a felfogásban jut kifejezésre; *hogy a munka szerinti elosztás nem fejezi ki a munkás tulajdonosi mióltát, hanem csupán dolgozói minőségét.* A dolog lényege természetesen nem az, hogy mit fecseg a felszín, hanem az, hogy mik az objektív összefüggései a termelési viszonyoknak. Egyébként a termelőeszközökhöz való egyenlő viszonyt sem helyes abszolutizálni, hiszen az állami tulajdon körén belül a gazdasági elkülönültség nyomai megvannak. Olyan viszonyok között, amikor a termelési feltételek a munkamegosztás alapvető láncszemeinél (vállalatoknál) egyazon termelőágazaton belül is igen különbözőek, ez a gazdasági elkülönültség egyenlőtlen elsajátítást tesz lehetővé nem a termelőeszközökben, hanem a fogyasztási cikkekben. Az effajta egyenlőtlen elsajátítás, noha mindennapos lehet, mégis csupán a munka szerinti elosztás általános elvétől való eltérésként fogható fel. Aki ellentmondást lát a termelőeszközökhöz való egyenlő viszony és a fogyasztási cikkek egyenlőtlen elosztása között, annak méginkább ellentmondást kellene felfedeznie a társadalmi tulajdon és a gazdasági elkülönültség még meglévő maradványai között. De vizsgáljuk meg röviden, milyen objektív összefüggés van a termelőeszközök köztulajdona és a fogyasztási cikkek elosztása között, kikapcsolva a munkamegosztás alapvető láncszemei közötti gazdasági elkülönültség nyomait, s az ezen alapuló áruviszonyokat.

Vegyük a jövedelemre való jogcím problémáját először, a társadalmi tulajdon nem jelent jövedelemre való jogcímet, ez ugyanis tőkés kisajátítást tételezne fel, ami valóban ellentmond a termelőeszközökhöz való egyenlő viszonyoknak. A társadalmi tulajdont nem lehet részvénytársasági formaként kezelni. Tehát jövedelemre szert tenni, azaz anyagi javakhoz hozzájutni tulajdonosi jogcím alapján munka nélkül, csakis idegen munka elsajátítása révén lehetséges, ami a termelőeszközökhöz való antagonisztikus viszonyt tételez fel.

A termelőeszközök társadalmi tulajdonából, önmagából még a fogyasztási javaknak semmilyen konkrét elosztási alapelve nem következik. Ha mégis azt valljuk, hogy az újratermelés anyagi feltételeihez való, alapjában véve egyenlő viszonyoknak a fogyasztási javak egyenlő elosztása felelne meg, akkor ez arról tanúskodik, hogy a tőkés termelési viszonyok rabjai lettünk, felfogásunk nem lépte túl a tőkés elsajátítás kereteit.

Az könnyen belátható, hogy a termelőeszközökhöz való viszony a fogyasztási javak egyének által elsajátítható abszolút nagyságait közvetlenül nem befolyásolja. Egy munkás a szocializmusban több fogyasztási javakkal rendelkezhet, mint egy kezdő tőkés a kapitalizmus hajnalán. Ez a munka termelőerejétől is függ. A termelőeszközökhöz való különböző viszony tehát nem zárja ki, hogy ugyanolyan mennyiségű fogyasztási cikk tömeget sajátítanak el. A termelőeszközökhöz való nagyjában azonos viszony pedig nem zárja ki, hogy különböző mennyiségű fogyasztási cikkhez jussanak a tulajdonosok. A kapitalizmusban a munkásságnak a viszonya a termelőeszközökhöz azonos, de a munkaerő értéke szerint különböző mennyiségű anyagi eszközökhöz jutnak az egyes munkások. Ugyanígy a munkássággal szemben álló tőkésosztály a termelőeszközökhöz való viszonyokat tekintve egységes osztály, de az egyes tőkésék jövedelme mégis nagyon különböző. A két osztály számára az elsajátítás mércéje különböző, mert viszonyuk a termelőeszközökhöz különböző. Ha már most a termelőeszközöket társadalmi tulajdonba vesszük, akkor ebből közvetlenül nem egy meghatározott elosztási elv következik, hanem csupán *a mércé azonossága* az anyagi javak elsajátításában mindenki számára. Nem maga a konkrét mércé határozódik meg, hanem a mindenki számára azonos elv. De, mert a köztulajdon megszüntette a tőkésosztályt és megváltozott a munkásság viszonya a termelőeszközökhöz, nyilván az elosztás mércéje nem lehet az, ami a kapitalizmusban létezett az egymással antagonisztikusan szemben álló osztályok számára külön-külön. A szocializmusnak nemcsak az a sajátossága,

hogy a munkásság viszonya a termelőeszközökhöz egyenlő, hanem, hogy végső soron ők a tulajdonosok. Ez a magyarázata annak, hogy az elosztásban nem a munkaerő értéke a mérce, hogy tehát az elosztás elve sem ez, sem a tőke szerinti nem lehet, hanem valami más, ami ugyanakkor összhangban van a termelőeszközök köztulajdonával. Ami a köztulajdonból következik az egyrészt az *elsajátítás részesedés jellege*, másrészt a *részesedés egységes mércéje*. A fogyasztási javak elosztásának ez a vonása megvan a szocializmusban és a kommunizmusban is (és megvolt az ősközösség viszonyai között is). Hogy a közvetlen elsajátítás konkrét mércéje mi, azt már a termelőerők színvonala (*az anyagi bőség foka*), a *munka jellege és az ezeknek megfelelő társadalmi tudat határozza meg*. Az egyenlő elosztás csak a rendkívül szűkös, de létfontosságú fogyasztási cikkekre vonatkozhat a termelőerők alacsony színvonalán vagy fejlettebb viszonyok között rendkívüli körülmények folytán. A kommunizmusra a munka és a szükséglet szerinti elosztás jellemző. Hogy melyik az uralkodó forma, az már az említett tényezők függvénye.

3. A munka szerinti elosztás két oldala

A munka szerinti elosztással kapcsolatos további fejtegetésünket ennek az elosztásnak az értelmezéséhez kapcsolódó kérdésfeltevéssel folytatjuk. *Ez az elosztás az alábbi variációk szerint értelmezhető: a) egyenlő munkáért egyenlő nominálbér, b) egyenlő munkáért egyenlő reálbér, c) egyenlő munkáért egyenlő életszínvonal (fogyasztási színvonal).*⁶ Az egyéni állásfoglalások ugyan különbözőek lehetnek, de bármilyenek is, a munka szerinti elosztás két oldalát érintik.

Tekintve, hogy a munka szerinti elosztás a munka és jövedelem mint két jelenség-objektum közötti szükségszerű és meghatározott kapcsolatát fejezi ki, a két oldal nem lehet más, mint a *termelés (munka) és a fogyasztás (jövedelem)*. A munka szerinti elosztás két oldalának másféle értelmezésével is találkozunk: „...az egyik a *személyi oldala* (a munkás képessége, képzettsége és szorgalma), amely a teljesítmény növelésének potenciális feltétele. A másik a *teljesítmény oldala* (amelyen mennyiségi és hatékonysági eredményeket értem)”.⁷ Nézetem szerint mivel itt a munka szerinti elosztás komplex folyamatáról van szó a teljesítményi oldallal a jövedelmi oldal szembeállítás indokoltabb, természetesen a személyek vonatkozásában. Azt viszont elismerem, hogy „...a munka termelékenység, a munka szerinti elosztásnak minőségi kritériuma is”.⁸ Ugyanis, mint minden kategóriának és törvénynek, a munka szerinti elosztásnak is van mennyiségi és minőségi vonatkozása. A minőségi aspektust azokban a körülményekben kell keresni, melyek a törvény létevel kapcsolatosak, s mivel a munkatermelékenység az anyagi javak kisebb vagy nagyobb bőségét jelentheti termelőerői minőségben, a köztulajdon mellett a munka szerinti elosztásnak létfeltételi vonatkozását adja.

A munka szerinti elosztásnak a termelés (munka) oldaláról az alábbi problémái vetődnek fel: a) milyen tényezőket, ismerveket vagyunk alapul, hogy a munkát kielégítően jellemezzük, s ennek alapján a különféle konkrét és bonyolult munkákat rangsoroljuk; b) hogyan határozzuk meg az adott ismérv szerinti igénybevétel mértékét; c) egy adott ismérv mely fokozata azonosítható egy másik ismérv bizonyos fokozatával,

6. Rózsa József: A munka szerinti elosztás megvalósulásának néhány sajátossága. Munkaügyi Szemle, 1960. 4. sz. 4. old.

7. Nagy Lajos: A munkatermelékenység, a személyi jövedelmek és kapcsolatuk a mezőgazdaságban. Doktori értekezés tézisei. Szeged, 1976. 29. old.

8. Nagy Lajos: I. m.

s ennek alapján összegezve miként határozzuk meg a besorolást? Ezekre az Országos Szakmai Bértáblázat ad választ a jelenlegi időszakban.

A másik oldal a fogyasztást érinti. A probléma itt abban jelentkezik, hogy az egyén szükségleteinek kielégítését szolgáló anyagi javak és szolgáltatások elosztásában a végzett munka milyen szerepet kap. Másként fogalmazva, a társadalom tagjai szükségletkielégítését biztosító anyagi javak és szolgáltatások elosztásának mézönén belül meddig terjed a munka meghatározó szerepe. A munka szerinti elosztás érvényességi körére vonatkozó probléma maga is értelmezhető szűkebben és tágabban. Szűkebb értelmezés szerint az egyenlő munkáért egyenlő bér, vagy egyenlő reálbér, vagy egyenlő fogyasztási színvonal problémáját annak figyelembevétele nélkül vizsgáljuk, hogy a munkát végző fogyasztását befolyásolja a család megoszlása keresőkre és nem-keresőkre. Szélesebb értelmezés szerint pedig ezt a problémát az eltartottak létezésének viszonylatában vetjük fel.

Kétségtelen, hogy a munka szerinti elosztás egyrésztől azt a követelményt támasztja az elosztással szemben, hogy a munka bonyolultságának és eredményességének megfelelő, azzal arányos jövedelemdifferenciálást valósítsunk meg, másrészt emellett azt is kell biztosítani, hogy a végzett munka legyen az a döntő tényező, amely meghatározza a fogyasztási színvonal eltéréseit a dolgozók egyes csoportjai között. Ez azonban a társadalom objektív feltételeit és viszonyait alapul véve egymásnak ellentmondó követelés lehet és az is.

Ha a társadalom minden tagja munkaképes lenne élete kezdetétől élete végéig, a munkavállalásának társadalmi akadályai nincsenek, továbbá, ha a munkajövedelmet az egyéni szükségletek kielégítésére racionálisan (a társadalmi érdekekkel is összhangban állóan) költik el, s éppen ezért a termékek árarányai is megfelelnek a társadalmi munkaráfordítás arányainak, akkor a munka szerinti elosztásnak csupán az egyik oldala érdekelne bennünket különösebben. A termelés oldaláról elsősorban az alábbiak; a végzett munka minél tökéletesebb mérése, a végzett munkának megfelelő differenciálás, a legalacsonyabb kategóriájú munkát végzőknél milyen fokú legyen a fogyasztási színvonal. Az ilyen feltételek közepette a munka szerinti elosztás úgyszólván kizárólagos elosztási elv lehetne. Egyenlő munkáért egyenlő nominálbér egyúttal egyenlő reálértékű keresetet és fogyasztási színvonalat jelentene. Kérdőjelek azonban még ez esetben is maradnak.

Ami az azonos munkáért azonos reálbért illeti: ez feltételeznél, hogy különböző országrészekben a termékek tartós áreltérései nem léteznek, csakúgy, mint azt, hogy lényeges eltérések éghajlatban szintén nincsenek, melyek plusz kalória és ruházkodási igényt jelentenének. Ellenkező esetben árak és éghajlat szerinti bér-differenciálás is kellene. Ezekről a problémáktól eltekintve az a követelmény, hogy azonos munkamennyiségért fizetett azonos bér azonos reálbért jelentsen, reális igény. Igaz viszont, hogy az azonos keresetűek sem költik el azonos struktúrában a jövedelmüket és ezért a szükségletkielégítés eltérhet. Amennyiben azonban a különféle cikkek rendelkezésre állnak és az egységnek szabadon döntenek el, hogy milyen szerkezetben vásárolnak különféle fogyasztási cikkeket, az ebből eredő eltérő szükségletkielégítés a fogyasztói szuverenitás körébe tartozik. Ha azonban a különböző mennyiségű munkáknak megfelelő különböző béreket vesszük, akkor vajon két kereső nominálbérének mondjuk kétszeres különbsége reálbérük kétszeres különbségével azonos-e? Ha abból indulunk ki, hogy azonos reálbér azonos fokú szükségletkielégítést tesz lehetővé, akkor az egyenlő munkáért egyenlő nominálbér elv nem jelent azonos reálbért különböző keresetűek vonatkozásában. Feltételezzük természetesen a társadalmi munkaráfordítással arányos termékárakat. Ugyanis a különböző kereseti színvonal szükségszerűen eltérő fogyasztási struktúrát alakít ki még akkor is, ha a fogyasztói szuverenitás az ésszerűség keretei kö-

zött mozog. A jövedelem nagyság és keresletstruktúra közötti összefüggés közismert. A magasabb jövedelemmel rendelkezők egyrészt újabb cikkeket vásárolnak plusz szükségletük kielégítésére, másrészt ugyanazon szükségleteiket jobb minőségű áruval elégítik ki. Azt feltételezhetjük, hogy a munkaráfordítással arányos árak vannak, de azt nem, hogy a termékek haszonhatásai arányosak a munkaráfordítással. Mivel a termékek haszonhatásai és munkaráfordítás eltérő, ezért a reálbérben jelentkező különbségek eltérnek a nominálbérben jelentkező különbségektől. Ahhoz, hogy ez az eltérés ne legyen a termékek árában, nemcsak a munkaráfordítást kellene kifejezni, hanem a termékek haszonhatásainak a munkaráfordításoktól eltérő különbségeit is. A termékek minősége különféle paraméterek szerint érzékelhető. Más kérdés, hogy indokolt-e ezen paraméterek szerint a termékek használati értékét árasítani, ez nem tartozik a témánkhoz. De a reálbért mindenestre befolyásolja és ezért szigorúan véve nem lehet követelményként tekinteni az azonos nominálbér azonos reálbér elvet. Ugyanis a nominálbér egységére jutó haszonhatás a keresletstruktúra szükség szerű eltérése folytán különböző az egyes kereseti szintvonalon. Marx értelmezése szerint a munka szerinti elosztás lényege; az érvényességi körén belül természetesen, hogy különböző formájú, de azonos munkamennyiségek „cseréje”. Ha az árak megfelelnek a munkaráfordítás arányainak, akkor a munkával arányos nominálbér egyenlő munkamennyiségek cseréjét ugyan lehetővé teszi, de a termékeknek a munkával nem arányos haszonhatásai következtében az egyenlő nominálbér már nem jelent egyenlő reálbért. Az eltérés pozitív és negatív lehet egyaránt. A munka szerint magasabb keresetűeknek azonban inkább van lehetőségük a haszonhatás szempontjainak megfelelő fogyasztási struktúra kialakítására.

Röviden, az egyenlő munkáért egyenlő életszínvonal problémájáról — a munka szerinti elosztást szűkebben értelmezve — az alábbiakat emeljük ki. Ennek létjogosultságára vonatkozó indoklás azzal lehet kapcsolatos, „hogy például lakott helytől távol eső területeken a közlekedési viszonyok és a kulturális színvonal (lakásviszonyok, közművesítés, vízcsep vagy gémeskút stb.) az országos átlagtól kedvezőtlenebbek”.⁹ Mivel a munkaerővel való ellátás ez esetben problémát okozhat, az iménti negatív tényezőket bérben kellene ellensúlyozni. Az ellenérvek azonban eléggé megalapozottak. Egyrészt bérfeszültség keletkezne a helyi és más területről odakerülő munkaerő megfizetése vonatkozásában. Ennek megszüntetése, a helyi munkaerő által kifejtett munka hasonlóan magasabb megfizetésére lenne szükség. Ez viszont egy további ellenérvhez juttat bennünket. Ugyanis ez esetben olyan adottságok megszüntetésére kényszerülnénk bérben, melyeket hosszú időn keresztül az előző társadalmi-gazdasági formáció teremtett meg és amelyeket mi örököltünk. Itt olyan különbségek megszüntetését követeljük bérben úgyszólván azonnal, melynek megszüntetése még a gyors általános előrehaladást feltételezve is, csak évtizedek eredménye lehet. Ezen túlmenően a területileg eltérő, de azonos munka, amennyiben eltérő életkörülményeket jelent, ezeknek az eltéréseknek a kvantifikálása, „forintosítása” megalapozottan úgyszólván lehetetlen, s ennek erőszakolása tévútra vezetne. Eleendő problémát okoz csupán a munka szerinti elosztás egyik oldala: a munka karakterisztikájának és eredményességének a kvantifikálása és ennek megfelelő forintosítása. Végül, az ellenérvek vázolt sorát lezárva; azt is megemlíthetjük, hogy az életkörülményekben — függetlenül az eltarottak számától — azonos területen élők között is jelentős különbségek tapasztalhatók: „...például az egyik dolgozó munkahelyen lakik, vagy közvetlenül mellette, a másik kénytelen másfél órát villa-

⁹ Rózsa József: Im. 5. old.

mosozni. Az egyik lakása sötét és vizes, a másiké napos és száraz villalakás. Ugyanakkor azonos a szobák száma; légköbmétere, sőt valószínűleg a lakbér is...¹⁰. Közismert példák tömkelegét lehetne felsorakoztatni, de az eddigiekből is belátható, hogy ezeknek a különbségeknek a bérbe való beépítése révén való megszüntetése vagy akárcsak mérséklése megoldhatatlan és helytelen vállalkozás lenne.

Szükséges megjegyeznünk, hogy itt a munka szerinti elosztásnak azt a követelményét, miszerint *a dolgozók életfeltételei végzett munkájukkal legyen arányos, nem cáfoljuk. Itt csupán azt hangsúlyozzuk, hogy ennek egy adott időpontban való érvényesítése lehetetlen, másrészt, hogy eme követelménynek perspektivikusan eleget tenni módszerében kívül esik a munka szerinti elosztáson. Az adott feltételeket alapul véve (melyeket egyrészt a kapitalizmustól örököltünk, másrészt az elmúlt 30 esztendőben teremtettünk) feltételezve az eltartottak hiányát, egy kereső vonatkozásában az a követelmény, hogy egyenlő munkáért egyenlő életszínvonal (fogyasztási színvonal) a munka szerinti elosztás két oldalának ellentmondásához vezet. Ha ugyanis az életszínvonalat a munka jellege és eredményessége szerint alakítanánk, akkor a jövedelem-differenciálást kellene a végzett munkától elszakítani, viszont ha a munka szerint differenciáljuk a jövedelmet, akkor még az azonos munkát végzők életszínvonala is különböző. A munkásnak mint termelőnek és mint fogyasztónak az érdekeltiségét összehangolni csak bizonyos határokon belül lehet. Ha a fogyasztás oldaláról növeljük a munka szerinti elosztás érvényességi körét, akkor csökkentjük az így kialakított érvényességi körön belüli érvényesülést a keresők vonatkozásában.*

Ha figyelembe vesszük, hogy a munkát végzők kisebb-nagyobb közösségek (családok) tagjai, amelyen belül a dolgozók és eltartottak aránya különböző, akkor a munka szerinti elosztás két oldala közötti ellentmondás még nyilvánvalóbb. A munkával arányos fogyasztási színvonal azt jelentené ilyen körülmények között, hogy a legegyszerűbb munkát többszörösen kellene megfizetni. Az érvényességi kör kiterjesztése a fogyasztási színvonal vonatkozásában tehát lehetetlenné tenné a jövedelmek munka szerinti differenciálását. A munka szerinti elosztás érvényesülésével kapcsolatban tehát az alábbi vonatkozások kiemelendők: *a)* Milyen mértékben felel meg a jövedelem-differenciálódás a végzett munkának. *b)* Az életszínvonal (fogyasztási színvonal) arányok milyen mértékben közelítik meg a munka arányait. *c)* Az egyének által elfogyasztható anyagi javak és szolgáltatások mekkora hányadát osztottuk el a munka szerint. A nemzeti jövedelem társadalmi fogyasztási alapjából eszközölt ún. bérén felüli juttatások érintik a munka szerinti elosztás érvényesülésével kapcsolatos mindhárom vonatkozást.

Látható tehát, hogy az egyén szükségletkielégítésében szerepet játszó társadalmi juttatások, amennyiben közvetlenül nem az egyén által végzett munkához kapcsolódnak, módszerében kívül esnek a munka szerinti elosztáson, de szükségességük mégis eme elosztás társadalmi érvényességével kapcsolatban is levezethető. A bérek és juttatások a munka szerinti elosztás szempontjából is szervesen kapcsolódnak egymáshoz. Következésképpen a szükséges termékek köréből nem lehet kizárni a társadalmi juttatásokat sem, hiszen ezek jelentős szerepet játszanak a produktív munkakerőnek a fogyasztásában. Közvetlen munka szerint elosztott bér lehet többlettermék (az improduktív szférában) és a társadalmi juttatás lehet szükséges termék (a produktív dolgozónál). Viszont a szükséges termék konkrét nagysága a munka szerinti elosztás alapján nem határozható meg. A szocializmusban „...végső soron a szükségletre termelés sajátos mozgása határozza meg a többlettermék és a szükséges termék

terjedelmének és arányának változását”.¹¹ Amit ez az elosztás meghatároz, az mindenekelőtt az elosztható rész arányaira vonatkozik. Ezeknek az arányoknak a meghatározása pedig a munka szerinti elosztás termelés (munka) oldaláról való nyomkövetését követeli meg.

A legfontosabb mozzanatok: *a)* A munka extenzitása, *b)* a munka és a munkaerő rangsorolása, *c)* a munkaerő termelő elfogyasztásának mértéke és módja az egyéni és vállalati szinten. A munka szerinti elosztás mozzanatának tekinthetjük tehát nemcsak az egyéni, hanem a vállalati teljesítményeket is. A munkateljesítmény egységes makroökonómiai mércéje helyett a munka több fokozatban (mozzanatban) való értékelése a gyakorlatilag járható út.

11. Szabó Kálmán: A szocialista termelés alapvonásai. Kossuth Könyvkiadó, 1964. 129. old.

НЕКОТОРЫЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ ПРИНЦИПА РАСПРЕДЕЛЕНИЯ ПО ТРУДУ

Д-р Имре Отто:
(Резюме)

Статья прежде всего осылается на тот факт, что теоретические проблемы, связанные со специфическим законом распределения по труду, находятся в зависимости, во-первых, с многосторонней взаимосвязью собственности и распределения; во-вторых, с существованием товарного производства при социализме; в-третьих, с сознательным осуществлением принципа распределения, т. е. эти вопросы взаимосвязаны с распределением и с системой управления народным хозяйством.

Работа более детально занимается вопросами сущности, возможностями определения критериев общественного действия распределения по труду, т. е. двумя его аспектами: а) общественными дотациями и необходимым трудом; б) его отношением к социалистической общественной собственности.

Первая часть исследования занимается проблемой содержания принципа распределения по труду, рассматривает критерии его общественного действия. Осуществление данного закона выражается в том, что в сфере распределения личных расходов главными принципами хозяйственной политики является в том числе и принцип распределения по труду; доход за труд доминирует во всякой категории доходов, количественное отношение различных видов доходов почти едино, главным фактором распределения доходов зарабатывающего населения является всеенгерская тарифная сетка и т. д.

Во второй части автор работы критически анализирует противоречие между равномерным распределением по труду и средствами труда: исходным пунктом является следующее понятие; употребляемое в специальной литературе: «За формой заработной платы при социализме стоят социалистические производственные отношения», «ш т.е. в силу необходимости он имеет противоречие между равномерностью отношения к средствам производства и неравномерностью распределения производимых потребительских благ». «ш участие в производстве материальных благ, в основном, определяется трудом и только «потом» — собственностью. Конечный вывод — из общественной собственности не вытекает конкретный принцип распределения, а является общим принципом распределения для всех членов общества.

В заключение в третьей части работы на основе двух аспектов распределения по труду (отношения производства и труда; отношения потребления и дохода) анализируются различные возможности трактовки данного закона: а) равная оплата за равный труд; б) равная реальная заработная плата за равный труд, в) одинаковый уровень жизни за равный труд.

Они дают возможность рассматривать связь общественных дотаций и необходимого труда с принципом распределения при социализме.

SOME THEORETICAL ISSUES OF THE DISTRIBUTION ACCORDING TO WORK

(Summary)

The study first of all refers to the fact that the theoretical problems related to the specific law of distribution according to work, are connected firstly; with the multifold interrelationships of the ownership-distribution relations, secondly; with the existence of commodity relations in socialism, thirdly; with the deliberate implementation of this distribution, that is with the connections of distribution and economic management system.

In accordance with these interrelationships, the study deals with; the content, the possible interpretations, the criteria of social validity, the two sides of distribution according to work. The social allowances, the necessary labour and the problem of socialist public ownership are also taken into account.

The first part of the study discusses the content and the criteria of social validity of the distribution according to work. The existence of the given law manifests itself in the following: that in the sphere of distribution of personal incomes the overriding principle of economic policy is the distribution according to work, that in all income-size brackets the incomes according to work are dominant, that the quantitative relations of the various forms of incomes in the various income brackets are rather uniform, that the basic determining factor of the income distribution of employees, is the national structure of sphere of activity; that it is the income which became the basis for conclusion of the importance, extent, and effectiveness of the performed services.

In the second part the raising and short critical analysis is taking place of the contradiction between distribution according to work and equal relationship to the means of production. The starting points here are the following definitions, found in economic literature: "behind the wage form in socialism are the socialist production relations which determine the equal (basically equal) distribution of goods... necessarily contradiction exist between the equal relation to the means of production and the un-equal distribution of consumer goods... the share in material goods is fundamentally according to work, and only after that, according to property". The final conclusion of the analysis is that, from the public ownership does not follow a concrete form of distribution but only identical principle for everybody.

Finally, in the third part, in connection with the raising of the two sides of the distribution according to work (production-work, and consumption-income) the various possible interpretations of the given law — *a*) equal pay for equal work, *b*) equal real wage for equal work, *c*) equal living standard for equal work — provide basis for the illumination of the relation between social allowances, necessary labour and socialist principle of distribution.

DR. MAYER LÁSZLÓ

A MEZŐGAZDASÁG SZEREPE A GAZDASÁGI FEJLŐDÉSBEN ÉS AZ AGRÁRPOLITIKA NÉHÁNY ÁLTALÁNOS KÉRDÉSE TANZÁNIÁBAN

A fejlődő országok egyre nagyobb szerepet foglalnak el a világfejlődésben. Az elnyert politikai függetlenség birtokában hozzálatnak a gazdasági függetlenség, az önálló nemzetgazdaság létrehozásához. Gazdasági fejlődésük szempontjából legfontosabb kérdés a nemzetgazdaságuk struktúrájának átalakítása, a gazdasági fejlődést indukáló ipar, ezen belül termelőeszköz-előállító ipar létrehozása. Mivel azonban ezen országok többsége agrár-nyersanyagtermelő, különlegesen bonyolult dialektikus viszony van, illetve kell legyen e két fő népgazdasági szektor között. E bonyolult szektorális viszony, illetve dialektikus egyensúly elméleti megfogalmazása rendkívül fontos tehát.

1. *A mezőgazdaság szerepével kapcsolatos főbb nézetek*

A mezőgazdaság gazdasági fejlődésében betöltött szerepének kérdése viszonylag új, arra az időszakra esik, amikor a volt gyarmatok politikai függetlenségük elnyerése után, közzgazdasági elméletet keresnek. A fejlett tőkés országok gazdasági feltételei más igényeket támasztottak és támasztanak a közzgazdaságtannal szemben (piac probléma) az „anyaország” közzgazdaszai pedig nemigen foglalkoztak a gyarmatok fejlesztésének kérdéseivel. A polgáriak körében általában implicite elfogadott volt az a tény, hogy a gyarmatok mezőgazdasága és kitermelő ipara fejlődésük motorja.

A comparatív-költségek ricardói elvére hivatkozva azzal érveltek, hogy ipar nélkül, a mezőgazdasági termékek exportálásán keresztül, előnyökhöz jutnak és így fejlődhetnek.

A gyarmati rendszer teljes összeomlása és a független államok keletkezése, gazdasági problémáik előtérbe kerülése a polgári közzgazdát, agrárközzgazdát, politikusokat e kérdés felé irányította. A polgári közzgazdaság — illetve agrárközzgazdaságtanon belül e tekintetben (a mezőgazdaság szerepe tekintetében) árnyaltabb, sokszínűbb nézetcsoportok alakultak ki.

E nézetcsoportokat a következőképpen lehetne jellemezni:

- a) *Nézetek, amelyek továbbra is a mezőgazdaságot tartják a fejlődés motorjának.*
- b) *Azon nézetek, amelyek a mezőgazdaság és ipar interdependenciáját — kölcsönös függőségét — hangsúlyozzák.*
- c) *Végül azon nézetek, amelyek az ipart tartják a fejlődés motorjának.*
- a) *A mezőgazdaság, mint a fejlődés motorja*

Ez a nézet tulajdonképpen a korábbi komparatív költségek előnyeit hangsúlyozó elképzelés folytatása esetleg bonyolultabb formában. A történelmi tények azonban azt mutatják, hogy a mezőgazdaság nem volt és nem is lehet a gazdasági fejlődés motorja.

Miért nem lehet a mezőgazdaság a fejlődés motorja? Azért nem, mert a mezőgazdaság — természeténél fogva — *nem termel munkaeszközöket*, márpedig egyre fejlettebb munkaeszközök nélkül nincs fejlődés. A mezőgazdaság továbbá *nem indukál a gazdaságban olyan változásokat*, mint az ipar, amely szorosan összefonódik a technika, a tudomány fejlődésével. A fejlett tőkés országok mezőgazdaságában bekövetkező jelentős technikai ugrások (pl. USA-ban a századforduló körül — Európában az 1930-as, méginkább az 1950-es években) az iparból, pontosabban annak a mezőgazdaságba való behatolásából következtek.

Ha a mezőgazdaság „természeténél fogva” — mivel munkaeszközöket nem állít elő — nem is lehet a fejlődés motorja, talán a külkereskedelem révén lehetne? Vetődik fel a kérdés. A mezőgazdaság így sem lehet a fejlődés motorja, mert a mezőgazdasági nyerstermékek világpiaci áringadozása a hosszabb távú romló cserearány (terms of trade) nem teszi ezt lehetővé.

Tanganyika gazdaságában sem volt az exportorientáltságú mezőgazdasági termelés a növekedés motorja, amit jól mutat az a tény, hogy 1938 és 1960 között az össz mezőgazdasági export 13-szorosra nőtt ugyan, de az 1 főre eső nemzeti jövedelem (évi 20 font) lényegében változatlan maradt.¹

b) *A kölcsönös függést hangsúlyozó nézetek*

E nézet képviselői arra hivatkoznak, hogy az ipar és mezőgazdaság között interdependencia van és hibásnak tartanak minden olyan kérdésfelvetést, hogy melyiket kell a fejlődés „motorjának”, esetleg elsődlegesnek tekinteni. A kölcsönös függés természetesen alapvetően igaz, azonban csak ezt tartani szem előtt helytelen. *A kölcsönös függés nem zárja ki, hogy ezen belül vagy az ipar vagy a mezőgazdaság élvezhet prioritást, vezetőszeretet.*

A két szektor kölcsönös függése a történelmi fejlődés során szükségképpen változik, mint ahogy ezt mind a fejlett tőkés országok, mind a szocialista országok gazdaságtörténete mutatja.

A csak kölcsönös függést hangsúlyozó történelmietlen szemlélet nem nyújthat egy-egy ország konkrét feltételeire vonatkozó gazdaságpolitika alapjául szolgáló útmutatást.

c) *Az ipar mint a fejlődés motorja*

A polgári közgazdászok egy viszonylag kisebb része vallja ezt a nézetet. A volt gyarmati országok strukturális átalakítása, az iparosítás történelmi szükségyszerűség. Sok esetben azonban úgy tűnik, hogy az ipar és mezőgazdaság helyes, dialektikus kölcsönhatását nem látják világosan. Összetévesztik az ipar, mint a fejlődés *motorja* és az *ipar elsődlegességének* eltérő kérdéseit.

Néhány fejlődő országban a gazdaságpolitikai gyakorlatban is az ipar elsődleges fejlesztésének politikáját követték.

A fejlődő országok közül — néhány szocialista orientációjú országban (Ghanában Nkrumah idején és Tanzániában 1967-ig) az ipar elsődleges fejlesztése felé hajlottak. Ghanában a jelentős élelmiszer áremelkedés, gazdasági és egyéb nehézségek, és végül az ezt kihasználó katonai puccs jelezte a gazdaságpolitikai hibát.²

1. Z. Marsh and G. W. Kingsworth: An introduction to the history of East-Africa, Cambridge Univ. Press. 1961. 233. old.

2. Nem önmagában az iparosítás volt túl gyors, hanem az adott körülmények közötti alkalmazása.

Tanzániában is jelentkezett az ipar és mezőgazdaság, a város és falu jövedelemviszonyaiban ez az aránytalanság, azonban ezt a problémát simábban sikerült megoldani.

Az ipar elsődleges fejlesztése koncepciójában szerepet játszhatott a szocialista országokban kialakult elmélet és gyakorlat. A szocialista országokban azonban az ipar fejlesztése elsődleges lehetett a fejlődés ezen fokán, mert a mezőgazdasági termelők voltak olyan fejlettek, hogy létrehozták a beruházáshoz szükséges terméktöbbletet, sőt igen jelentős könnyű- és élelmiszeripar már létezett.

Az ipar és mezőgazdaság dialektikus viszonya

Mint az előzőkből láttuk, mindhárom nézetcsoporthoz volt bizonyos hiányossága.

Ahhoz, hogy e rendkívül bonyolult és egyben fontos viszonyt tisztázzuk, mindenekelőtt meg kell fogalmaznunk, mit is kell érteni a gazdasági növekedés *motorja* (engine of growth) és valamely népgazdasági ág (ipar vagy mezőgazdaság) *elsődlegessége* (primátusa) fogalmain.

A gazdasági növekedés motorja nyilvánvalóan az az *elsődleges önmozgásra képes legdinamikusabb gazdasági ág, vagy terület lehet, amely az egész gazdaság növekedését indukálja, előreviszi*. A marxizmus ezt az önmozgást megvalósító jelenséget az ember és a munkaeszközök sajátos dinamikájában találja meg. A termelőalkotó ember munkaeszközeivel kölcsönhatásban indukálja a gazdasági növekedést. Ha azonban ezt a jelenséget külön-külön megvizsgáljuk, vagyis az ember és mezőgazdaság adta munkaeszközök, valamint az ember és ipar nyújtotta munkaeszközök viszonylataiban, akkor azt találjuk, hogy az utóbbi a tulajdonképpen igazán dinamikus.

A mezőgazdaság által nyújtott munkaeszközök — vagy szélesebb értelemben termelési eszközök — önmagukban alig mutatnak fejlődést (vetőmag, föld, élőállat). Következésképp, *az ipar területén megvalósuló ember-munkaeszköz viszony az ami igazán dinamikus, és mint fő mozgató rugó előreviszi az egész gazdaság, és ezen belül a mezőgazdaság fejlődését is*. A gazdasági fejlődés motorja tehát csak az ipar, főleg a munkaeszközök termelését végző ipar lehet. Az ipar állandóan meg kell hogy maradjon, mint a gazdasági növekedés motorja, függetlenül attól, hogy az ipar vagy a mezőgazdaság fejlődése elsődleges az adott időszakban.

Az ipar és a mezőgazdaság dialektikus viszonyának másik fontos kérdése: *melyik az elsődleges?*

Előbb arra a fontos kérdésre kell válaszolnunk, hogy mi lehet az elsődlegesség megnyilvánulása? Bognár József művében³ a *nemzeti jövedelemhez való hozzájárulást* tekinti olyan mércének, ami a fejlődésben vezető szerepet mutatja. E felfogás mellett a beruházásokból való részesedési arányt, foglalkoztatottság nyújtásához való hozzájárulást stb. egyaránt lehet ilyen mércének tekinteni.

Ha tehát egy adott ország adott fejlettségi fokán a mezőgazdaság a nemzeti jövedelem döntő többségét termeli, és hozzátehetjük, hogy a beruházások többségét foglalja le, legnagyobb mértékben járul hozzá a tőkeképződéshez, export bevételekhez, foglalkoztatáshoz — akkor a mezőgazdaságot elsődlegesnek lehet és kell tekinteni. Ez nem mond ellent az egyidejű gyors iparfejlesztésnek.

3. Bognár József: A gazdasági fejlődés irányítása a fejlődő országokban. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 242. old.

A mezőgazdaság vagy ipar elsődleges fejlesztésének kérdése⁴ — mint már jeleztük — függ a történelmi fejlettségi foktól, de függhet egyéb természeti tényezőktől is. Lehetnek olyan elmaradott országok, amelyek valamilyen nagy értékű és keresett nyersanyagot termelnek ki (pl. közeli országokban az olaj, Zambiában a réz stb.), amelynek ipari végtermékké való feldolgozása a vegyipar, rézfeldolgozás stb. elsődleges kifejlesztését követeli meg (export orientált ipar), amelynek bevételeiből valamivel később előirányozhatják a mezőgazdaság elsődleges fejlesztését.

A különleges ipari nyersanyagokkal nem rendelkező legelmaradottabb fejlődő országok számára a mezőgazdaság elsődlegességét támasztja alá az a tény is, hogy a fejlődésnek ezen a fokon — amikor a föld és az emberi munkaerő, valamint az egyszerűbb mezőgazdasági technika nincs kihasználva — viszonylag kis ráfordítással nagyobb gazdasági növekedést lehet elérni, mint általában az iparban.

A mezőgazdaság, illetve ezzel kapcsolatban az élelmiszer-termelés elsődlegességének szükségességét igazolja továbbá a fejlődő világ 1 főre eső élelmiszer-termelésének hosszabb távú romlási tendenciája is.

AZ EGY FŐRE ESŐ ÉLELMISZER-, ILLETVE MEZŐGAZDASÁGI TERMELES ÉVI %-OS ALAKULÁSA⁵

Országcsoport	Élelmiszer		Mezőgazdasági termelés	
	1948/52—1970	1960—1970	1948/52—1970	1960—1970
Összes elmaradott ország	0,6	0,1	0,6	0,0
Afrika	0,0	-0,7	0,3	-0,5
Fejlett tőkés ország	1,1	0,9	1,0	0,6

Mint az előző táblázat mutatja, az elmaradott országokban az egy főre eső élelmiszer-termelés a 20 éves hosszabb távon alig nőtt, sőt változatlan maradt. Afrika esetében ez különösen drámai, mert az 1 főre eső élelmiszer-termelés 0,7%-kal csökkent évente, az utóbbi évtizedben.

Ezek az adatok azt is mutatják, hogy a fejlett tőkés országokban, ahol tulajdonképpen az élelmiszerek és mezőgazdasági termékek iránt nem rugalmasabbé a kereslet, ezek termelése mégis sokkal gyorsabban nő, mint az elmaradott országokban.

Melyek ennek a fejlődő országokra — és különösen Afrikára nézve rendkívül hátrányos fejlődésnek a főbb okai.

Mindenekelőtt az élelmiszer, illetve mezőgazdasági termelés nem megfelelő ütemű emelkedése. A fejlődő országok nem helyeznek kellő súlyt az élelmiszer, illetve mezőgazdasági termelésre. Mint később látni fogjuk, a mezőgazdaság fejlesztése nem elsősorban technikai, hanem politikai-gazdasági kérdés. A fejlődő országok döntő többsége a beruházásokat túl nagy arányban a város, az ipar, főleg a gazdasági és szociális infrastruktúra felé irányítja.

Továbbá jelentős szerepet játszik a jelen elmaradott országokra jellemző „népesedés robbanás”. A fejlődő országokban igen általános évi 2,5—3%-os természetes szaporodás, amely általában felemészti a mezőgazdasági termelésnövekedést és semmi sem jut az élelmiszerhelyzet javítására, az 1 főre eső fogyasztás növelésére.

4. A fejlődő országokkal foglalkozó közgazdasági irodalom a mezőgazdaság (agriculture) szó helyett a „vidék” fejlesztés (rural-development) fogalmát használja és általában ezt kell érteni a mezőgazdaságon. Ez szélesebb fogalom — a vidéki életviszonyokat emeli ki a város, az iparral szemben.

5. Keith Griffin: Agrarian, polisy, the political and economic context. Oxford, World Development Vol. 1. No. 11. 1973.

Az összes elmaradott országra, és ezen belül mindenekelőtt Afrikára jellemző tendencia Tanzániában is érvényesült. Az 1964—71-es évek átlagos mezőgazdasági termelésnövekedése (1966-os változatlan árakon) évi 2,5% volt, ugyanakkor a népességszaporodás évi 2,7%-os⁶, azaz az egy főre eső mezőgazdasági termelés csökkent.

Ezzel a tendenciával szorosan összefügg, hogy a mezőgazdasági lakosság jövedelemaránya jelentősen csökken a városhoz viszonyítva és ez csökkenti a mezőgazdasági termelés anyagi érdekeltségét. Tanzániában 1961—1966 között a mezőgazdasági lakosság vásárlóereje összesen 5%-kal nőtt, ezzel szemben a városi lakosságé 50%-kal, tehát 10-szer gyorsabban.⁷

Az a tény, hogy a tanzániai lakosság 2,7%-os évi népszaporodási rátát figyelembe véve, évente több mint 300 000 fő munkára váróval gyarapodik, ugyanakkor a mezőgazdaságon kívüli foglalkoztatottak iránti igény évente csak kb. 10 000-rel nő, jelzi, hogy a mezőgazdasági foglalkoztatottságot kell elsősorban jelentősen növelni.

Mindezek a tényezők együtt a tanzániai vezetőköt arra készítették, hogy főleg 1967. után a mezőgazdaság (rural) a vidék fejlesztésére helyezték a hangsúlyt.

Már ez a tendencia jelentkezik abban, hogy a kormány költségvetéséből a falusi területet szolgálja — az eredeti tervek szerint:⁸

1970/71 — 48%,

1971/72 — 55%,

1972/73 — 60%.

Meg kell azonban jegyezni, hogy ezen arányokat nem érték el.

2. A mezőgazdaság szerepe Tanzánia gazdasági fejlődésében

A mezőgazdaságnak egy ország nemzetgazdaságában, illetve annak növekedésében betöltött szerepét a következőkben lehetne összefoglalni:

- a lakosság ételkészítésének biztosítása,
- az ország exportbevételeihez való hozzájárulása,
- nyersanyagot szolgáltat az ipar számára,
- munkaerőt bocsát a többi népgazdasági ág számára,
- hozzájárul a tőkeképződéshez,
- a mezőgazdaság — mint az ipar fő piaca.

A következőkben röviden azt tekintjük át, milyen a helyzete; a perspektívája az egyes tényezőknek.

a) A lakosság ételkészítésével való ellátása

Az elmaradott országokban általában és így Tanzániában is a mezőgazdaság ételkészítés szerepe rendkívül nagy, hiszen a lakosság össz fogyasztásának kb. 80—90%-át ételkészítéssel alkotják. Az ételkészítés alacsony színvonalú, egyoldalú és nem megfelelő összetétele mind a munkaerő alacsony szintű újratermelését, mind a betegségek iránti fogékonyságát és a nagyon alacsony várható átlagéletkort eredményezi.

Néhány főbb ételkészítés egy főre eső fogyasztása (1963—64-ben):

	Tanzániában	Európában
hús	9,45 kg	60—70 kg
tej	15 liter	120—150 liter
cukor	5 kg	30—40 kg.

6. Background to the Budget 1971/72. 4. old.

7. Wages, incomes, Rural development investment and Price policy. Dar Es Salaam 1967. 12. old.

8. Guidelines to the Annual Development Plan 1971/72. Dar Es Salaam.

Ezek az élelmiszerek (főleg fehérjék), amelyekre az emberi szervezetnek leginkább szüksége van és színvonala összefoglalóan jellemzi a táplálkozást. A fenti számokból kiderül, hogy e tekintetben a fejlett országokban 6—7-szer magasabb a fogyasztás.

A gazdasági fejlettség ilyen alacsony szintjén az élelmiszerek iránti kereslet még rugalmas, és ha nem fordítanak megfelelő figyelmet termelésére, akkor ez részben jelentős áremelkedéshez, vagy az import fokozódásához vezet, ami külföldi valutát von el a népgazdaság más területeitől.

Az összkalória napi fogyasztása becslések szerint 2000—2500, nem sokkal alacsonyabb, mint Európában (kb. 3000), azonban ezt egyoldalú táplálkozással — kukorica, maniókaggyóker, főzöbanán formájában veszik magukhoz.

A mezőgazdaság feladata tehát, hogy gyors ütemben megnövelje a legértékesebb élelmiszerek termelését (a fentiekét 6—7-szeresére), figyelembe véve még az igen jelentős, 2,7% körüli népességszaporodást is.

Nem véletlen tehát, hogy Tanzániában az első 5 éves tervben prioritást biztosítottak a mezőgazdaságnak „megfelelő és kiegyensúlyozott táplálkozás mindenki számára”.⁹

b) A mezőgazdaság szerepe az exportbevételek biztosításában

Az ország öröklött, torz gazdasági struktúrája — élelmiszertermelés elhanyagolása, az ipar szinte teljes hiánya, majd később éppen ennek megszüntetése megköveteli — a mezőgazdasági termékek exportját. A fejlődés jelenlegi fokán — bármennyire hátrányos is, nem tud az ország mást exportálni, mint mezőgazdasági terméket. A lényeges különbség a gyarmati időszak exportjával szemben, hogy ezen bevételek már a gazdasági növekedést, mindenekelőtt a belső orientációjú növekedést táplálják (élelmiszertermelést, ipart stb.).

TANZÁNIA EXPORTÉRTÉKE MILLIÓ SILLINGBEN¹⁰

Év	Össz export	Mg. termék-export	A mg.-i termék az össz export %-ában
1962	1076	967	89,9
1963	1305	1206	92,4
1964	1456	1320	90,7
1965	1313	1171	89,2
1966	1668	1482	88,8
1967	1645	1422	86,4
1968	1585	1450	91,5
1969	1667	1489	89,3
1970	1689	1528	90,5

Mint a fenti táblázatból látható, mezőgazdasági termékek alkotják az összexport körülbelül 90%-át, valamint az is látszik, hogy az arány ezalatt az időszak alatt nem változott.¹¹ A hosszabb távú fejlődésnek az lesz a következménye, hogy a mezőgazdasági nyersanyag jellegű termékek aránya csökkenni fog.

9. Tanzánia Second Five Year Plan Vol. I. VIII. old.

10. Background to the Budget 1969/69. 19. old.; 1970/71. 21. old.

11. Valószínű, nem egészen pontos az arány, mert az összexport értékéből csak a gyémántexport értékét vontuk le — míg az „egyéb áruk” rovatában szereplő mennyiségeket nem (ezek ugyanis lehetnek mezőgazdasági termékek és iparcikkek egyaránt).

c) *A mezőgazdaság mint az ipar fő nyersanyagellátója*

A gazdasági fejlettség alacsony fokán, amikor még az élelmiszer és könnyűipar dominál a nyersanyagok döntő többsége mezőgazdasági eredetű. A fejlődés későbbi időszakában — nehézipar fejlődésével — egyre inkább az ipar, kitermelő és a vegyipar válik saját maga nyersanyagellátójává. Tehát a mezőgazdaság szerepe ebből a szempontból is jelentősen változik. Potenciálisan a teljes mezőgazdasági export a tanzániai ipar nyersanyagforrásának tekinthető és bár a tendencia ennek egyre nagyobb része ipari feldolgozása — az igen nehéz és lassú folyamat, teljesen nem is valósítható meg.

A KÖZVETLENÜL MEZŐGAZDASÁGI NYERSANYAGOT FELDOLGOZÓ IPARI TERMELES ÉRTÉKE ÉS ARÁNYA¹²

Év	1000 shillingben folyó áron	Az összipar %-ban
1958	89 700	59%
1965	742 363	75%
1966	833 300	68%
1968	721 003	60%
1969	902 090	60%
1970	982 676	58%

A fenti táblázat mutatja, hogy a függetlenség előtti időhöz képest 59%-ról 75%-ra nőtt a közvetlenül mezőgazdasági nyersanyagot feldolgozó ipar aránya (időközben új vállalatok léptek be — textil stb.), 1965 óta azonban ez már csökkenő tendenciájú.

A főbb ipari feldolgozásra alkalmas mezőgazdasági termékek a következők: szizál, gyapot, kávé, cukornád, tea, dohány, Pyrethrum, marha (hús és bőr), búza, földimogyoró.

A mezőgazdasági össztermelésen belül lassan növekvő az eladásra történő termelés, azaz megfordítva az önellátás aránya csökken, mint ahogy ezt mutatja a következő táblázat.

A MEZŐGAZDASÁGI ÖSSZTERMELES ÉS ÁRUTERMELÉS¹³

Év	Össz mezőgazdasági termelés értéke folyó áron millió sh-ben	A mezőgazdasági áru-termelés értéke folyó áron millió sh-ben és %-ban
1960—62	2298	792 34,5
1964	2745	1167,8 42,5
1965	2592	1139 43,9
1966	2884	1144 40,2
1967	2879	1173 40,7
1968	2973	1327 44,6
1969	3074	1444 47,0
1970	3378	1647 48,8
1971	3324	1586 47,7

A fenti táblázatból látható, hogy viszonylag nagy a lakosság közvetlen mezőgazdasági termék önfogyasztása (50—60% között van). A mezőgazdaság, mint fő

- Az 1958-as évre vonatkozóan az adatok (World Bank Report 129. old.) az élelem, ital, dohány, malomipar értékeit foglalja magában az 1965-től kezdődő évekre (Background to the Budget 1969/70 — 57. old. A fentiek mellett a textilipart is és az újabb iparokat, az arány ezért nőtt meg.
- Össz mezőgazdasági termék (erdészetet, vadászatot, halászatot is beleértve). Backg. to the Budget 1968/69. 44—46. old. Backg. to the Budget 1971/72. 5. old.

nyersanyagforrás lehetőségei — a mezőgazdasági össztermelés, az árutermelés arányainak és a feldolgozás részarányainak növelésével — még rendkívül nagyok.

d) *A mezőgazdaság mint fő munkaerőforrás*

A mezőgazdaság a társadalom fejlődésének korai szakaszában a lakosság túlnyomó többségét foglalkoztatja. Ahogy azonban a termelőerők fejlődnek, egyre többen szabadulnak fel a mezőgazdasági termelés köréből és áramlanak át az iparba, illetve a népgazdaság más ágazataiba.

Az 1967-es népszámlálás feltárta, hogy Tanzánia összlakossága 12,23 millió — és az évi növekedés 2,7%. Sajnos, pontos adatok a kor megoszlására, illetve a munkaképes korúakra vonatkozóan nem állnak rendelkezésre, csak igen elnagyolt becslésre szorítkozhatunk. A 12,23 millió összlakosságból 3—4 millió lehet a munkaképes korúak száma — figyelembe véve a kiskorú gyermekek viszonylag nagyobb arányát.

A következő táblázatból látható, hogy a bérért foglalkoztatottak összlétszáma nagyon kicsi, a munkaképes korú lakosság 8—10%-a, sőt a feltüntetett időszak alatt alig nőtt valamivel. Rendkívül nagy a foglalkoztatottak körén belül a mezőgazdaságban alkalmazottak (ültetvényeken) aránya. A mezőgazdasági bérmunkások (ültetvényeken dolgozók) abszolút száma jelentősen csökkent, részben a gépesítés, részben a szizáltermelés csökkentése miatt.

A BÉRÉRT FOGLALKOFTATOTTAK SZÁMÁNAK ÉS FŐ CSOPORT MEGOSZTÁSÁNAK ALAKULÁSA¹⁴

Év	Összes	Mezőgazdaság	Ipar/kiterm. fel- dolg./építőipar	Kereskedelem, szállítás, szolgáltatás
1963	340 344	165 532	57 889	116 923
1964	351 257	163 589	65 149	122 519
1965	333 755	139 162	64 378	130 215
1966	336 497	126 213	73 541	136 733
1967	346 398	123 999	79 553	142 846
1968	351 711	109 213	88 785	
1969	367 926	112 888	99 009	

Az ipari foglalkoztatottak számának alakulása már határozott, bár igen lassú növekedést mutat. Az évi növekmény a fenti időszak vonatkozásában közel 5000 fő. Ha mármost figyelembe vesszük, hogy az ún. „tercier” szektorban foglalkoztatottak aránya már így is viszonylag nagy, ütemnövekedésére nem igen lehet számítani. Együttesen a „sekunder” és „tercier” szektor új munkaerő igénye kb. 10 000 fővel növekedett — ezzel áll szemben a lakosság 2,7%-os növekedési rátája, ami évi kb. 300 000 fő új munkát kereső személyt jelent. Mindezekből a tényezőkből következik, hogy a növekvő népességet döntően a mezőgazdaságban kell lekötöni. Az ipart jelentősen fejleszteni kell, és korlátozott mértékben lehet is és ez hosszabb távon majd támaszkodik is a mezőgazdaság óriási embertartalékaira, de egyelőre még nem. A munkaképes korú lakosság 90%-a földműveléssel (önellátásra és eladásra termelő kistermelők) foglalkozik, munkaidejének csak 1/2—1/3-át használja ki, munkatermelékenysége sokkal alacsonyabb, mint az iparban.

Összefoglalva — az emberi munkaerő — mint legfontosabb termelőerő hatalmas tömege marad kihasználatlanul „potenciális energia” — amit majd magasabb termelési szinten az ipar és egyéb szektorok fognak később kibontakoztatni.

14. Background to the Budget 1968/69. 29. old. Stat. Abstract 1970. 173. old.

e) *A mezőgazdaság szerepe a tőkeképzésben*

Az 1 főre eső nemzeti össztermék rendkívül alacsony Tanzániában (évi 100 \$ [1970] körül van), — ez egyfelől jelentősen korlátozza az adókkal elvonható többletet, másfelől éppen az alacsony színvonal készíti a terméktöbblet termelőségébe történő átcsoportosítására. Bármennyire alacsony is az átlagjövedelem — elég jelentős lehetőség van arra, hogy a többletet — kényszertakarékosság útján is — elvonják. Különösen jelentős többletet vesznek el a tradicionális szertartások végzésénél, a közepes és nagyobb jövedelmű árutermelőknél, a presztizs termékek (gépkocsik stb.) vásárlásánál. Nehezíti az adóelvonást a gyarmati periódus adózására való visszaemlékezés, a törzsi szokások makacssága, szervezetlenség stb. Ezért az állam igyekszik a falvak, közösségek életével szorosan összefüggő gazdasági és szociális infrastruktúra (bekötőút, iskolák, orvosi rendelők stb.) ún. „self help” (önkéntes társadalmi munka) területeken minél inkább felhasználni az érintett közösségek munkáját.

Ha a mezőgazdaság súlya a nemzetgazdaságban nagy, akkor nyilvánvaló, hogy a felhalmozásra alkalmas terméktöbblet (surplus) termelése is mindenekelőtt itt történik. Ahogyan az ipar kialakul és fejlődik, egyre inkább beruházásainak nagy részét saját terméktöbbletéből fedezi. *A fejlődés dialektikája az, hogy kezdetben a mezőgazdaság termeli ki mind az önmaga számára, mind az ipar létrehozásához és fejlesztéséhez szükséges tőkét. A fejlődés magasabb fokán az ipar termeli meg nemcsak a saját bővítéséhez, hanem a mezőgazdaság további gyors fejlesztéséhez szükséges terméktöbbletet, termelési eszközöket és ezeket juttatja vissza a mezőgazdaságba.* A tőkés gazdaságban ez részben egy spontán folyamaton a mezőgazdasági és ipari termékek cserearányának (agrárarólló — internal terms of trade) ipar javára történő alakulásán keresztül — részben tudatosan, állami mezőgazdasági adók segítségével történik. Tanzániában is lényegében mindkét fő formájú elvonás létezik. Az ipari feldolgozó vállalatok (főleg a magán, vagy félmagántulajdonban levők) nyomott felvásárlási árakkal — és aztán magasabb késztermékárakkal is — többletjövedelmet szívhathatnak el. A mezőgazdaság a tőkeképzéshez való hozzájárulását két fő forrásnál ragadhatjuk meg, egyrészt az export-importnál — másrészt a mezőgazdasági lakosság jövedelmi adózásánál.

Az első 5 éves terv (1964—1969) éveiben összesen 4600 millió sh volt a bruttó hazai tőkeképződés¹⁵, azaz évi átlagban 920 millió shilling. Ezen összeg pénzügyi forrása lehet a mezőgazdaságból eredő adók, jövedelemadók, külföldi kölcsönök, ipar nyereségei.

TANZÁNIA BRUTTÓ TŐKEKÉPZŐDÉSÉNEK FŐ PÉNZÜGYI FORRÁSAI

Év	Az export-importra kivetett adók millió sh.	Jövedelemadók millió sh. ¹⁷	Feldolg. ipar ¹⁶ nyeresége + amort. millió sh.
1964/65	365,60	152,10	1965 —250,68
1865/66	372,11	183,49	1966 341,49
1966/67	456,31	232,84	1967 374,95
1967/68	527,60	264,02	1968 437,14
1968/69	583,75	296,06	1969 557,12

15. The annual Economic survey 1968. 81. old. Figyelmen kívül hagyva a társadalmi munkákat, állatszaporulatot és a kisparasztok beruházásait.

16. Uo. 56. és the Annual Economic Survey 1970/71. 100. old.

17. Background to the Budget 1968/69. 88. old.

Az export-importra kivetett adókat azon az alapon lehet mezőgazdaság hozzájárulásának tekinteni, hogy az exportbevételek 90%-ban a mezőgazdaságból származnak. Bonyolultabb a helyzet a jövedelemadókkal, itt ennek csak egy részét, $1/2$ — $2/3$ -át lehetne (durva becsléssel) mezőgazdasági eredetűnek tekinteni. A feldolgozóipar nyeresége és amortizációjának összege — természetesen — nem áll teljes egészében tőkeképzésre rendelkezésre (személyi jövedelem és külföldre utalás ezt csökkentik).

Összefoglalva: Ha szűkösek is az adatok, de szemléltetik, hogy a mezőgazdaságból eredő többlettermék — ami a tőkeképzés alapjául szolgálhat — közel másfélszerese az iparból származónak.

f) A mezőgazdaság mint piac

Rendkívül jelentős a mezőgazdaság mint felvevő piac is, hiszen a termelés növekedésével gondoskodni kell a piac növekedéséről is. A mezőgazdasági lakosság, amely az összlakosság 95%-a — a munkamegosztás kifejlődésével, az áruterelés növekedésével — piacot jelent az élelmiszerek számára. Az alacsony fogyasztási színvonal, a viszonylag gyorsan szaporodó népesség mind olyan tényezők, amelyek a potenciálisan nagy és gyorsan növekvő piacot jelentik. Ha ez együtt jár — helyes gazdaságpolitika segítségével az árukapcsolatok fejlődésével, a lakosság megfelelő jövedelem növekedésével, akkor és abban a mértékben a potenciális piacból tényleges piac lesz. A fejlődés jelenlegi fokán a mezőgazdasági lakosság mint piaci tényező szerepének növekedéséhez a specializáció és a főleg munkaigényes termékek termelése járul hozzá. A mezőgazdasági lakosság hatalmas piac az ipari termékek (főleg textil, cement, mezőgazdasági szerszám stb.) számára. Hogy milyen gyorsan növekvő piacról van itt szó, szemléltetésül két különösen gyorsan fejlődő ipart emelünk ki. 1963-ban még csak 6,2 millió négyzetyard textiliát, 1968-ban pedig 34,5 milliót termeltek és adtak el az országban. A cement esetében 1966-ban alig 49 324 tonna — 1968-ban pedig már 153 894 tonna volt a termelés és értékesítés. Természetesen mindkettőnél még import is volt a fenti időszakokban.

Д-р Майер Ласло

РОЛЬ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА В ЭКОНОМИЧЕСКОМ РАЗВИТИИ И НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ АГРАРНОЙ ПОЛИТИКИ В ТАНЗАНИИ

(Резюме)

Работа занимается наиболее важной и спорной проблемой в развивающихся странах — отношением развития сельского хозяйства и промышленности. Статья делится на две части: первая — общая, содержащая принципиальный подход к проблеме, вторая — демонстрирует конкретный практический пример Танзании.

стрирует конкретный практический пример Танзании.

В первой части работы автор анализирует основные точки зрения западных аграрных экономистов.

Критикуя основные точки зрения их, он устанавливает необходимость дифференциации первичности и «двигателя» развития при изучении отношения сельского хозяйства к промышленности.

Первичной считается та отрасль народного хозяйства, которая играет главную роль в производстве национального дохода, в накоплении, в обеспечении занятости населения, в экспортном доходе в условиях данного исторического периода. Таким образом, первичным может быть как сельское хозяйство, так и промышленность в зависимости от конкретных исторических условий.

«Двигателем» развития, самой динамичной отраслью является промышленность, а в рамках ее — отрасль, производящая средства труда, способствующая всестороннему развитию народного хозяйства и сельского хозяйства также.

«Двигателем» развития может быть только промышленность, независимо от первичности той или иной отрасли народного хозяйства в данный момент.

Во второй части исследования автор наглядно показывает, в чем проявляется примат сельского хозяйства в экономике Танзании. Решение всех этих проблем и использование потенциала сельскохозяйственных производительных сил требуют преимущественного развития сельского хозяйства и данный период развития.

Преимущество развития сельского хозяйства не противоречит высоким темпам развития промышленности, учитывая при этом их диалектическую связь.

Правильность аграрной политики в экономике Танзании доказывает тот факт, что местное сельскохозяйственное производство и производство продуктов на душу населения повысилось с 1961 года. Такими показателями развития не располагают некоторые другие развивающиеся страны.

Dr. Laslo Mayer

THE ROLE OF AGRICULTURE IN THE ECONOMIC DEVELOPMENT AND SOME GENERAL ISSUES OF AGRICULTURAL POLICY IN TANZANIA

(Summary)

The paper deals with one of the most important and also most controversial issues of the developing countries, with the interrelationship of agricultural and industrial development. The article is divided into two main parts; the first being a general, a theoretical one, the second a case study of Tanzania.

In the first part the author surveys the main groups of concepts of western economists, agricultural economists.

In evaluating these concepts the author raises the necessity of distinguishing two things; the primacy of a given branch of economy and the engine of growth. The primacy of a particular branch of national economy manifests itself: the decisive role in the creation of national income; capital formation; ensuring employment; internal market; foreign currency earnings — in a given historical period.

Consequently, both the agriculture and industry can be primary, depending upon the specific historical conditions.

The engine of growth can only be the industry — first of all the tool (or means of production) making industry — which are capable of self-induced and very dynamic development, which through the dialectical relationship between man and tools, promotes the development of both the whole economy and the agriculture as well. The engine of growth can only be the industry, quite apart from the branch of the national economy (agr. or ind) is primary.

In the second part of the article — within the framework of a case study — the author presents what is meant by the primacy of agriculture in Tanzian context. The solution of these problems, or rather the full utilization of agricultural potentialities, at the present stage of economic development, demands the primacy of agricultural development.

In Tanzania, the responsible leaders and theoreticians do not set the primacy of agriculture against the rapid industrial development, because they recognized the dialectical relationships between them.

The appropriateness of the Tanzanian economic-agricultural policy is born out by the fact; that this country is among those very few developing countries where the per capita agricultural or food production increased in the decade following 1961.

A TERMELŐSZÖVETKEZETEK ÁLLAMI TÁMOGATÁSI RENDSZERÉNEK FEJLŐDÉSE MAGYARORSZÁGON

1. A termelőszövetkezetek állami támogatásának fontosabb jellemzői a tömeges átszervezés kezdetétől az új gazdaságirányítás bevezetéséig

Hazánkban a mezőgazdasági termelőszövetkezetek rendszeres állami támogatásának kialakulása az MSZMP új agrárpolitikájának keretében a kisárutermelő mezőgazdaság 1959-ben kezdődő tömeges kollektivizálásához kapcsolódik. A korábbi időszakban a termelőszövetkezetek pénzügyi támogatása eseti jellegű, alkalmoszerű volt. A mennyiségileg nem jelentős állami támogatásban fő szerepet az egyéni gazdálkodókhöz képest megállapított jövedelemadó, beszolgáltatási és gépi munkadíj-kedvezmények, a korlátozott hitelnyújtás, a kényszerű hitelelengedés vagy prolongálás, valamint a csoporttulajdon sajátosságait figyelmen kívül hagyó „jutalom jellegű” közvetlen állami termelési beruházások játszották. Ahhoz, hogy az állami támogatások ténylegesen hozzájáruljanak a történelmi jelentőségű *kettős feladat sikeres megoldásához*, majd pedig elősegítsék az ágazatban uralkodóvá vált szövetkezetek megszilárdulását, gazdasági fejlődésüket, szükség volt a pénzügyi támogatások rendszerbe foglalására, intézményesítésére,¹ és a támogatási célokra fordított költségvetési eszközök volumenének jelentős növelésére és a támogatási mechanizmus új alapokra való helyezésére.

A termelőszövetkezetek rendszeres állami támogatásának megkülönböztető gazdaságpolitikai alapjai, amelyek a vizsgált időszak egészében érvényesülnek, a rendszert alkotó egyes támogatási formák és feltételek változása, fejlődése ellenére, lényegében a következők. *Először*, a nagyobb mértékű állami támogatást a vizsgált időszakban általában a saját erőforrások meghatározott mértékéhez kapcsolják a 3004-es határozatokban. Ez azt jelenti, hogy a kijelölt mezőgazdasági területek komplex meliorációs munkálatainak állami finanszírozásától és a gazdaságilag meg nem erősödött termelőszövetkezetek utólagos jövedelemkiegészítő állami támogatásától eltekintve az állami támogatás folyósításának feltétele a saját erőforrások megléte. Ezzel a beruházások területén megszűnik az üzemi beruházások jutalom jellegű állami finanszírozása és helyébe a vegyes típusú, állami és saját erőből származó finanszírozás gyakorlata lép a nagyüzemi gazdálkodás technikai-szervezeti fejlődése szempontjából fontos beruházások megvalósításában. *Másodszor*, újnak minősül az az elv is, amely alapján a rendszeres támogatás keretében lényegében minden támogatást a termelés növeléséhez kapcsolnak vagy a növekedés megalapozásának szolgálatába állítanak. *Harmadszor*, igen figyelemreméltó a kialakított támogatási rendszer

1. A termelőszövetkezetek állami támogatását 1959—67 között az évente megjelenő 3004-es Kormányhatározatok szabályozták, amelyek az alaprendelet elvi keretei között a mindenkori aktuális feladatoknak és lehetőségeknek megfelelően konkretizálták az egyes támogatási formákat.

közgazdasági tartalmának *koncepcionális változására* irányuló törekvés is, ami a tömeges kollektivizálás éveit igen eredményes. A koncepcionális változás abban áll, hogy a támogatáson belül ugrásszerűen megnövekszik a nagyüzemi gazdálkodáshoz szükséges *eszközállomány gyors megeremtését elősegítő* támogatások aránya a személyi jövedelem közvetlen támogatásával szemben. Már 1959-ben az álló- és forgóeszköz-állomány növelését szolgálta a támogatások 48,7%-a. A beruházási támogatások részaránya pedig 1961-ben a legnagyobb, amikor a támogatások 52,8%-át tette ki.² Részarányuk később különböző okok miatt jelentősen lecsökken. *Végül*, de nem utolsó sorban következetesen érvényesült az az elv, hogy a gazdálkodási költségek finanszírozásában a források között az állami támogatásból származó eszközök csak *kiegészítő szereppel rendelkezhetnek*. Az árbevételekhez képest az állami támogatás aránya 1961-ben, az átszervezés befejezésének évében a legmagasabb, 24,8%. Később a termelőszövetkezetek gazdálkodásának fejlődése hatására és az állami támogatások visszafogott növekedésének eredményeként az értékesítési árbevételhez viszonyított arányuk csökken, mert 1965-ben mértékük 21,6%, 1967-ben pedig 17,3% volt.³

A termelőszövetkezeti gazdaságok az ötvenes évek végén kialakuló és a hatvanas évek első felében részleteiben tovább fejlődő, támogatási rendszere, amely 1968-ig volt érvényben a gazdaságpolitika más eszközei mellett a *szövetkezeti mozgalom fejlődése számára a korábbi időkkel összehasonlíthatatlanul kedvezőbb jövedelmi lehetőségeket biztosított*. A szövetkezeti gazdaságok *állami irányításában* azonban csak sajátos, másodlagos helyet töltött be, ami végeredményben döntő módon meghatározta a támogatási rendszer funkcionálásának fő jellemző vonásait is.

A szövetkezeti szektor gazdasági tevékenysége a szocializmusban mindenkor a tervszerűen fejlődő népgazdaság szerves alkotórésze. Az állam tudatos, központi gazdasági szabályozásának azonban a hatékony fejlődés érdekében tekintettel kell lenni a *társadalmi tulajdon két formájának specifikumaira és az ágazati sajátosságokra*. A szövetkezeti tulajdonnak a mezőgazdasági tevékenységgel összefonódó specifikumai az állami irányítással szemben azt az elvi követelményt támasztották, hogy a szabályozás eszközei legyenek tekintettel a nagyobb mértékű gazdasági önállóságra, ami korlátozza a részletes adminisztratív beavatkozások lehetőségét és a központilag tervezett közgazdasági szabályozók alkalmazását igényli.

Az elvi jelentőségű követelmény *fel- és elismerése az átszervezés ideje alatt megtörtént*, amikor az illetékes szervek megfogalmazták, hogy a termelőszövetkezetek „nem tervköteles, csak tervkészítésre kötelezett” gazdaságok, amelyek irányítását a tervutasítások alkalmazása nélkül kell megoldani.⁴ A követelmény konzekvens érvényesítése azonban az indirekt gazdaságirányítás bevezetéséig háttérbe szorult és alapvető jellemzőit tekintve — a tanácsi tervajánlások, az anyagi-műszaki keretelosztás, valamint a centralizált finanszírozás és felvásárlás révén — a termelőszövetkezetek tervszerű állami irányításában is a *tervlebontásos* gyakorlatot érvényesítették.⁵

2. Csepely—Knorr A.—Pénzes B.-né: A mezőgazdaság állami támogatásának alakulása Magyarországon. (AKI. Bp., 1971. 88., 107. és 109. old.)

3. Statisztikai Évkönyv 1971. (Bp., KSH. 1972. 246. old. és az előző forrás adatai alapján.)

4. Csizmadia E.: A gazdasági mechanizmus reformja és a mezőgazdaság. (Bp. Kossuth 1967. 50—52. old.)

5. A gazdálkodás fő kérdéseire vonatkozó tervutasítások előtérbe kerülését részben a népgazdaság akkori irányítási rendszerének általános szemléletmódja, részben a II. ötéves terv túlfeszített mezőgazdasági előirányzatai, részben pedig a fiatal termelőszövetkezetek kiforrott nagyüzemi gazdálkodásának hiányzó módszerei, tapasztalatai magyarázzák.

Amennyiben a termelőszövetkezetek termelési-fejlesztési célkitűzéseit a tervutasítások (vagy a tanácsi ajánlások) alakítják ki, és végrehajtásukról a műszaki-, pénzügyi eszközök azoknak megfelelő szétosztásával gondoskodnak, annyiban a pénzügyi befolyásolás eszközei, közöttük a hitelellátás, a jövedelemelvonás és az állami támogatás rendszere, önálló szabályozó funkciót, a népgazdasági tervekből származó feladatok kettős transzmisszióját nem tölthetik be. *A támogatási rendszer ebben a szabályozási konstrukcióban az adminisztratív és üzemhatáron kívüli döntéseknek alárendelt, azok érvényesítésére hivatott másodlagos szabályozó eszköz az irányítószervek kezében.* A szabályozási rendszerben betöltött helye azzal a következménnyel is járt, hogy a támogatási célok és feltételek előzetes meghirdetése ellenére a termelőszövetkezetek csak kezdeményezhették a támogatások megszerzését, azok tényleges odaítéléséről és általában utólagos folyósításáról az államigazgatási szervek *egyedi elbírálás alapján döntöttek.*

A centralizált finanszírozás időszakában a termelőszövetkezetek állami támogatásának funkcionálását, az egyedi döntéseken alapuló mechanizmus mellett az jellemezte, hogy *rendkívül szorosan összefonódott a gazdaságok hitelellátásával.* Az állami támogatás túlnyomó része a hitelrendszeren keresztül valósult meg; részben úgy, hogy meghatározott célokra rövid- vagy hosszulejratú hitelt folyósítottak a termelőszövetkezeteknek, részben pedig oly formában, hogy a vonatkozó jogszabályok alapján *differenciált mértékű hitelelengedéseket eszközöltek a törlesztendő hitelállományból.* A meghatározott gazdasági jelenségek bekövetkezését követő utólagos hitelelengedések *széles körére* jellemző, hogy nemcsak a beruházási támogatások jutottak el ilyen eszköz segítségével az üzemekhez, hanem az első években a műtrágya árkedvezményének egy része és az állatvásárlás esetében járó teljes árkedvezmény, 1962 után pedig az ellési dotáció is. Közvetlen pénzbeli juttatással ténylegesen csak a szakemberek és a gyenge termelőszövetkezetek jövedelemkiegészítésénél, illetőleg a nagyüzemi felárak támogatásnak minősíthető elemeinél találkozunk.

Bár a hitelelengedés, mint az állami támogatás juttatásának eszköze marad mindvégig az uralkodó, meg kell jegyezni, hogy egyre jelentősebbé válik az időszak alatt az ipari eredetű eszközök és szolgáltatások árkedvezménye. Továbbá, különösen az első években jelentős mértékű a jövedelemadó kedvezmény, amit a termelőszövetkezetek az egyéni gazdálkodók fajlagos jövedelemadójaához viszonyítva élveztek, hiszen 1960—61-ben a termelőszövetkezetek jövedelemadója az egyéni gazdaságok adószintjének 60%-a volt.⁶ Később ez az adódiszparitás csökken. Az egész időszakban, de különösen a nagyüzemi gazdálkodás első éveiben igen jelentős — bár mennyiségileg pontosan meg nem határozott — mértékű az a közvetett költségvetési támogatásokhoz tartozó támogatás, amelyet a termelőszövetkezeti tagokra kiterjesztett *társadalombiztosítás* keretében a termelőszövetkezeti tagok kaptak. Egyes szakvélemények szerint a hatvanas évek első felében a társadalombiztosítási szolgáltatások tényleges értékének a szövetkezeti gazdaságok, illetőleg a tagok befizetései csak a felét fedezték, a másik részét pedig az állami költségvetés finanszírozta.⁷

A tömeges átszervezés kezdetétől a termelőszövetkezetek pénzügyi támogatása a *korserű nagyüzemi gazdálkodás elterjesztése érdekében a gazdálkodási tevékenység*

6. Csikós Nagy Béla: Szocialista árelmélet és árpolitika. (Bp., Kossuth 1967. 280. old.)

7. Csepely—Knorr A.—Pénzesné: I. m. (AKI. 1971. 108. és 109. old.)

minden fontos területére kiterjedi. A támogatási rendszer egyes formái a dolog természetéből eredően az említett alapvető cél megvalósulását változó időtartamon belül érvényesülve segítették elő.

A növénytermelés területén a nagyüzemi közös gazdálkodás beindítását, fejlesztését a folyamatos gazdálkodás költségeinek finanszírozását segítő olyan *üzemviteli támogatások* szolgálták, mint a gépállomási munkavégzés után járó gépi munkadíj-kedvezmények, amelynek részaránya az 1953. évi 60%-ról fokozatosan csökken és később már csak a kedvezőtlen adottságok miatt gyenge eredményeket elérő termelősövetkezetek támogatásában jelentős. A mezőgazdasági termelés kemizálásának előrehaladásában jelentős szerepet játszott a műtrágyák és a növényvédő szerek árkedvezménye, amelyet részben a termelői áraknál alacsonyabb bekerülési ár alapján, részben pedig a rövid lejáratú hitelengedés útján biztosítottak. Fontos támogatási forma volt a minőségi vetőmagvak kedvezményes áron történő beszerzésének biztosítása. *A beruházási támogatások* a szükséges nagyüzemi munkaeszköz-állomány kialakítását (saját géppark megteremtése, öntözőtelepek létesítése és felszerelése) és az ültetvénytelepítéseket szolgálták. Ezenkívül a célcsoportos beruházások keretében a fontosabb infrastrukturális beruházásokat (villanyvezeték, transzformátorállomány létesítése) és a komplex meliorálást teljes egészében az állam finanszírozta.

Az állattenyésztés területén is sokféle címen járó támogatások hivatottak a nagyüzemi állattenyésztés feltételeinek megteremtésére. S nem elsősorban az állami támogatások hibája az, hogy a létrehozott állatférőhelyek technikai színvonala elmaradt a nemzetközi követelményektől és az állattenyésztési ágazat fejlődése a közös gazdaságokban, mind az állománynövekedés és fajtaösszetétel, mind pedig a hozamok tekintetében a hetvenes évek elejéig elmaradt a várakozástól. A vizsgált időszakban a támogatások *egy része* a közös állomány megteremtését, növelését (beszerzési hitelek és árkedvezmények, illetőleg ellési dotáció), a támogatások *másik része* az állomány „korszerű”, majd szakosított férőhelyekben történő elhelyezését, tartását (építési beruházások általában jelentős mértékű támogatásai), a *harmadik csoportja* pedig az állattenyésztési termékek előállításának költségeinek csökkentését szolgáltatta. Az utóbbiak között találjuk az ipari takarmányok árkedvezményeit, a borjúnevelési dotációt és a takarmánybázis javítását célzó rét- és legelődotációt.

A közös szarvasmarha-állománynak az állatférőhelyek gyarapodásától elmaradó növekedése az 1961—67 közötti időszakban két körülményre hívja fel a figyelmet: Egyrészt *annak az ellentmondásnak a megjelenésére*, amely szerint a fennálló árviszonyok és jövedelemszabályozás mellett a gazdaságoknak inkább érdemes beruházni, mint a szarvasmarha-telepeket folyamatosan üzemeltetni. Másrészt a gazdaságpolitikai nézőpontból fontos következtetés is megfogalmazható, hogy a termelői érdekelttség kialakításában, fenntartásában a végtermékek áraiban realizálódó jövedelemhányadnak van meghatározó szerepe. Vagyis a különböző üzemviteli állami támogatásoknak a termékek jövedelmezőségére gyakorolt hatása kisebb, részben azért, mert nem a végtermékekhez kapcsolódnak — az árakhoz viszonyítva másodlagos —, és mert *az állami támogatások az egyszerű újratermelés tekintetében hosszabb ideig nem helyettesíthetik hatékonyan az árak ráfordításokat megtérítő funkcióját.*

A termelősövetkezetekben megvalósított fontosabb *beruházások* vissza nem térítendő állami *támogatásának mértékeit* — ágazatonként differenciáltan — kezdetben a bekerülési érték hányadában, később a kapacitásegységre vetített fix mennyiség útján állapították meg, az alábbiak szerint:

	1961 (a bekerülési költség %-ban)	1963 Ft/férőhely, ill. kh.
Tehénistálló	15 %	1000
Sertésfiasztató	30 %	1000
Süldőszállítás	30 %	240
Baromfiól	30 %	50
Halastavak	30 %	6000
Transzformátorállomás	100 %	100 %
		3—6000
Gyümölcs- és szőlőtelepítés	50—80 %	20—40000

Forrás: 3004/3. (1960. XI. 17.) és 3004/5 (1962. IX. 20.) sz. Kormányhatározat (Mezőgazdasági Értesítő, 1960/62. évf.)

A támogatási arányok láthatóan alig tükrözik az egyes ágazatok különböző eszközigenységét. Túlzottan magasnak tűnik a szőlőtelepítések állami támogatásának mértéke. A támogatások mértékének százalékos meghatározása — megfelelően magas hányad esetén — erőteljesen ösztönzi a gazdaságok beruházási kezdeményezéseit, de a drágább megoldás és kivitelezés irányába is orientált. Az egyes célokra folyósítható támogatások abszolút összegének a megállapítása viszont alkalmas volt az eszközökkel való fokozottabb takarékoság érvényesítésére és szektor-szinten a beruházási támogatások gyors növekedésének a korlátozására.

Termelőszövetkezeteinkben az *árutermelés és a közös értékesítés fejlesztését* különböző támogatások ösztönözték. Az árutermelés fejlődése szempontjából jelentős volt az *áruértékesítési mutató* teljesítése, illetve túlteljesítése után járó rövidlejáratú hitelelengedés. Mivel a fejlődés későbbi stádiumában a kötelező áruértékesítési mutató kedvezőtlenül hatott a vállalati önállóság kiszélesítésére, azt az előírást és a hozzá kapcsolt támogatást 1965-ben megszüntették. Ösztönözte a közös értékesítést a pénzbeni részesedés után fizetett kedvezményes jövedelemadó is. Az 1965-ben bevezetett kenyérgabona adókedvezmény pedig fontos termeléspolitikai célt szolgált. Nem elhanyagolható szerepet töltek be a közös árutermelés- és értékesítés fejlődésének állami ösztönzésében a felvásárló szervek által folyósított nagyüzemi (mennyiségi) felárak, mert mennyiségük 1962-ben eléri a 740 millió Ft-ot, 1967-ben pedig az egymilliárdos nagyságrendet, ami a termékek értékesítési árbevételének átlagosan 3—5%-a.⁸

A termelőszövetkezetek szervezeti megszilárdulásában kimagasló szerepet töltött be kezdettől fogva a *szakemberellátottság fejlesztése, a szakmai vezetés színvonalának javítása és stabilizálása*, amelyet különböző intézkedésekkel összefüggésben a pénzügyi támogatások egyes formái is elősegítették. *Egyrészt* az áthelyezéssel a termelőszövetkezetekbe kerülő mezőgazdasági szakemberek munkadíját meghatározott ideig 80%-os arányban közvetlen jövedelemkiegészítés révén az állam garantálta. Ezenkívül a személyi támogatás keretében az áthelyezett szakember költözési költségeit megtérítették és számukra berendezési segílyt folyósítottak. *Másrészt* a termelőszövetkezetben munkát vállaló, meghatározott iskolai végzettséggel rendelkező szakemberek 1—3 éves időtartam alatt állami jövedelemkiegészítésben részesültek.

Az említett intézkedések eredményeként a termelőszövetkezetek szakemberellátottsága javult, amelyet az is kifejez, hogy 1964-ben már a felső szintű vezetők

8. A felárak egy része minőségi felár, amelyet nem az állami támogatások, hanem az árpolitika eszközök közé sorolunk. (Zsuffa Ervinné: Mezőgazdasági árszínvonal és arányvizsgálatok) (AKI. Bp., 1971. 71. old.)

81,3%-a rendelkezett felső- vagy középfokú képzéssel.⁹ A szakembertámogatás mértéke az időszakban fokozatosan növekedett, köre pedig mindenkor az arra rászoruló termelőszövetkezetekre koncentrálódott; az átszervezés évei alatt az újonnan megalakuló termelőszövetkezetekbe, 1965 után pedig a gazdaságilag meg nem erősödött közös gazdaságokba irányította a szakembereket.

Harmadszor, a termelőszövetkezetek a beruházási támogatások rendszerén belül a szakemberek lakására szolgáló épületek vásárlásakor 30%-os ártámogatást, közművesített szolgálati lakás építésére pedig 50%-os támogatást kaptak.

A termelőszövetkezeti szektor, s ezen belül az egyes gazdaságok *tervszerű fejlődésére* — az alapszabályozók mellett — *a pénzügyi támogatások formái a támogatásra felhasznált költségvetési eszközök mennyiségének alakulásával és a támogatás belső struktúrájának változásával együtt hatnak*. Ezért nagyon fontos a termelőszövetkezetek állami támogatásának mennyiségi vizsgálata is.

A termelőszövetkezetek állami támogatásának *évi mennyisége*¹⁰ *a vizsgált kilenc év alatt nagymértékben növekedett*, hiszen 1959-hez képest a támogatásra fordított összeg 1967-ig 305,6%-ra emelkedett. A növekedés azonban nem volt egyenletes. A támogatások mennyisége a bázisnak már 1961-ben a kétszeresét tette ki. 1962-ben viszont az előző évi színvonal kétharmadára csökkent a felhasznált támogatás összege. Ez után már évente egyenletesen növekedve éri el az 1967. évi 5,2 milliárd forintot. A téma szakavatott kutatói a támogatások mennyiségi alakulásával összefüggésben rámutatnak arra, hogy az 1962-től megvont, illetve csökkentett beruházási támogatás miatt a termelőszövetkezetek nem részesültek megfelelő mértékű támogatásban, ami *fékezőleg hatott a gazdaságok tervszerű fejlődésére*. Végső soron az állam mégis rákényszerült az elmaradt támogatás halmozódott értékével egyenlő utólagos hiteltörlesztésre, túlnyomóan a gazdaságoktól független okokból származó eladósodás folyamatának megállítása érdekében.¹¹

Hullámzóan *alakult* az időszak alatt a támogatások termelési érték mutatókhoz viszonyított mértéke is. A teljes támogatások a közös gazdaságok bruttó termelési értékének 1959-ben a 16,1%-át, 1961-ben 14,5%-át, a nettó termelési értéknek pedig a 34,0%-át, illetve a 31,3%-át jelentették. Relatív nagyságuk az időszak végére — a folyóáron számbavett termelési érték gyorsabb növekedése következtében — csökken. 1965-ben a bruttó termelési értékhez viszonyított nagyságuk 13,1%, 1967-ben 12,1% volt. Jelentősebb mértékű a csökkenés a nettó termelési érték alapján, mert 1965-ben a támogatások és a nettó termelési érték hányadosa 28,1%, 1967-ben pedig 23,6%-ot jelentett.¹²

A támogatások *belső struktúrájának* alakulására az a jellemző, hogy az átszervezés három éve alatt az eszközbefektetéseket ösztönző beruházási támogatások részaránya dinamikusan növekedett és 1961-ben elérte a már említett 52,8%-ot. Később a beruházási támogatások részaránya túlzottan lecsökken és egészségtelenül megnövekszik az üzemviteli támogatások hányada. Az utóbbiak uralkodó szerepe egészen 1967 végéig fennmaradt.

9. Csizmadia E.—Dankovits L.—Udvari L.: A magyar mezőgazdaság (Bp. Kossuth 1968. 47. old.)

10. Az általunk vizsgált mennyiség tartalmazza a termelőszövetkezeteknél elszámolt támogatásokat, a más ágazatokban megjelenő állami támogatásokat, a nagyüzemi felárat, de nem foglalja magában a mentesítések összegét és a felgyülemlett hitelterhek összegéből az időszak végén elengedett mintegy 13,7 milliárd Ft időarányos részét. A pontos számszerűsítés ismert problémái miatt az adatok tájékoztató jellegűek. Az adatok forrása Csepely—Knorr A.—Pénzesné: idézett tanulmánya. (AKI. 1971. 88. 107—109. old.)

11. Csepely—Knorr A.—Pénzes B.-né: Uo. (Bp., 1971. 109. old.)

12. Mezőgazdasági Statisztikai Zsebkönyv, 1964. (Bp., KSH. 1964. 12. old.) Statisztikai Évkönyv 1971. (Bp., 1972. 246. old.) és a 10. lábjegyzet forrása alapján.

A gazdasági reform bevezetéséig funkcionáló támogatási rendszernek a szövetkezeti szektor fejlődésére gyakorolt hatásáról szólva *fontos kiemelnünk*, hogy az állami támogatások 1959—62 között jelentős mértékben hozzájárultak a kollektív gazdaságok tömeges létrehozásának és a gazdasági-politikai megszilárdítás történelmi jelentőségű közvetlen feladatainak sikeres végrehajtásához. Továbbá a hatvanas évek elején az akkori anyagi lehetőségeink és a technikai színvonal alapján lehetővé tették a nagyüzemi eszközállomány kialakulását, a nagy gazdaságok „első felszerszámozását”, közvetve pedig a személyi jövedelmek színvonalának indokolt növelését, amelyek révén a termelőszövetkezetek gazdálkodási színvonala fokozatos fejlődésnek indulhatott.

Bár a gazdasági színvonal fejlődését és a kibontakozott kedvezőtlen fejlődési tendenciákat *nem írhatjuk kizárólag* a pénzügyi támogatások számlájára, mégis az érdekeltek érdekében néhány gazdasági mutató alakulására itt utalunk. Ismeretes hogy a mezőgazdaságunk általános növekedéséhez hasonlóan a termelőszövetkezeti szektorban is a bruttó termelés növekedett a legnagyobb arányban, a nettó termelési érték pedig stagnált a termelés anyaghányadának gyors növekedése következtében.

A termelőszövetkezetek *jövedelem- és vagyoni helyzetének* alakulására jellemző, hogy 1967-ben az *üzemi felhalmozás* területegységre vetített mennyisége 152,7%-kal magasabb az 1962. évi bázisnál, a *részesezés és a munkabérek* fajlagos összege pedig 81,2%-kal növekedett. Az egy termelőszövetkezeti családra jutó közösből származó jövedelem, az *átszervezés éveit alatt bekövetkezett csökkenés után, 1962-től 1967-ig 47,7%-kal növekedett.*¹³ A területegységre jutó *tisztavagyon gyarapodása* is tekintélyes, bár mértéke elmarad az üzemi felhalmozások növekedésétől.

A fő vonalaiban és mennyiségi tendenciájában bemutatott támogatási rendszernek — összefüggésben a direkt gazdaságirányítás kedvezőtlen konzekvenciáival — az időszak folyamán *olyan tartalmi fogyatékoságai és a technikai követelményekkel kapcsolatos hibái* kerültek fokozatosan előtérbe, amelyek akadályozták a szövetkezeti tulajdonformában rejlő tartalékok hatékony felhasználását, valamint a gazdálkodási színvonal minőségi továbbfejlődését. A támogatási rendszer fogyatékoságai és hibái közül a következőket emelhetjük ki.

Tévesnek bizonyult a támogatási rendszernek az a valószínűsíthető kiindulópontja, amely feltételezte, hogy az átszervezés időszakában megvalósított nagyarányú eszközbefektetések után a támogatások csökkenthetők (esetleg teljesen visszafejleszthetők),¹⁴ mert a gazdálkodás folyamatában a ráfordítások megfelelő tiszta jövedelemmel növelt megtérülése biztosított, és *a közös gazdaságok lényegében az önerőn alapuló gazdasági fejlődés útjára* léphetnek. A fennálló árviszonyok mellett azonban a gazdaságok többségében még az egyszerű újratermelés saját erőn alapuló finanszírozásának feltételei sem alakultak ki, amit többek között a szövetkezeti gazdaságok eladósodása is bizonyított. Ilyen körülmények között szükségessé vált a támogatások növelése és a támogatások mind nagyobb részének a folyamatos gazdálkodás szolgálatába való állítása. Mind jobban szaporodtak a fenntartási célú üzemviteli támogatások a fejlesztéseket ösztönző támogatásokkal szemben, vagyis az időszak nagyobbik felében a támogatások túlnyomó részét az értéktörvény megsértéséből eredő aktuális feszültségek ideiglenes orvoslására használtuk, amely

13. Szöllősi E.—Kővári M.: A termelőszövetkezeti bruttó jövedelem és felosztása. (Bp., AKI.) 1973. 71. old.), valamint a Mezőgazdasági Statisztikai Zsebkönyv 1964. (Bp., 1964. 272—73. old.) és 1970. (Bp., 1970. 224., 247. old.)

14. E véleményét támasztják alá azok a viták, amelyek a termelőszövetkezeti szektor megszilárdításához szükséges pénzügyi támogatás időtartamáról és mennyiségéről zajlottak le 1958-ban. (Orbán Sándor: Két agrárforradalom Magyarországon. Bp., Akadémiai K. 1971. 213—14. old.)

kedvezőtlenül érintette az egész támogatási rendszer hatékonyságát.¹⁵ A támogatások rendeltetésében bekövetkezett változások kifejeződtek a támogatás belső struktúrájának kedvezőtlen alakulásában is, amelyre már utaltunk.

A gazdaságok *egyedi kezelésére* épülő támogatások nem megfelelően viszonyultak a szövetkezeti vállalatok gazdasági önállóságának kiszélesítéséhez. A támogatások odaítélésének, folyósításának mechanizmusa *korlátozta a gazdasági önállóságot*, a kollektívák anyagi felelősségének érvényesülését. Ez különösen a fejlesztési tevékenység területén okozott problémákat, ha a termelőszövetkezet által kezdeményezett beruházásokat nem engedélyezték, vagy ha az irányító szervek döntései alapján olyan beruházásokat valósítottak meg, amelyek nem voltak összhangban a helyi adottságok optimális kihasználásának igényével.

A vizsgált időszakban felszínre került és érzékelhetővé vált az az ellentmondás is, amely a támogatási eszközök gazdaságilag *hatékony felhasználásának követelménye és a támogatások hatásával kapcsolatos sokrétű társadalmi elvárások között volt*. Példaként elegendő utalnunk arra, hogy hosszabb ideig az egyedi elbírálásától és a differenciált visszajuttatástól várták el a termelőszövetkezeti szektorban tapasztalható differenciálódási folyamat mérséklését. Ennek az elvárásnak a teljesítésére az általános támogatási rendszer már csak azért sem volt képes, mert a támogatások túlnyomó részét a teljesítményelv, illetve a beruházások hatékonyságának figyelembevétele alapján használták fel. Véleményünk szerint csak a gyenge termelőszövetkezetek speciális támogatásaitól volt jogos elvárni, hogy a személyi jövedelmek (nem általában a gazdálkodási színvonal) tapasztalható differenciálódásának folyamatát a társadalmilag indokolt határok között tartsa. Ezt a feladatot a meg nem erősödött termelőszövetkezetek megkülönböztetett támogatási rendszere a minimális részesedés színvonalának garantálása és növelése révén meg is oldotta, mert amíg 1961-ben a termelőszövetkezeti tagok 64,4%-ának évi átlagos részesedése 8000 Ft alatt volt, addig 1967-ben a dolgozó tagoknak a 36,8%-a tartozik ebbe a kategóriába. Továbbá az sem elhanyagolható, hogy az időszak végére az egy munkanapra jutó kereset szintje feltűnően kiegyenlítetté vált; a szövetkezetekben 55—76 Ft között alakult. Így az évi munkadíjak különbségének fő forrásává a ledolgozható munkanapok mennyiségének az eltérése vált.¹⁶

A szövetkezeti támogatások társadalmi megítélését, a támogatási rendszer hatásának ágazati szintű elemzését és az áttekinthetőségét nagymértékben nehezítette már ebben az időszakban is *a szisztéma sokcsatornás jellege*. A támogatások egy része került csak elszámolásra a szövetkezeti gazdaságok mérlegeiben, másik része az iparnál vagy a forgalmazóknál jelent meg. A finanszírozás egyes forrásait pedig utólag minősítették állami támogatásnak: pl. a hitelterhek utólagos elengedése.

A gazdálkodó üzemek szintjén is problémát okozott a támogatási rendszer áttekinthetőségének színvonala és a támogatások bonyolításának nehézkes módja. Az üzemek megfelelő reagálását akadályozta a támogatási (jogcím) célok túlzott mértékű szétforgácsoltsága, a részcelkitűzések és a támogatási mértékek gyakori változása. Bizonyítékként elegendő utalnunk arra, hogy 1964-ben pl. mintegy 30féle jogcímen nyújtottak támogatást az építési beruházásokra és 9 jogcímen az öntözőtelepek létesítésére.¹⁷

15. Páles Gyula: Jövedelemszabályozási és anyagi érdekeltségi rendszer az élelmiszergazdaságban. (Pénzügyi Szemle 1973/12. sz. 993. old.)

16. Erdei Ferenc—Fazekas Béla: A magyar mezőgazdaság 25 éve. (25 év Ipar, Mezőgazdaság, Életszínvonal, Kultúra. Bp., Kossuth 1970. 141. old.)

17. MSZMP Gazdasági Mechanizmus Bizottság: A mezőgazdasági termelőszövetkezetek helye a mezőgazdasági mechanizmusban. (Kritikai elemzés. 1965. 32. old.)

A gazdálkodási tevékenység fejlődésére gyakorolt tényleges hatását kedvezőtlenül befolyásolta a *komplexitás és a végtermékszemplélet hiánya is*. Az előbbi a beruházási támogatásoknál volt tapasztalható, pl. a szőlőtelepítésekénél külön-külön eltérő mértékű támogatást kaptak a szövetkezeti gazdaságok a területrendezésre, tervezésre, a teraszépítéshez és a sáncoláshoz szükséges anyagokra és magára a telepítésre, de a szükséges járulékos létesítményekre már nem folyósítottak támogatást. *A végtermékszemplélet hiányával pedig az üzemviteli támogatások egy részénél találkozunk*. A szarvasmarhatenyésztésen belül a tehénállomány igen lassú növekedését, a gyors rotációt és a hozamok kedvezőtlen alakulását ugyanis részben a tejtermékek alacsony árával, részben pedig a termékelőállítás folyamat közbülső fázisához kapcsolt ellési dotációnak a deklarált céltól eltérő hatásaival magyarázhatjuk.

Az előzőekben áttekintett fontosabb fogyatékoságok és hibák következtében vált szükségessé a termelőszövetkezeti támogatások rendszerének *olyan átalakítása*, amely megfelelt az 1968-ban bevezetett indirekt gazdaságirányítás jellegének és ama korszak agrárpolitikai feladatainak, amelyet Erdei Ferenc idézett tanulmányában a „korszagról nagyüzemi gazdálkodás szakaszának” nevezett, az 1962-től 1967-ig tartó „megszilárdulás” időszakával szemben.¹⁸

2. A termelőszövetkezetek állami támogatása az indirekt gazdaságirányítás rendszerében

Az indirekt gazdaságirányítás szerves részeként 1968-ban bevezetett termelőszövetkezeti támogatási rendszer, amelyet 1970—71-ben a negyedik ötéves terv agrárpolitikai célkitűzéseinek megfelelően tovább fejlesztettünk, majd a tervidőszak közepén a kialakult termelési-piaci körülményekkel összefüggésben egyes elemeit megváltoztattuk, *formailag*, felépítését tekintve hasonlít a korábbi időszakhoz. A termelőszövetkezetek támogatási rendszerére továbbra is a támogatási módok, formák és célok sokfélesége, a támogatás hatókörének rendkívül széles sugara, mennyiségének növekedése, valamint a különböző ideig érvényesülő formák kombinációja a jellemző.¹⁹ A költségvetési *direkt támogatásoknak* valamivel több mint a fele 1970—72 között 55—53%-a — közvetlen úton jut el a termelőszövetkezetekhez; ezek érzékelhető módon befolyásolják nálunk is a jövedelmek keletkezését, felhasználását, mert elszámolásul vállalati szinten megtörténik. A támogatások másik hányada, ami jóval nagyobb, mint a direkt irányítás korszakában volt, közvetett úton jut el a termelőszövetkezetekhez az ipari eredetű termékek árkedvezményei vagy egyes mezőgazdasági termékek magasabb felvásárlási árát garantáló ártámogatás (pl. gyapjú felvásárlási dotáció) formájában. E támogatások közvetett módon, áttételesen és láthatatlanul befolyásolják a gazdaságok jövedelemhelyzetét, mert a szektoron kívüli termelő vagy kereskedelmi vállalatoknak folyósított támogatások formájában és összegében jelennek meg.

A költségvetés *indirekt támogatásai*, vagyis a különböző mentesítések is részei a támogatásnak, de jelentőségük napjainkban még messze elmarad a direkt támogatásoké mögött, mert a mezőgazdasági árak jövedelemvonó funkciója jelenleg is

18. Erdei F.—Fazekas B.: I. m. 177. old. (Bp., Kossuth 1970.)

19. A vizsgált időszakban a termelőszövetkezetek és a háztáji gazdaságok állami támogatását az 1028/1967. (IX. 18.) sz. kormányhatározat szabályozta, illetve az 1045/1970. (X. 17.) sz. és az 1025/1972. (VII. 30.) sz. kormányhatározat, valamint a vonatkozó végrehajtási utasítások szabályozzák. (A gazdasági mechanizmus jogszabályainak gyűjteménye IV. k. Bp. KJK 1971. 155—243. old. és Mezőgazdasági Értesítő 1967/36. sz., 1972/34. sz.)

érvényesül. A mentesítések közé sorolható a gyenge minőségű földön gazdálkodó termelőszövetkezetek tartós földadómentessége, az új ültetvények ideiglenes jellegű adókedvezményei. Továbbá, a társadalombiztosítási szolgáltatások értéke és a befizetések közötti különbség. Ide tartozó támogatási forma, hogy a földtörvény végrehajtása során az állami tulajdonú földek megváltási ára a tényleges értéknek csak töredéke volt.

A támogatások egy része a beruházások, más része pedig a folyamatos gazdálkodás kiadásainak finanszírozását segíti. Az üzemek részéről az állami támogatások *feltétele* valamilyen gazdasági teljesítmény fennállása vagy realizálása, amelyet mint az állami támogatások nem piacszerű „ellenszolgáltatási” kritériumát a folyósító szervek napjainkban még következetesebben érvényesítenek. A termelőszövetkezeti támogatások folyósítása a *bruttó elv* szerint történik, ami azt jelenti, hogy a juttatások az adózás előtti jövedelem (árbevétel) mennyiségét növelik közvetlenül és nem a központi elvonások teljesítése után képződő különböző alapok nagyságát.²⁰

A termelőszövetkezeti támogatások *ágazati céljai* között olyanokat is találunk, amelyek tartósan támogatott célok, de a fontosabb ágazati célok belső módosulása (pl. homoki szőlőtelepítések helyett a minőségi borvidékek rekonstrukciójának állami támogatása) mellett igen jelentős az egyes termékek vagy termékcsoportok tekintetében az állami támogatás hatókörének változása.

Az egyes célokra folyósítható állami *támogatások mértékét* 1968—72 között általánosan a bekerülési érték vagy az ár százalékában határozták meg. A támogatási arányok eltérései tükrözték az agrárpolitikai elképzeléseket, az egyes fejlesztési feladatok fontosságát. A különböző támogatási mértékek pedig erőteljesen orientáltak az üzemek fejlesztési tevékenységét — amint ezt a későbbiek során látni fogjuk.

Jelentős formai változás, hogy a beruházások támogatása területén a jogszabályok pontosabban előírták a megvalósítandó nagyüzemi létesítmények műszaki paramétereit, továbbá a hibás megvalósításból vagy a támogatások nem rendeltetészerű felhasználásából származó szankciókat.

Ha a támogatási rendszer technikai felépítése és ágazati célkitűzései az előző időszakhoz képest alig változtak — mondhatjuk: csak finomodtak —, akkor *hogyan érvényesül a rendszerkonformitás elve*, vagyis hogyan illeszkedik bele konzisztensen a termelőszövetkezetek megváltozott gazdasági szabályozó rendszerébe? A gazdasági reform ugyanis — többek között — a szövetkezetek gazdálkodási önállóságának növelése, a piaci és értékkategóriák aktív befolyásoló szerepének tervszerű felhasználása érdekében olyan központi szabályozási mechanizmust hozott létre, amelyben a *korábbi tervutasítások helyét a központilag tervezett közgazdasági szabályozók vették át*, s a gazdaságok önállósága kiterjed a termelési-fejlesztési célkitűzések, az értékesítési módok megválasztása mellett a kereskedelmi módszereken nyugvó eszközbeszerzésre és a szükséges pénzforrások mind nagyobb részének a saját döntésén alapuló előteremtésére is. E szabályozási rendszerbe az állami támogatások úgy illeszkednek be, hogy a *támogatások mechanizmusa* (lényegében odaitélésük, engedélyezésük és folyósításuk) *konceptcionálisan megváltozott, ami új alapokra helyezte az egész támogatási rendszert*.

A támogatások jelenlegi rendszerének *funkcionálásában a lényeges novum kettős*. Egyrészt a termelőszövetkezeti támogatások túlnyomó részét — a célcsoportos állami beruházások, a meliorációs támogatások és a kedvezőtlen adottságú termelőszövetkezetek egyes szubvenciói kivételével — *automatikus módon juttatják el a gazdaságokhoz*. Ez azt jelenti, hogy a jogszabályokban előzetesen megfogalmazott

20. Faluvégi Lajos: Állami pénzügyek és a gazdaságirányítás. (Bp., Közg. és Jogi K. 1973. 115. old.)

feltételek fennállása esetén meghatározott célokra, vagy gazdasági cselekmény lezajlásakor (pl. műtrágyavásárlás) a gazdaságok külön egyedi elbírálás nélkül hozzájutnak az állami támogatáshoz vagy részesednek annak jövedelemhatásaiból. *A támogatások automatikus útra terelése különösen a beruházások területén jelentős. Másrészt igen jelentős új vonás, hogy a termelőszövetkezeteknél elszámolt állami támogatásokat az egyes gazdasági eseményekkel egyidejűleg vagy előbb bocsátják a gazdaságok rendelkezésére közvetlenül pénz formában, a korábbi utólagos hiteltörlesztésekkel szemben.*²¹

E változások viszont szükségessé tették a fennálló jövedelmezőségi viszonyokat korrigáló támogatási mértékek helyes megállapításával összefüggő követelmények gondos érvényesítését, az időtartamok megfelelő mérlegelését. Továbbá, a költségvetési, piaci egyensúly érdekeinek védelme miatt az egyes célokra felhasználható támogatások keretszerű kezelését és a felső határt jelentő támogatási normatívák előírását.²² Így az automatikus rendszer a pénzügyi lehetőségek határain belül működik a hetvenes évek első felében.

Mindezen változások következményeként a termelőszövetkezetek új támogatási rendszere — összefüggésben az indirekt gazdaságirányítás jellegzetes szabályozóival — tényleges szabályozó funkciót tölthet be a szövetkezeti szektor állami irányításában. A támogatások szabályozó szerepe azért növekedett meg az előző időszakkal összehasonlíthatatlan mértékben, mert már nem a tervmutatóknak alárendelt másodlagos forrásképzők, hanem olyan államilag differenciált, az aktuális feladatokra koncentrálnak és az üzemek jövedelemérdekeltségére jelentősen ható pénzügyi eszközök, amelyek transzmissziót valósítanak meg a népgazdasági tervekben megfogalmazott célkitűzések és a reálfolyamatok alakulása között. Bár a fenntartási célú állami támogatások a szabályozó rendszeren belüli ellentmondások rövid távra szóló feloldásával, a jelenlegi érdekek érvényesítését szolgálják, a strukturálisan jól felépített állami támogatásoknak, s ezen belül kifejezetten a fejlesztési célú támogatásoknak kiemelkedő szerepük van a távlati fejlesztési irányok sikeres megvalósításában. Úgy is fogalmazhatunk; az utóbbiak — az eddigi tapasztalatok alapján — hatékonyan helyettesítik a beruházási javak központi elosztáson alapuló korábbi rendszerét.

A termelőszövetkezeink gazdálkodási önállóságának növelését az állami támogatások jelenlegi rendszere olyan módon is lehetővé tette, hogy a támogatások kiszélesítették a gazdaságok önfinanszírozásának mértékét, ami az önálló gazdasági döntések realizálásának pénzügyi előfeltétele. A gazdaságirányítás reformjának megvalósítása során az önfinanszírozás mértékének célszerű bővítését elsősorban a felvásárlási árak ismételt felemelése és a jelentős volumenű hiteltörlések szolgálták. Ezenkívül az önfinanszírozás szintjének emelkedéséhez hozzájárult az alapképzés rendszerének megváltoztatása és az állami támogatás mechanizmusának átalakítása is. Az automatikus engedélyezés és folyósítás módszerének alkalmazása ugyanis az „árjellegű” pénzbevételekhez tette hasonlóvá az üzemi szinten megjelenő támogatásokat, közöttük a meghatározott célokra és mértékben engedélyezett beruházási támogatásokat is, mert a jogszabályi előfeltételek fennállása esetén, a preventív pénzügyi korlátok határain belül a gazdaságok diszponálhatnak az állami támogatások fölött. Az állami támogatások ezért a számbavehető üzemi mobil pénzeszközök között foglalnak helyet, vagyis ugyanúgy decentralizált pénzforrásoknak tekinthetők, mint

21. Vidmann Mihály: A termelőszövetkezetek támogatásának és fejlesztésének néhány kérdése. (Közg. Szemle 1970/12. sz. 1439. old.)

22. Kazareczki Kálmán: Az élelmiszergazdaság szabályozórendszerének továbbfejlesztése. (Bp., KJK. 1970. 54—55. old.)

az árbevételből képződő pénzeszközök.²³ A támogatások rendeltetésszerű felhasználásának kritériuma viszont azzal jár, hogy a támogatások csak meghatározott mértékben és irányban bővítik az önfinanszírozási lehetőségeket.

Következésképpen jelen időszakban a vállalati önfinanszírozás mértéke *nem azonos a tisztán árbevételből képződő lehetőségekkel, hanem a szélesebb értelemben vett önfinanszírozás mértéke valójában az árviszonyok és a pénzügyi jövedelemszabályozás egyenlegének függvényeként alakul.* Ebből kiindulva megalapozatlan az a nézet, amely a tényleges árbevételből képződő önfinanszírozás korlátozott mértéke alapján azt állítja, hogy gazdaságpolitikánk nem épít a mezőgazdaság önfinanszírozó képességére.

Másfelől azt is világosan kell látnunk, hogy gazdaságpolitikánknak *nem a szabadpiaci értelemben felfogott önfinanszírozás növelése a célja*, hanem az agrárpolitikai koncepcióval összefüggésben álló és az állami irányítás közgazdasági eszközeivel szabályozott önfinanszírozás szükséges mértékének érvényesítése a racionális gazdaságpolitikai feladat. Terminológiai félreértések elkerülése érdekében az utóbbit nevezhetjük *orientált önfinanszírozásnak is.*

Az állami támogatások rendszere mint kiemelkedő jelentőségű pénzügyi szabályozóeszköz funkcionál az indirekt gazdaságirányítás feltételei között. Mivel *önállósága relatív*, tehát sem szerkezeti felépítése, sem volumene, sem pedig a gazdaságok fejlődésére gyakorolt hatása nem független a többi szabályozótól, ezért *fontos röviden áttekinteni azokat a kapcsolatokat*, amelyek meghatározzák az állami támogatások volumenét és fontosabb formáit.

Az állami támogatások legfontosabb meghatározói a szocializmusban is az *árviszonyok*. Nemcsak abban az értelemben, hogy létezésének és mértékének részben az eltérő ágazati árképzés, áralakulás (hazai és külpiazi egyaránt) az oka, hanem abban az értelemben is, hogy az *állami szubvenciók mechanizmusa akkor hatékonyabb, ha fő elemei „árjelleggel” jutnak el a gazdaságokhoz.* Az ilyen mechanizmus — a tapasztalatok szerint — azon túl, hogy közvetíti az állam elképzeléseit, nem sérti a szövetkezeti vállalatok gazdasági önállóságát sem. Közgazdasági tartalmát tekintve a szocialista mezőgazdaság tervszerű, kiegyensúlyozott fejlődése érdekében a tényleges árak és az állami szubvenciók *között olyan munkamegosztás célszerű, hogy a tényleges árak az egyszerű újratermelés ráfordításait lehetőleg teljes mértékben finanszírozzák, az áron kívüli támogatások pedig inkább a bővítés ütemének és fő irányainak a központi szándékok szerinti megvalósulását szolgálják.* Ezzel a munkamegosztással elvileg biztosíthatjuk a tervszerű fejlődés és az értéktörvény harmonikus érvényesülését a szocialista mezőgazdaságban. A gazdaságok differenciálódását pedig a progresszív jövedelemelvonással és egyéb szubvenciókkal lehetne indokolt mértékben fékezni.

Sajátos kapcsolat van hazánkban a termelőszövetkezetek hitelellátása — elsősorban a fejlesztési célú hosszú- és középlejáratú hitelezése — és az állami támogatások között, bár az indirekt gazdaságirányítás rendszerében a hitel és az állami támogatás *szervezetileg* már elkülönül egymástól, mert a hitelpolitikai irányelvek deklarált elvei szerint a mezőgazdasági hitelek más ágazatokhoz képest preferáltak.²⁴ A hitelek tényleges támogató hatása azonban a jelenlegi feltételek között *kétségbevonható.* Egyrészt a mezőgazdasági hitelkeret viszonylag szűk; az 1968—72 közötti időszak első három évében a mezőgazdasági üzemek szabályozók által is ösztönzött meg-

23. Szakonyi L.: A termelésfejlesztés finanszírozásának főbb vonásai és hatások a termelőszövetkezetek gazdasági, jövedelmi helyzetére. (Gazdálkodás 1974/3. sz. 19. old.)

24. Lásd részletesebben a 2036/1970. (X. 20.) sz. kormányhatározatot a hitelpolitikai irányelvekről. (A gazdasági mechanizmus jogszabályainak gyűjteménye IV. k. Bp., KJK. 1971.)

növekedett hiteligényét sem tudták teljesen kielégíteni, az időszak utolsó éveiben pedig a restriktív intézkedések következtében csak a kormányprogramok szintjére emelt ágazati fejlesztések hiteligényeit lehetett kielégíteni, amelyekre egyébként beruházási támogatások is jártak. (A célkontingentált hitelek tehát csatlakoztak a beruházási támogatásokhoz!)

Másrészt a mezőgazdasági üzemeknek nyújtott viszonylag kevés hitel feltételei *gyakorlatilag olyanok voltak, hogy a jelenlegi ár- és költségviszonyok mellett a fejlesztési célú hitelek által segített eszközbefektetése után a jövőben nem képződik nyereségtöbblet*, amelyet a vállalati bővített újratermelés szolgálatába lehetne állítani. Sőt, *a hitelterhek a fejlesztési nyereség egyre nagyobb részét lekötik*, a kamatok pedig szó szoros értelemben meg is „adóztatják” a mezőgazdasági vállalatainkat, közöttük a termelőszövetkezeteket is.²⁵

A hitelek végső soron kedvezőtlen konzekvenciáinak magyarázata a következő. Bár a mezőgazdasági hitelek normatív lejáratú időtartama hosszabb mint más ágazatokban, ez a hitelek versenytárgyalása során vállalt visszafizetési határidők miatt nem érvényesül. *A tényleges visszafizetési határidők olyan leszorítottak* — egyes vélemények szerint 1968—71 között a hosszú- és középlejártú hitelek átlagos lejáratú ideje 4, illetve 2,5 év²⁶, hogy a hitelek visszafizetése még a legjobb gazdaságokban is problémát okozott. Ebben szerepet játszott az amortizálódás igen hosszú időtartama és az üzemek részéről a beruházások várható jövedelmezőségének túlértékelése is. Továbbá úgy tűnik, hogy a hitelek átlagos kamata *eléri vagy inkább meghaladja* a szövetkezeti eszközbefektetések átlagos jövedelmezőségi rátáját. 1972-ben a kamatláb 6, illetve 8%, az eszközjövedelmezőség rátája pedig 7,6%. Ezért a hitelfelhalmozás nyereségből a kamatok alig hogy megtérülnek. Igaz, ez a szám statisztikai átlag, amely mögött létesítményenként, ágazatonként és termelőszövetkezetenként jelentős differenciák húzódnak meg.

Mindezek alapján az a véleményünk, hogy további *árrendezések és a hitel-feltételek határozottabb preferálása* (a lejáratú határidők meghosszabbítása, valamint a kamatok jelentős csökkentése) *nélkül a hitelszféra kiszélesítése* a termelőszövetkezetek gazdálkodásának és fejlesztésének a finanszírozásában *az állami támogatások helyettesítő céljából reális alapokat nélkülöző elképzelés*.

Az állami támogatások mértéke és formái összefüggenek a termelőszövetkezeti *tisztajövedelem központi elvonásával* is. Részben úgy, hogy a pénzügyi elvonás egyes formáit, pontosabban azok befizetése alóli hosszabb vagy rövidebb ideig életben levő mentesítéseket az állami támogatás szerves részének tekintjük. Részben pedig olyan összefüggés is van, hogy a központi pénzügyi elvonások területén a mezőgazdaság javára fennálló adódiszparitás mértékét *figyelembe veszik a támogatások mennyiségének megállapításakor*. Érdemes hangsúlyozni, hogy az ellentétes előjelű adódiszparitás a *folyósítandó támogatások mértékére hat eltérő módon, de a szubvenciók funkcionálásának szükségességét nem érinti*. Ezen túlmenően azt is fontos megemlíteni, hogy a pénzügyi (nyílt formájú) elvonások dinamikus növekednek (1967—72 között 258,4%-kal) és mennyiségük a termelőszövetkezeti szektorban 1971-től kezdve rendszeresen (és jelentős — 40—60%-os mértékben) meghaladta a gazdaságok elszámolásaiban megjelenő állami támogatások értékét.²⁷

25. Ezt állapítja meg Vági Ferenc legújabb kutatásai alapján az állami gazdaságok tekintetében. (Vállalati érdekelttség és érvényesülésének mechanizmusa az állami gazdaságokban. Bp., KJK. 1973. 145. old.)

26. Szakonyi L.—Páli L.-né: A hitel szerepe az élelmiszergazdaságban. (AKI. Bp., 1972. 52. old.)

27. Mezőgazdasági Statisztikai Zsebkönyv 1973. (Bp., 1973. 206—207. old.)

Igen fontos kapcsolat létezik jelenleg a termelőszövetkezetek *amortizációs alapképzése és az állami támogatások között*. Ismeretes, hogy az amortizációs alap képzésének kötelezettségét a gazdasági reform előintézkedéseként vezették be 1966-tól kezdve az állóeszközök újraértékelése után. Az alap rendeltetése az elhasználódott állóeszköz pótlására szükséges pénzeszközök biztosítása. Mivel az amortizációs kulcsokat alacsony szinten állapították meg — 1968-ban a mezőgazdaságban a kulcsok átlagos mértéke 4,1%²⁸, vagyis ezek szerint a feltételezett élettartam 20—25 év, ami az állóeszközök műszaki állapotához és a jelenlegi időszak gyors erkölcsi kopásához viszonyítva túl hosszú — *az a helyzet alakult ki, hogy a szükségessé váló pótlások lebonyolítására az amortizációs alapon felhalmozódó pénzeszközök önmagukban nem elegendők; ehhez pótlólagos és növekvő idegen erőforrás, állami támogatás is szükséges*. Másfelől azért is bővített mértékű állami támogatás szükséges az állóeszközök egyszerű újratermeléséhez, mert az állóeszközök állami támogatással *csökkentett* — lényegében 30—40%-kal *alacsonyabb* — *értéke után képezik az amortizációs alapot*.²⁹ Ezek a sajátos vonások párosulva azzal, hogy a termelőszövetkezetek az állami forrásból keletkező állóeszközök hányada után sem fizetnek használati díjat, vagy nem teljesítenek amortizációs befizetést, azt eredményezték, hogy a *gazdasági tisztánlátás kérdésessé vált*, (pl. a tekintetben, hogy az állami támogatások milyen mértékben szolgálnak pótlási célokat és új termelőkapacitások létrehozását) *és egyes gazdasági kategóriák funkciója elmosódott*; üzemi szinten a pótlásokhoz állami források is szükségesek, szektorszinten pedig nem az amortizációs befizetésekből fedezik az állami támogatások jelenleg pótlásra rendeltetett részét, hanem lényegében a burkolt jövedelemelvonás útján.

Az állami támogatások mai rendszere nemcsak a működési mechanizmusban bekövetkezett változások alapján vált az irányítás hatékony (és a termelőszövetkezetek számára kedvezőbb lehetőségeket teremtő) eszközévé, hanem az által is, hogy *a támogatási célokra évente felhasznált költségvetési ráfordítások volumene jelentős mértékben megnövekedett* az előző időszakhoz képest.

A termelőszövetkezeti szektor *költségvetési direkt támogatásának mennyisége* 1968-ban 63,4%-kal múlta felül az előző évi értéket. A támogatás mennyisége 1970-ig dinamikusan emelkedik, elsősorban a beruházási támogatások rendkívül gyors növekedése miatt. 1970-ben már 58,8%-kal magasabb mint az 1968. évi szint és 259,1%-kal múlja felül az 1967-es hitelelengedés nélkül számított mennyiséget. Ezután a beruházási támogatások csökkentése miatt az állami támogatások mennyisége is csökken és 1972-ben abszolút értéke 4,5%-kal alacsonyabb, mint az 1970. évi csúcserték.³⁰ A támogatások növekedésének *visszafogására* — a negyedik ötéves terv célkitűzéseivel összhangban — a felvásárlási árak időközbeni emelése teremtette meg az alapot, elkerülhetetlen szükségességét pedig a beruházási piacon kialakult feszültségek váltották ki. Szektorszinten a jövedelemhelyzet alakulására alig gyakorolt hatást, de lényegesen befolyásolta a jövedelmek felhasználásának arányait.

A mennyiségi növekedéshez hasonlóan emelkedett az egy hektár termőterületre jutó állami támogatás értéke is, mert a fajlagos színvonal 1968—72 között 56,2%-kal emelkedett.

28. Csikós Nagy B.: Az új magyar árrendszer. (Közg. Szemle 1968/3. sz. 265. és 327. old.)

29. Égető Emese: Felhalmozás és jövedelmesség a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben. (Bp. Kossuth 1976. 106. old.)

30. A támogatások mennyisége tartalmazza az üzemi szinten elszámolt támogatásokat és az egyéb ágazatban megjelenő dotációkat, amelyeket 3:1 arányban osztottunk fel a szövetkezetek és az állami gazdaságok között. Az adatok forrása Csepely—Knorr A.—Pénzesné idézett tanulmánya és Lukács J.: A mezőgazdaság jövedelmi helyzete. (Figyelő, 1973. szept. 12. 3. old.)

A támogatások *színvonalát* és a termelőszövetkezeti szektor gazdálkodási folyamatában betöltött pozícióját *jól érzékeltetik a termelési értékmutatókhoz viszonyított nagyságuk*. A bruttó termelési értékhez viszonyított értékük 1968-ban 12%, 1970-ben 15,3% és 1972-ben 12,6%. A támogatások részaránya a termékértékesítési árbevételben az említett években 20,5, 28,5 és 21,0%. Jelentősen *magasabb* az állami támogatások mértéke a nettó termelési értékhez viszonyítva, mert 1968-ban a realizált nemzeti jövedelem 24,8%-át, 1970-ben 32,5%-át és 1972-ben 27,8%-át az állami szubvenciók tették ki.³¹

A támogatások relatív nagyságát jelző adatokból *két következtetés adódik*. A támogatások színvonala nem *magasabb* az indirekt gazdaságirányítás időszakában, mint a hatvanas évek első felében volt. Másfelől az is megállapítható, hogy a termelőszövetkezetek állami támogatásának színvonala *lényegében megegyezik* az egész mezőgazdaságunk támogatásának mértékével, mert 1968-ban a hasonló módon számbavett támogatások az ágazat nemzeti jövedelmének 26,5%-át, 1970-ben 33,8%-át, 1972-ben pedig 28,5%-át teszik ki.

A vizsgált időszakban a termelőszövetkezeti szinten megjelenő állami támogatások *belső arányai nem voltak stabilak*. A beruházási támogatások részaránya kezdetben erőteljesen emelkedik; az 1968. évi 47,8%-át képviselő arányról 1970-re 61,5%-ra növekszik, majd a határozott csökkenés következtében 1972-ben a támogatásoknak 46,1%-a szolgál fejlesztési célokat a fenntartó jellegű üzemi támogatások aránya pedig ismét emelkedett.³²

Minden termelőszövetkezetre kiterjedő támogatási rendszeren belül lényegében *négy fontos alrendszer funkcionál*. A támogatások egyik jelentős alrendszere az *ipari eredetű termelési eszközök* állami támogatása. Ennek keretében a mezőgazdasági termelés technikai fejlődése szempontjából fontos egyes erő- és munkagépek, műtrágyák, növényvédő szerek és bizonyos ipari takarmányok intenzív felhasználását segítik elő a differenciált és időben változó mértékű árkedvezmények útján. (A legutóbbi években a termelési rendszerek elterjedését nemcsak a legmagasabb árkedvezmények ösztönzik, hanem a szükséges gépek beszerzését elősegítő speciális exportfejlesztő hitelek is, amelyet az elért többleteredményből kell visszafizetni.) E támogatások a burkolt formájú, jövedelemhelyzetre a költségarányok befolyásolása révén ható állami támogatás tipikus esetei. A gazdasági reform bevezetése óta automatikus jellegűek, mert a termelési eszközök beszerzése a gazdaságok önálló döntésein nyugszik. Volumenük és részarányuk az 1968 elején végrehajtott termelői árrendezés-kor nagymértékben megnövekedett, mert akkor a begyűrűző áremelkedések kompenzálása volt az ideiglenes rendeltetésük. Az ipari eredetű termelési eszközök nálunk alkalmazott támogatási konstrukciója *szétválasztja a szubvencionált szubjektumát* (az AGROKER-nek folyósítják) *és a haszonélvező alanyt* (mezőgazdasági üzemek). A támogatások átáramoltatása megoldott, a mezőgazdasági pótalkatrészek kedvezményes árainak alakulására viszont külön gondot kell fordítani, mert ezek a szabályszerű kategóriába tartoznak.³³

A termelőszövetkezetekben kedvezményes áron felhasznált ipari termelési eszközök típusait, az árkedvezmények mértékét és változását mutatja az 1. sz. táblázat.

31. A mezőgazdaság és az élelmiszeripar összefoglaló adatai (Bp., 1972. 23—24. old.), Statisztikai Évkönyv 1972. (Bp., 1973. 68., 70., 267. old.) és Magyar Statisztikai Zsebkönyv 1974. (Bp., 1974. 79., 80. és 150. old.)

32. Mezőgazdasági Statisztikai Zsebkönyv 1973. (Bp., 1973. 206—207. old.)

33. 1028/1967. (IX. 8.) sz. kormányhatározat. (Mezőgazdasági Értesítő 1967. 36. sz. 678. old.)

AZ IPARI EREDETŰ TERMELÉSI ESZKÖZÖK ÁRTÁMOGATÁSA
1968—72 KÖZÖTT
(%-BAN)

1. sz. táblázat

Megnevezés	1968	1969	1970	1971	1972
Belföldi traktorok	40	40	40	10	10
Import traktorok	10	10	10	10	10
Egyéb mezőgazd. gépek és berendezések	47	47	47	47	47
Pótalkatrészek	23	23	23	23	23
Belföldi nitrogén műtrágya	8	27	24	24	24
Import nitrogén műtrágya demokratikus tőkés	—	17	12,5	12,5	12,5
Belföldi foszfor műtrágya	56	54,5	52,7	48,2	48,2
Import foszfor műtrágya demokratikus tőkés	44,5	43	43	43	43
Import káli műtrágya demokratikus tőkés	15,2	13,0	13,0	13,0	13,0
Import káli műtrágya demokratikus tőkés	—	—	53,2	50,8	50,8
Növényvédő szerek	48,5	47	48	49	49
Fehérjetakarmány	—	—	62	63	63,7
	52	51	51	51	51
	20—30	20—30	20—25	20—15	20—15

Megjegyzés: Az egyes ágazatok gépei — kukoriac, cukorrépa, burgonyabetakarító gépek kiemelten támogatottak 1968—70 között 57%-kal, a cukorrépa betakarítók 1971. január 1-től 70%-kal. A kombinált műtrágyákat 30—50%-os árkedvezménnyel vásárolhatják a termelők.

Forrás: Hornok Béla: A mezőgazdasági árszínvonal és arányok változásának időszerű kérdései. (Pénzügyi Szemle 1973/10. sz. 834. old.)

Az összefoglaló táblázatból látható, hogy a termelészövetkezetek az ipari eredetű termelési eszközök *igen széles körét kedvezményes áron vásárolhatták*. A preferenciák arányainak időbeli és ágazati alakulása összefügg az aktuális termeléspolitikai feladatok változásával, de a stabilitás azt is jelzi, hogy a hozamfokozó eszközök és a gépek alkalmazását egyaránt jelentős árkedvezménnyel ösztönzi a gazdaságpolitika. Megjegyzendő: a belföldi traktorok bekerülési ára nem emelkedett 1971-ben, hanem a támogatások 30%-át átsorolták az ipari termelés szférájában. Ez az intézkedés azt jelenti, hogy a hazai traktorgyártást a továbbiakban már nem a mezőgazdaság számlájára irt állami kiadásokkal támogatjuk.

Hazánkban az ipari eredetű termelési eszközök ártámogatásának *fő hatása* egyértelműen kitűnik a termelés kemizálásának előrehaladásában és a gépesítési folyamatokban. Az utóbbiban kedvezőtlen tendencia volt, hogy 1970-ig a gépjavítási dotáció és a beruházási támogatás ellentétes hatásaként az új gépek beszerzése viszonylag alacsony szintű. A támogatásoknak az áralakulásra gyakorolt hatása kimerült az ipari eredetű eszközök folyamatos áremelkedésének mérséklésében, mert a fix támogatási hányadok végeredményben csak ezt érhetik el. A begyűriző árhatások semlegesítését viszont az időszakonkénti felvásárlási áremeléseket végezték el.³⁴

Lényegében a bevezetett árrendszer és ártámogatások következményeként *javult* az egyes ipari termékek és mezőgazdasági cikkek közötti cserearány. 1970-ben 1 q nitrogén műtrágya búza ellenértéke nálunk 2,13, Bulgáriában 2,14, az NSZK-ban

34. Szabó Ferenc: A termelészövetkezeti jövedelem növekedésének forrásai. (Bp. MÉM. STAGEK. 1973/1. 53—57. old.)

pedig 2,72 q. A mezőgazdasági gépek hazai naturális cserearányai ezzel szemben igen kedvezőtlenek, amelyek *jövőbeni megszüntetése az intenzív fejlődés egyik alternatívája lehetne*. 1970-ben Bulgáriában egy DT—54-es traktorért 572 q búza árát kellett kifizetni, egy MTZ—5-ért pedig 226 q árát. Hazánkban ugyanazokért 621, illetve 300,6 q búzát kellett eladni. Finnországban a „Velment” 70 LE-s, az NSZK-ban pedig egy 34 LE-s traktorért 423 q, illetve 346 q búza árát kellett fizetni 1969-ben.³⁵

Nem elhanyagolható *mellékhatása* az ipari eredetű termelési eszközök hazai támogatási rendszerének, hogy *erősíti* a termelészövetkezeti gazdaságok között *a gazdálkodási színvonal differenciálódásának folyamatát*, mert a beszerzési feltételek minden üzem irányában azonosak, és a támogatási mértékek függetlenek a gazdaságok eltérő lehetőségeitől. Így azok a gazdaságok, amelyek jövedelmi-pénzügyi lehetőségeik kedvezőbbek a több eszközvásárlás révén a támogatásokból nagyobb arányban részesednek és továbbfejlődési lehetőségeik kedvezőbbek egy alacsony színvonalon gazdálkodó szövetkezettel szemben.

A termelészövetkezetek állami támogatásában a legnagyobb jelentősége *a beruházási támogatások alrendszerének van*, amely a maga részéről főként az „iparosodó” mezőgazdasági termelés eszközbefektetései segítségével és orientálásával a mezőgazdasági termelés volumenének és struktúrájának a szükségleteknek megfelelő alakulásához járul hozzá. Jelen időszakban a meghatározott üzemi beruházások megvalósulását a gépek és egyéb ipari munkaeszközök burkolt állami támogatása mellett *az automatikusan folyósított, de céljellegű pénzbeli juttatások segítik*, amelyek engedélyezésének egységes feltétele, hogy az üzemek rendelkezzenek a finanszírozáshoz szükséges 30%-os saját erőforrással és a kivitelezés műszaki-pénzügyi tervével. A beruházási ártámogatások folyósítását az illetékes szervek felfüggeszthetik, ha a célonként előzetesen elkülönített éves keretek kimerültek. A termelészövetkezetekben a mezőgazdasági termelés általános feltételeit érintő beruházásokat a célcsoportos beruházások és a komplex meliorációs program végrehajtása keretében továbbra is az állam finanszírozza. Az üzemi keretek között megvalósítható meliorációs munkák állami támogatásának engedélyezése pedig a megyei államigazgatási szervek egyedi elbíráláson alapuló döntésétől függ.

A támogatások a beruházási tevékenység *széles körére* terjednek ki. A gazdasági reform kezdete óta elsősorban a nagyüzemi állatfőrhelyek és a minőségi szőlő-, valamint a gyümölcsstelepités komplex beruházásainak finanszírozására koncentráltak. 1972. végéig az üzemi szinten kapacitásbővítést jelentő *új létesítményeket* illetve az állami támogatás. A szarvasmarha-tenyésztés fejlesztésének programja keretében 1973-tól kezdve már a régebben létesített állatfőrhelyek megfelelő színvonalú *rekonstrukciója* esetén is azonos mértékű állami támogatás jár. Az említett program keretében nemcsak az állóeszközbefektetésekre, hanem új momentumként a kapcsolódó *tartós fogyóeszközlekötésre* is kiterjed az állami támogatás.³⁶

A folyósítandó beruházási ártámogatások *mértékét* — mint említettük, 1968—72. között fejlesztési célonként (ágazatonként, létesítményenként) a *tényleges bekerülési költség* százalékában állapították meg. Az igénybe vehető (és elszámolható) támogatás azonban nem léphette túl a beruházási költség-normatívákban meghatározott felső határt. Ezzel az előírással a takarékos felhasználásra kívánták az üzemeket ösztönözni. Legújabban az állatfőrhelyek létesítésére nyújtható támogatások mértékét alágazatonként és műszaki paraméterenként differenciálva a *főrhely egységre*

35. A mezőgazdasági termelési eszközök ára és arányai külföldön (AKI. 1973. 34. old.) és a Nemzetközi adatok az élelmiszergazdaságról. (KSH. 1973. 134., 139. old.) adatai.

36. Villányi Miklós: Változások az élelmiszergazdáság szabályozó rendszerében. (Pénzügyi Szemle 1973/1. sz. 29—30. old.)

vetített állami támogatás fix mennyiségével határozzák meg, ami jobban ösztönzi a vállalatokat a költségtakarékosságra, mivel a megtakarítás fölött maguk diszponálnak, de az esetleges túllépést is a saját erőforrásból fedezik. Az egyes fejlesztési célkitűzések állami fontosságát a gazdasági szabályozók 1968 után mindenkor legvilágosabban éppen a beruházási támogatások mértékeivel és azok egymáshoz viszonyított arányaival közvetítették az üzemek felé. Az ágazatok eltérő eszközigényességét viszonylag jól tükröző támogatások a szakosított szarvasmarha-telepek 70, majd 50%-os támogatása között helyezkedtek el.

A támogatásba vont ágazatok köre és főleg az egyes beruházási támogatások mértéke az időszakban *nem maradt változatlan*. A negyedik öt éves terv célkitűzéseivel párhuzamosan némileg szűkült a támogatott beruházási tevékenységek köre és igen jelentősen lecsökkentek a fajlagos támogatási mértékek, ami a beruházási támogatás abszolút értékét is mérsékelte 1970 után.

Azt, hogy a beruházási ártámogatások milyen jelentős hatást gyakoroltak a termelőszövetkezetek fejlesztési tevékenységére a beruházások mennyiségi alakulásának és a források változásának elemzése tanúsítja. Mivel a kezdeti időszakban a jelentős összegeket biztosító támogatási mértékek egybeestek az üzemi szinten kialakult fejlesztési szükségletek irányával, a beruházási támogatások önmagukban is dinamikus fejlesztési tevékenységre készítettek a termelőszövetkezeteket. A gazdaságok soha vissza nem térő kedvező alkalomnak tekintették a lehetőségeket, amelyet minden áron igyekeztek kihasználni. Törekvéseik eredményeként a termelőszövetkezeti beruházások 211,7%-kal növekedtek 1970-ig 1967-hez képest. Különösen nagymértékű volt az állattenyésztési beruházások növekedése: 1968—70 között az előző három év átlagához képest a szarvasmarha-férőhelyek 45%-kal, s ezen belül a tehénférőhelyek 65%-kal növekedtek, a sertésenyésztés férőhelyei pedig 176%-kal gyarapodtak. Ezzel szemben a szőlőtelepítés 48%-kal, a gyümölcs pedig 31%-kal csökkent.³⁷

Ezt a túlfeszített ütemű növekedést, ami részben hozzájárult a beruházási piac ismert feszültségeinek kialakulásához, a szükséges, de méreteiben némileg eltúlzott korlátozások hatására 1970 után a beruházások *esökkenése váltja fel*. A termelőszövetkezetek 1972-ben 75,8%-át ruházták be az 1970 évi mennyiségnek és 1973-ban a szektor beruházási teljesítménye 9,2%-kal elmaradt a tervezett mögött.³⁸ Ezért újra szükségessé vált a fejlesztési tevékenység élénkítése.

Az üzembe helyezett beruházások műszaki összetételének alakulását mutatja a 2. sz. táblázat.

**A TERMELŐSZÖVETKEZETEK BERUHÁZÁSAINAK MEGOSZLÁSA
ANYAGI—MŰSZAKI ÖSSZETÉTEL SZERINT 1968—72 KÖZÖTT
(%-ban)**

2. sz. táblázat

	1968	1970	1972
Építés	62,7	64,1	54,5
Gép	22,3	27,8	37,9
Egyéb	15,0	8,1	7,6
Összesen:	100,0	100,0	100,0

Forrás: Mezőgazdasági Adatok 1973/3. 43. old.

37. Termelőszövetkezetek gazdálkodása (Bp., KJK. 1972. 160. old.)

38. Mezőgazdasági Adatok 1973/3. 43. old. és Figyelő 1974/15. 3. old.

A táblázat adatai azt a tendenciát jelzik, amely a szándékolt változtatásokkal összhangban a domináló *építési beruházások részarányát 1970 után csökkenti* a gépi beruházások arányának javára. Feltűnő az egyéb beruházások nagyarányú csökkenése, amelybe az ültetvények is tartoznak.

Jól kifejezi a támogatási feltételek változásának a termelészövetkezeti *saját erőforrások felhasználására gyakorolt orientáló hatását* a beruházások finanszírozására lekötött pénzeszközök *menyiségének és megoszlásának időbeli alakulását bemutató* 3. sz. táblázat.

A BERUHÁZÁSOK SAJÁT FORRÁSÁNAK ÉS MEGOSZLÁSÁNAK ALAKULÁSA 1968—72 KÖZÖTT (%-BAN)

3. sz. táblázat

	1968	1969	1970	1971	1972
Beruházás			évben		
Építés	41,7	62,7	63,9	47,8	41,5
Gép	56,2	35,7	34,5	50,9	56,8
Egyéb	2,1	1,6	1,6	1,3	1,7
Összesen:	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
	1968 = 100%				
Építés	100	259,0	326,3	236,3	195,8
Gép	100	107,6	129,5	185,0	197,3
Egyéb	100	221,7	231,6	191,6	234,5
Összesen:	100	172,5	213,5	206,6	197,2

Forrás: Szakonyi L.: A termelésfejlesztés finanszírozásának főbb vonásai és hatásuk a tsz-ek gazdasági, jövedelmi helyzetére (Gazdálkodás 1974/3. 20. old.)

Érdeemes szemügyre venni a beruházások *teljes forrásának szerkezeti alakulását* is, amit a 4. sz. táblázat tartalmaz.

A BERUHÁZÁSOK PÉNZÜGYI FORRÁSAI A TERMELŐSZÖVETKEZETI SZÉKTORBAN (%-BAN)

4. sz. táblázat

Évek	Saját forrás	Hitel	Támogatás
1968	45,4	17,8	36,8
1969	46,1	11,8	42,1
1970	44,4	18,4	37,2
1971	52,9	20,3	26,8
1972	58,0	20,6	21,4

Forrás: Szakonyi L.: I. m. (gazdálkodás 1974/3. 23. oldal)

A források megoszlásának adatai azt mutatják, hogy a *beruházások finanszírozásában az állami támogatások részaránya jelentősen — a legmagasabb arányt majdnem a felére — csökkent 1972-re*. A részaránycsökkenés fő oka a beruházási támogatások mennyiségének csökkenése, hiszen a vizsgált időszak utolsó évében pénzügyi értékük 58,4%-a az 1970 évének. Jelentősen növekedett a saját erő részaránya és

néhány százalékkal emelkedett a hitelek aránya is. Az utóbbiak mennyiségi növekedése nem kompenzálta azonban teljesen a támogatások csökkenését. A támogatások részarányának csökkenéséről alkotott képet alapvetően a gépek árdotációjára felhasznált támogatás beszámítása sem változtatná meg, mert azok csak 10—15%-kal növelnék arányát az összes forrásokban.

A beruházási támogatások és a termelőszövetkezeti szektor fejlesztési tevékenysége közötti *szoros* — az előzőekben dokumentált — *kapcsolat* alapján megállapíthatjuk, hogy hazánkban az indirekt gazdaságirányítás időszakában a *beruházási támogatások kiemelkedő szerepet játszottak az eszközbefektetések tervszerű állami irányításában*. Túlnyomórészt önállóan és eredményesen terelték a vállalati eszközbefektetéseket a szándékolt irányokba. Ugyanakkor a beruházásokhoz folyósított költségvetési eszközök közvetett módon hozzájárultak az ágazati személyi jövedelem paritás eléréséhez és fenntartásához is. Véleményem szerint a beruházási támogatásokat elsősorban e két fontos funkció miatt a jövőben is célszerű felhasználni a szövetkezetek állami irányításában.

Általánosan az üzemviteli támogatások közé sorolják a termelőszövetkezeti támogatások harmadik alrendszerét, a *meghatározott mezőgazdasági tevékenység szubvencionálását szolgáló formákat*. A változatos támogatások közül egyesek nemcsak a termelés adott színvonalának a fenntartásához, hanem kismértékben a bővítéshez is hozzájárulhatnak.

Alapvetően a folyó-ráfordítások üzemi finanszírozását segítő meghatározott mezőgazdasági tevékenységhez kapcsolt állami szubvenciók különböző módon jutnak el a gazdaságokhoz és hatnak a jövedelemhelyzetre. *Az egyik csoportba tartozó támogatások a bevételeket növelik részben a pénzübeli juttatások (ellési dotáció, sertésértékesítési prémium a nagyüzemi állattállomány gümőkórmentesítését célzó segély, a rét-, legelőjavítási dotáció), részben pedig a magasabb árbevételre lehetővé tevő különböző árkiegészítések (pl. a gyapjúfelvásárlási dotáció) révén. A másik csoportba azok tartoznak, amelyek a kiadásokat csökkentik. (Pl. 1970-ig a gépjavítások árkedvezményei és 1971 végéig a kenyérgabona jövedelemadó kedvezménye.)* Ebbe a csoportba tartozik végeredményben — a már tárgyalt — műtrágya- és növény-védőszer árkedvezmény és a háztáji gazdaságok vemhesüsző vásárlásának árkedvezménye is.

Az egyes termékárakban realizálódó jövedelemhányad meghatározó szerepét a folyamatos termelés anyagi érdekelttségében jól megvilágítja a búzatermelés és a szarvasmarha-tenyésztés állami támogatásának alakulása. A jövedelemadókedvezményt mint az adott termék korábban kedvezőtlen ár- és költségviszonyainak javítására nyújtott szubvenció elősegítette a búzatermelés fejlődését. A hozamok és a ráfordítási arányok kedvező alakulása következtében 1970-re a búzatermelés jövedelmezősége a termelőszövetkezeti szektorban átlagosnál magasabb szintet, az önköltségre vetítve 34,9%-ot ért el, ami lehetővé tette az adókedvezmény megszüntetését a termelői érdekelttség megsértése nélkül.³⁹

Ezzel szemben a szarvasmarha-tenyésztés termékei — különösen a tejtermelés — oly mértékben veszteségesek voltak a gazdasági reform eddigi időszakában, hogy az állattállomány távlati fejlesztésében alappillérnek számító tehénállomány és az ellési dotáció összegének — és az 1971. évi tejár — viszonylag jelentős emelése ellenére is csökkent.⁴⁰ Ezért a gazdaságpolitikai döntésekre hivatott fórumok határozott

39. Csizmadia E.: Bevezetés az élelmiszergazdaságtanba. (Bp., Akadémiai K. 1973. 271. old.)

40. 1970-ben a tej termelői ára az önköltség 79,8%-át fedezte (Csizmadia E.: *uo.*) és 1970—72 között a szövetkezeti szektor tehénállománya 8500 db-bal csökkent. (Mezőgazdasági Statisztikai Zsebkönyv 1973. 136. old.)

intézkedéseket léptettek életbe az ágazat közgazdasági hátterének javítása érdekében. A program végrehajtását célzó rendelkezések *elméleti változást* tükröznek, mert a folyamatos termelés és a beruházási érdekelttség között fennálló ellentétet lényegében az árak felemelése és az ellési dotáció nagy részének árasztásával kívánják feloldani; 1973. januárjában a tej felvásárlási árát 31 %-kal, a vágómarha árát pedig 24 %-kal emelték és a borjúsaporulat után járó dotációt 3000 Ft/db-ra csökkentették azzal a kikötéssel, hogy ez meghatározott üzemi színvonal elérése esetén a szakosított telepeken átváltható az értékesített tej után fizetett 1,10 Ft/liter nagyságú árkiegészítésre.⁴¹ E tendencia megerősödése figyelhető meg az V. ötéves terv szabályozó rendszerében is.

Bár mindkét esetben a dotációk sorsa végeredményben azonos, az elmondottak érzékeltetik a gazdaságilag hatékony és racionális alkalmazásuk korlátait, illetve az utóbbinál a feltételeit.

Mivel a meghatározott mezőgazdasági tevékenység szubvencionálásának eddig említett formáit a teljesítményelv alapján folyósítják, ezek a támogatások sem fékezhetik a termelőszövetkezetek differenciálódását. Az üzemviteli támogatások különböző formái elsősorban *inkább a rövidebb távra* szóló termeléspolitikai feladatok alátámasztására, a piaci és a jövedelmezőségi feszültségek feloldására szolgálnak. Másodsorban pedig az élelmiszerek viszonylag alacsony fogyasztói árának védelmét segítik elő a maguk részéről is.

Véleményünk szerint külön alrendszer alkotnak — jellegük és jelentőségük alapján — azok a szubvenciók, amelyekkel a *szakmai vezetés színvonalának javítását* segíti az állam. Az indirekt gazdasági irányítás időszakában — a kedvezőtlen adottságú termelőszövetkezetek 1968—70 közötti szórványos eseteitől eltekintve — megszűnt a szakemberek termelőszövetkezetekbe történő állami áthelyezése, s az ehhez fűződő támogatások. Jelenlegi időszakban a szakembertámogatás célja az egyetemi-főiskolai végzettségű kezdő szakemberek tartós munkavállalásának, letelepedésének, és a termelőszövetkezeti szakember-ellátottság szintjének az állami gazdaságokhoz való közelítése. Ennek érdekében a kezdő szakemberek meghatározott mértékű és időre szóló — a gyenge termelőszövetkezetekben munkát vállalók hosszabb ideig — *havi jövedelemkiegészítést és egyszeri letelepedési segélyt* kapnak. Továbbra is fennmaradt a termelőszövetkezeteket illető *beruházási ártámogatás* a szolgálati célú lakásvásárlás, illetve építés után.

41. 1025/1972. (VII.20.) sz. kormányhatározat (Mezőgazdasági Értesítő 1972/34. sz. 677. old.)

Д-р Шипош Миклош

РАЗВИТИЕ ГОСУДАРСТВЕННОЙ СИСТЕМЫ НАДДЕРЖЕК КООПЕРАТИВОВ В ВЕНГРИИ

(Резюме)

В этой работе автор показывает историческое развитие финансовой системы субсидии венгерских кооперативов. В своей работе автор еще на следующие вопросы: каким образом соответствовала система поощрений системам управления кооперативами различных типов, как она действовала на экономическое развитие этого сектора.

В первой части работы он анализирует формы поддержек, функционирующих с начала массовой реорганизации до внедрения новой системы управления народным хозяйством. Он определяет важную роль роста финансовой субсидии в экономической стабилизации кооперативов и указывает на постоянно проявляющиеся недостатки, требующих оформления новых фондов для государственной системы поощрений.

Во второй части работы автор анализирует систему государственных поддержек в период новой системы управления народным хозяйством. Он детально анализирует измененную роль поддержек в государственном управлении кооперативами. Кроме того, он показывает функционирование разных элементов системы поддержек в период за 1967—1974 гг. Важным выводом этой части является то, что особенно важную роль играли поощрения в государственной ориентации кооперативных вложений.

Работа многосторонне анализирует количественное изменение финансовых субсидий и их влияние на развитие кооперативов.

Dr. Miklós Sipos

THE DEVELOPMENT OF STATE SUPPORT SYSTEM OF PRODUCER CO-OPERATIVES IN HUNGARY

(Summary)

In the present study the author presents the system of financial support of the Hungarian producer co-operatives, in its historical perspective. He is seeking the answer to the question; how the supports (subsidies) fit into the management systems of various types, and what was the impact of various types of supports on the development of that sector.

In the first part he analyses those forms of supports which were in force from the beginning of mass transformation of agriculture, up to the introduction of indirect economic management. The author establishes the important role of the increased financial support in the economic consolidation of producer co-operatives, and points out to those gradually appearing shortcomings, due to which the financial support had to be based on new foundations.

The second part examines the system of state subsidy in the period of indirect economic management. Analyses — in detail — the changed role of state support in the state control of producer co-operatives. He investigates, furthermore, the functioning of individual elements of the state support system in the period of 1967—1974. The important conclusion of this part is that, the state subsidies played an important role especially in the state orientation of investment activities of the producer co-operatives.

The study comprehensively examines the quantitative changes in the financial support and its effects on the development of the agricultural sector.

DR. VÁCZY MÁRIA

A KÖLTSÉGGAZDÁLKODÁS KIALAKULÁSÁT ELŐSEGÍTŐ ÉS BEFOLYÁSOLÓ TÉNYEZŐK A MEZŐGAZDASÁGI TERMELŐSZÖVETKEZETEK BEN

A mezőgazdasági termelőszövetkezetek más termelő vállalatokhoz hasonlóan jövedelmező gazdálkodás folytatására törekszenek. A szövetkezeti csoporttulajdon sajátosságából fakadóan a szövetkezeti tagok a szövetkezet termelési eszközeinek tulajdonosai és a szövetkezet dolgozói is egy személyben. A szövetkezeti tag, mint munkavégző dolgozó abban érdekelt, hogy személyes jövedelme minél nagyobb legyen, s ezt rendszeresen kifizessék, színvonalát garantálják. Ezen túlmenően még abban is érdekelt, hogy a munka eredményességétől függően év végén minél nagyobb összegű jövedelemrészesedést kapjon. A szövetkezeti tag, mint tulajdonos, elsősorban abban érdekelt, hogy növekedjék a közös gazdaság felhalmozása, mert a következő évek jövedelme és ennek növekedése döntő mértékben a közös gazdaság anyagi-műszaki alapjainak fejlődésétől függ. A szövetkezeti tagok e kettős helyzetéből fakadóan a szövetkezet érdekeltége az egy tagra jutó bruttó jövedelem növeléséhez kapcsolódik, e jövedelmi érdekelttség elvontan nézve egyformán érdekeltté teszi a szövetkezeti tagokat a bruttó jövedelem mindkét elemének („v” és „m”) a növelésében. Amikor a szövetkezetek gazdálkodásában lehetővé válik a személyes jövedelmek más népgazdasági ágakhoz hasonló mértékű színvonalának biztosítása és rendszeres kifizetése, a bruttó jövedelmi érdekeltségen belül, előtérbe kerül a szövetkezeti tiszta jövedelem növelésének igénye.¹

Ahhoz, hogy a szövetkezetek gazdálkodásukban e célt következetesen érvényesíteni tudják, többek között, rendszeresen figyelemmel kell kísérniük bevételeik és termelési költségeik, az előállított termékek önköltségének alakulását. Az utóbbiak ismerete nélkül nem lehetnek megalapozottak termelési döntéseik, hosszú távon nem biztosítható a tagok személyes jövedelmének emelkedése, nem teremthetők meg a felhalmozás tartós forrásai.

A termelési-gazdasági döntések költségoldalról történő megalapozása, *a költség-szemlélet érvényesülése igen fontos nemcsak szövetkezeteink, de egész társadalmunk gazdasági fejlesztésében is.* Sem egy adott szövetkezet, sem a társadalom számára nem lehet közömbös, hogy adott célt milyen ráfordítással ér el. *A költséggazdálkodás tudatos kialakítása és felhasználása napjainkban megvalósuló,* de korántsem befejezett folyamat a szövetkezetek gazdasági tevékenységében. A költséggazdálkodás megvalósulásának gazdasági feltételei előtt először röviden magának a fogalomnak a tartalmát és a gazdálkodással való kapcsolatát kell meghatározunk, majd ennek ismeretében vázoljuk azokat a feltételeket, amelyek közepette realizálódik.

1. Ld. részletesebben önköltség, ár, jövedelmezőség a mezőgazdaságban. Szerkesztette: Csendes Béla. Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Bp., 1973.

1. A költséggazdálkodás tartalma

„Költséggazdálkodáson azt a tevékenységet értjük, amelynek során megtervezik a termelés költségeit, értékelik a tényleges költségeket, feltárják a költségalakulás ok-okozati összefüggéseit, vizsgálják a tevékenységek költségének, jövedelmezőségének kapcsolatát, az önköltség jövedelmezőségre gyakorolt hatását, gazdaságosságát és mindezzel segítik a döntés meghozatalát.² Ez lényegében nem jelent mást, mint valamely gazdasági célkitűzés megvalósításához szükséges döntések meghozatalakor a költségalakulás tudatos figyelembevételét és befolyásolását.

A költséggazdálkodás célját, ha a szövetkezetek gazdálkodásának célját tekintjük kiindulási alapul, a *jövedelem növelésére irányuló termelési és gazdasági döntések elősegítése és megalapozásaként fogalmazhatjuk meg*. Ebből fakadóan a költséggazdálkodás általános feladatai:

1. A *termelési költségek* rendszerezett megfigyelése és a különböző költségmutatók (pl. önköltség) számítása. A költségszámítás folyamatossága, megbízhatósága alapjaiban határozza meg a költséggazdálkodási tevékenység eredményességét.

2. A *költségek elemzése*, a költségcsökkentés tartalékainak, a költségek hatékonyabb felhasználási módozatainak, a költségek alakulását befolyásoló tényezőknek a feltárása.

A költséggazdálkodás e két alapvető fontosságú feladata a gazdálkodás folyamatában, annak időbeni lefolyásához kapcsolódva a *következő konkrét feladatokban határozható meg*:

1. a *költségtervezés*, melynek során megtervezik az elkövetkező időszak termelésének költségeit, a várható önköltséget, s a várható jövedelem nagyságát. A költségtervezés ezen túlmenően hozzájárulhat a szövetkezet pénzügyi tervezés jobb megalapozásához, elsősorban a várható kiadások nagyságának és ütemezésének felméréséhez;

2. a *költségek alakulásának* évközi, folyamatos ellenőrzése, a tervezettől való eltérések okainak feltárása, s ennek megfelelően az operatív intézkedések, illetve döntések elősegítése;

3. a gazdasági év végén a *tényleges termelési költségek* és az önköltség megállapítása, elemzése és ennek alapján az elkövetkező időszak tervkészítésének elősegítése.

A költséggazdálkodásnak a gazdálkodásban betöltött szerepét és feladatát összefoglalóan az 1-es ábra szemlélteti.

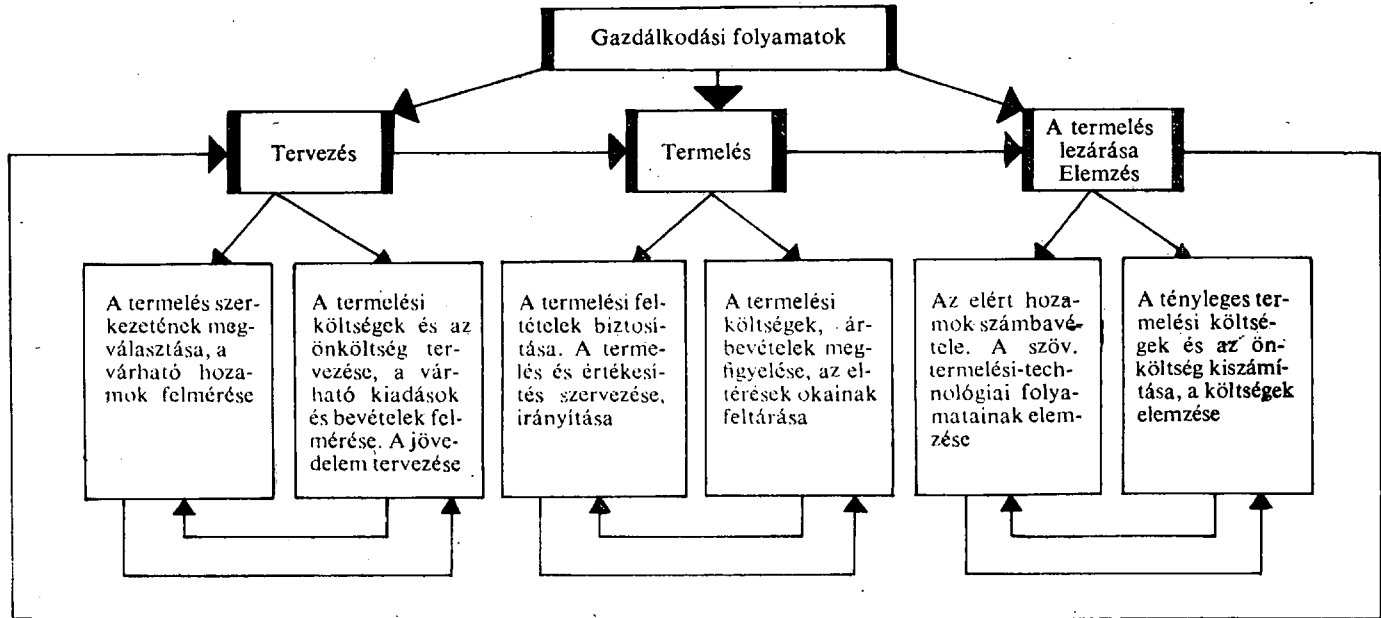
A sémából, az elmondottakon túlmenően még az a következtetés vonható le, hogy a *tudatos költséggazdálkodás*, amely hatékony eszköze lehet a *minél* nagyobb jövedelem eltérésére irányuló törekvéseknek, *több mint a költségek pusztá számbavétele*, önmagukban való elemzése. A költséggazdálkodás a gazdálkodás minden területén jelentkezik egyrészt, mint a technikai-technológiai folyamatok ráfordításainak költségvetülete, másrészt, mint a költségek alakulásának visszahatása a jövedelem alakulásán keresztül a technikai-technológiai folyamatokra.

2. A költséggazdálkodás megvalósulásának feltételei

Az agrárközgazdasági irodalomban a szerzők többsége, akik a költséggazdálkodás vagy a termelőszövetkezeti vállalati gazdálkodás bármely területének kérdéseivel foglalkoznak, úgy foglalnak állást, hogy a *tudatos költséggazdálkodás még*

2. Mezőgazdasági vállalati gazdaságtan. (Szerk.: Vági Ferenc). Tankönyvkiadó, Bp. 1972. II. kötet. 83. old.

A KÖLTSÉGGAZDÁLKODÁS HELYE A SZÖVETKEZETI GAZDÁLKODÁSBAN

nem valósult meg a szövetkezetek gazdálkodásában és törekedni kell ennek kialakítására. Ennek megítéléséhez meg kell vizsgálnunk magának a költséggazdálkodás megvalósulásának feltételeit. Úgy vélem, a költségszemlélet széles körű, tudatos érvényesítése a gazdálkodásban nem pusztán elhatározás, vagy előírás kérdése. Részben személyi, részben objektív gazdasági feltételei vannak, amelyek a következőkben foglalhatók össze:

— *egyrészt*, a gazdaságoknak közvetlenül érdekelteknek kell lenniük a termelési költségeik alakulásának befolyásolásában, a velük való gazdálkodásban. Ez mindenekelőtt a szövetkezetek önálló vállalati gazdálkodásának tartalmával és fejlődésével, valamint ennek feltételeivel függ össze;

— *másrészt*, a költséggazdálkodás megvalósulásának feltételét képezi az olyan számviteli rendszer, amely „naprakészen” szolgáltatja a döntésekhez szükséges költségadatokat, jó információs lehetőséget nyújt a költségek felméréséhez, elemzéséhez. A költségek alakulásának folyamatos figyelemmel kísérése lehetővé teszi esetleges befolyásolásukat, utólagos ismeretük már csak a következő termelési folyamatra teremti meg a beavatkozás lehetőségét.

E két tényező. — véleményem szerint — *a költséggazdálkodás gyakorlati megvalósulásának alapvető feltétele.* Ezek a tényezők azonban egymással is szoros kapcsolatban vannak. A vállalati gazdálkodás kibontakozása és a gazdálkodás színvonala már önmagában hatással van a számviteli rendszer fejlettségére, s ez utóbbi pedig meghatározza a költségszámítás és elemzés lehetőségeit, színvonalát. Csete László is hasonló álláspontot képvisel, amikor a gazdaságok elemzési lehetőségéről így ír:³ „A nagy gazdaságok számviteli rendszere együtt változik a gazdaságok fejlődésével. A számviteli rendszer keretei és részletessége meghatározza az elemzés mélységét és a célt is. Ezért e három problémakört — a nagy gazdaságok fejlődését, a számviteli rendszert és elemzést — mindig csak összefüggéseiben lehet szemlélni és tudatosan formálni.”⁴

3. *A költséggazdálkodás és szövetkezetek önálló vállalati gazdálkodásának kapcsolata*

A költséggazdálkodás kialakulása, a költségszemlélet érvényesülése szövetkezteink gazdasági tevékenységében szoros kapcsolatban van a szövetkezetek vállalati gazdálkodásának tartalmával és fejlődésével. Az önálló vállalati gazdálkodás, melynek pénzügyi feltételei is biztosítottak, teremti meg a tudatos költséggazdálkodás lehetőségét, de egyben szükségességét is:

A termelőszövetkezetek önálló vállalati gazdálkodása tartalmilag, többek között, azt jelenti, hogy:

— szabadon döntenek termelési szerkezetük kialakításáról;

— biztosítják a termelés tárgyi feltételeit, rendszeresen pótolják elhasznált termelési eszközeiket;

— gondoskodnak tagjaik munkával való ellátásáról, az elvégzett munkák megfelelő szintű díjazásáról és minél magasabb fokú garانتálásáról;

— a szövetkezeti-felhalmozás révén biztosítják a termelőeszközök bővítését, és a tagok személyes jövedelme színvonalának — a társadalom más rétegeihez hasonló mértékű — emelkedését.

3. Álláspontját a költséggazdálkodásra nézve is érvényesnek tekinthetjük, amennyiben ez utóbbi magában foglalja az elemzés egyik fontos területét, a költségelemzést is.

4. Csete László: A nagy gazdaságok elemzése és számvitele. Gazdálkodás, 1971/8. sz.

Az önálló gazdálkodás megvalósulásának anyagi alapját a pénzügyi önállóság képezi, vagyis bevételeiknek fedezniök kell a gazdálkodást terhelő minden kiadást. Ez azt jelenti, hogy termékeik értékesítése révén elért bevételeiknek fedezniök kell a termeléshez felhasznált termelési eszközök pótlását, a tagok (és a dolgozó családtagok és nyugdíjasok), valamint az alkalmazottak rendszeresen kifizetett és költségként elszámolt munkadíját,⁵ az állammal szembeni és egyéb kötelezettségek teljesítését, s ezen felül olyan jövedelmet, amely lehetővé teszi a termelési alapok bővítését, valamint a tagok és alkalmazottak év végi kiegészítő részesedését.

A pénzügyi önállóság megvalósulása esetén a szövetkezeteknek lehetőségük nyílik arra, hogy kibontakoztassák az alapszerű gazdálkodást, s a termelés bővítésére fejlesztési alapot (álló- és forgóeszközök bővítése), a szövetkezeti tagok személyes, jövedelmének biztosítására részesedési alapot képezzenek, valamint egyéb szociális kulturális feladatok teljesítéséhez, a jövedelembiztonság fokozásához stb. hozzanak létre pénzügyi alapokat. (Szintén ez teszi lehetővé, hogy az elhasznált termelési eszközök pótlására amortizációs alapot képezzenek.)

Abban, hogy a 60-as években a termelési költségek nagysága, szerkezete, az önköltség, a jövedelemalakulást befolyásoló tényezők nem voltak eléggé ismertek, sem számításuk, elemzésük, gazdasági jelentősége nem jelentkezett a termelőszövetkezetekben, szerepet játszott többek között az is, hogy a szövetkezetek önálló vállalati gazdálkodása nem bontakozhatott ki, részben a pénzügyi önállóság hiánya miatt, mely elsősorban az igen alacsony mezőgazdasági árszívonalból fakadt.⁶

Az alacsony árszívonal nemcsak a szövetkezetek saját erőből történő felhalmozását korlátozta, hanem még az indokolt személyi jövedelmek biztosítását sem tette lehetővé. A szövetkezetek bruttó jövedelmi érdekeltsége, éppen a szűkös jövedelemszerzési lehetőségek miatt, a bruttó jövedelemen belül a személyes jövedelmek növelését helyezte előtérbe, míg a nettó jövedelem nagyságának, alakulásának szerepe háttérbe szorult. Részben az akkor érvényben levő direkt típusú, erősen centralizált gazdaságirányítási gyakorlat sem engedte érvényre jutni a szövetkezetek gazdasági önállóságát. A különböző adminisztratív előírások (pl. bizonyos termékek kötelezően előírt vetésterülete), és külső ráhatások erősen korlátozták a szövetkezetek döntési önállóságát, nemegyszer jogi önállóságuk is formálissá vált. Ilyen feltételek között a költséggazdálkodási tevékenység háttérbe szorult, a különböző költségmutatók és az önköltség kiszámítása „öncélú” tevékenységnek tűnt. (Még ma is találkozhatunk olyan termelőszövetkezeti vezetőkkel, akik ezen kategóriák számítását, elemzését öncélú tevékenységnek, pusztán „papírmunkának” tekintik.)

Az 1968. évi „mechanizmusreform igen lényeges vonása a mezőgazdaságban, hogy az önálló vállalati gazdálkodás erősítésének elsősorban az anyagi-pénzügyi feltételeit helyezte előtérbe. Jelentős változások következnek be a döntési önállóság tervezési, szervezési feltételeiben is”.⁷

A mechanizmusreform hatásaként megnövekedett a szövetkezetek döntési szabadsága, javultak a pénzügyi önállóság feltételei. A kibontakozó önálló gazdálkodás és az új közgazdasági feltételekhez való alkalmazkodás (jövedelemszabályozás új

5. A termelőszövetkezeti tagok munkadíjának költségként való elszámolását az 1028/1967. számú kormányhatározat előírja. A munkadíjak költségesítését magának a szövetkezet vállalati gazdálkodásának kibontakozása is indokolja, elsősorban a felhalmozás és a személyes jövedelmek alakulásának élésebb szétválasztása érdekében. (L. részletesebben: Gönczi Iván—Vági Ferenc: Mikroökonómiai koncepciók a mezőgazdaságban. Gazdálkodás, 1973/1.)

6. Emellett a termelőszövetkezetek termelőerőinek fejletlensége, a gazdálkodás színvonala is hozzájárult a pénzügyi helyzet elégtelenségéhez.

7. Csizmadia Ernő: Gazdasági koncepciók és az élelmiszergazdaság. KJK. Bp., 1970. 75. old.

rendszerre, a hitelezési feltételek változása stb.) szükségképpen előtérbe helyezik a jövedelem és a költségek alakulásának vizsgálatát.

A gazdálkodás feltételeiben és a gazdálkodás színvonalában bekövetkezett változások a bruttó jövedelmi érdekelttség érvényesülésében is változásokat idéztek elő. A termelőszövetkezeti tagok közösből származó jövedelme elérte a más népgazdasági ágakban dolgozók jövedelmét, lehetővé vált a személyes jövedelmek egy meghatározott részének rendszeres kifizetése. Az indokolt személyes jövedelem színvonalának elérése és garantálása, a bruttó jövedelmen belül egyre inkább előtérbe helyezi a szövetkezeti tiszta jövedelem növelését,⁸ azaz a szövetkezetek számára a gazdálkodás mai viszonyai között nem lehet közömbös, hogy a tagok személyes jövedelme felett milyen nagyságú tiszta jövedelem képződik. Ez elsősorban a szövetkezetek továbbfejlődése és a személyes jövedelmek színvonalának rendszeres emelkedése szempontjából meghatározó.

A szövetkezetek önálló gazdálkodása kibontakozásának és tudatos költség-gazdálkodás-igényének együttes jelentkezéséről László János a következőket írja: „Termelőszövetkezeteink gazdasági és szervezeti megszilárdulásának előrehaladásával a termelési döntések megalapozásához egyre inkább részletes kalkulációkat készítenek, elemzik az előző évek termelési, ráfordítási és jövedelmi adatait, választ keresnek a ráfordítások és az elért jövedelem kapcsolatára, viszonyára.”⁹

Az eddig elmondottakat abban foglalhatjuk össze, hogy a költség-gazdálkodás kibontakozásának reális alapját az önálló gazdálkodás teremti meg. Ugyanakkor az önálló gazdálkodás kibontakozása, a saját erőből saját számlára történő gazdálkodás, a minél nagyobb jövedelem elérésére irányuló törekvés, megköveteli az észszerű, tudatos költség-gazdálkodás kialakulását.

Az elmondottakon túl azonban vannak a szövetkezeti gazdálkodással összefüggő olyan egyéb tényezők is, amelyek a költség-gazdálkodás kialakulását jelentős mértékben elősegítik. Ezek egy része a gazdálkodás külső feltételeivel függ össze, más része a gazdálkodás belső viszonyaival, fejlettségével kapcsolatos. Az előzőek közül, melyek közé többek között az adózás, a jövedelemszabályozás, a hitelszabályozás, az árszabályozás, állami támogatás stb. tartozik a mezőgazdasági felvásárlási árak szabályozásának rendszerét, illetve ennek hatását vizsgáljuk meg.

Az előzőekben kifejtettük, hogy a szövetkezetek önálló gazdálkodásának fontos előfeltétele a pénzügyi önállóság, majd ennek tartalmát is meghatároztuk. A realizálható eredmény nagysága — adott termelési feltételek között a szövetkezetek szempontjából vizsgálva — alapvetően a következő tényezőktől függ:

- a termelés volumenétől (ezen belül is az árutermelés nagyságától);
- a termelés költségeitől;
- a termelés szerkezetétől;
- és az értékesítési áráktól.

E tényezők közül az áruértékesítés volumene és termelési költsége a gazdaságoktól függő változó, vagyis e két tényezőt a mindenkori természeti-termelési feltételek között a gazdaságok befolyásolni tudják, megváltoztathatják e paramétereiket. A harmadik tényező, az értékesítési ár a gazdaságoktól független változó, ugyanis a mezőgazdasági termelőszövetkezetek számára termelésük és áruértékesítésük döntő hányadát

8. Hasonló álláspontot képvisel Szabó Ferenc: A jövedelemképződés és felhasználás kérdései c. tanulmányában. (Kandidátusi értekezés. Bp., 1972. 19. old.)

9. László János: A gazdasági irányítás és a termelőszövetkezetek anyagi érdekelttsége. KJK. Bp., 1970. 72. old.

kitevő termékek értékesítési árai (a felvásárlási árak) adottak. Ismeretes, hogy a mezőgazdasági termékek körében az árszabályozás gazdaságpolitikai megfontolások miatt, jelenleg is erősen központosított. Részben a mezőgazdasági árpolitika jövedelem- és termelésbefolyásoló hatásának érvényesítése és a mezőgazdasági termelés biztonsága, részben a mezőgazdasági áraknak a fogyasztói árakra (alapvető létfenntartási cikkekre) való közvetlen hatása miatt.¹⁰

A rögzített árakon túlmenően az irányárak és védőárak (a hatóságilag kötött ármozgás körébe tartozó árak) kialakítása is független egy-egy adott gazdaságtól s lényegében ez érvényesül a szabadárak esetében is, ha ezen termékeket a gazdaságok nem közvetlenül a szabadpiacon, hanem az értékesítés biztonsága érdekében a felvásárló szerveken keresztül értékesítik.

Mindebből az következik, hogy egyrészt adott árak esetén termelésük akkor lesz eredményesebb és jövedelmezőbb, ha az elérhető árbevételhez képest minél kevesebb költséggel valósítják meg azt. Másrészt a realizálható jövedelem tömegét oly módon növelhetik, hogy azon termékek termelését helyezik előtérbe, amelyeknél az ár és a költségek alakulása a legkedvezőbb, azaz ár-költség a legnagyobb. *Ez a körülmény szintén a költségek tudatos vizsgálatára, befolyásolására kell hogy ösztönözze a szövetkezeteket.*

A szövetkezetek gazdasági gyakorlatában e két lehetőség közül a második lehetőséget részesítik előnyben, vagyis az áradottságot elsősorban a termelési szerkezet megválasztásában veszik figyelembe.

Azoknál a termékeknél, ahol a termelői-felvásárlási ár a termelési költségek felett viszonylag nagy jövedelmet biztosít, mind a termelés méretét, mind a ráfordításokat fokozzák, hogy a hozamok emelkedése útján még nagyobb jövedelmet érjenek el. Azon termékeknél pedig, ahol az ár viszonylag alacsony jövedelmet tartalmaz, az áradottsághoz nem a termelési költségek leszorításával (azaz a ráfordítások és hozamok emelése révén), hanem az adott termékek termelési méretének csökkenésével alkalmazkodnak.

Mint már előbb is említettük, a tényezők egy másik köre, amely a *költség-gazdálkodás kialakítására ösztönzi* a szövetkezeteket, gazdálkodásuk fejlettségével, színvonalával kapcsolatos. Ezek közül — mint egyik legfontosabbat — *a mezőgazdasági termelőerők fejlődését* és ennek hatását vizsgáljuk meg. A termelésben egyre növekvő mértékben használnak fel nagyértékű termelőeszközöket, gépeket, berendezéseket stb., amelyek egyrészt a termelés költségeit, másrészt ezen belül az állandó költségeket is fokozzák, így hatékony vagy kevésbé hatékony felhasználásuk jelentős hatással van a jövedelem alakulására. Korábban, amikor az állam jelentős mértékben magára vállalta a mezőgazdaság alapigényes fejlődésének anyagi terheit (közvetlen állami támogatás, hiteltartozások elengedése stb.) ezek hatékonyságának, költségkihatásainak elemzése nem jelentkezett oly mértékben, mint az 1968 utáni években, amikor is az állam e terheket megosztja a szövetkezetekkel. Vági Ferenc ezzel kapcsolatosan a következőket írja: „A gazdaságirányítás új rendszerének pozitív vonásaként kell elfogadni, hogy termelőszövetkezeteinkben a költséghatékonyság jelentőségét kezdik felismerni és a gazdálkodásban is számot vetnek vele... A gyakorlati tapasztalatok szerint már is keresik a befektetések hatékonyabb elhelyezésének lehetőségeit, s a ráfordításokkal való racionálisabb gazdálkodás is szükségképpen erősödik.”¹¹

10. L. részletesebben: Csikós Nagy Béla: Magyar gazdaságpolitika. A mezőgazdasági árak mechanizmusa. Kossuth K. Bp., 1971.

11. Vági Ferenc: A termelés és a jövedelem növekedése a termelőszövetkezetekben. Közgazdasági Szemle, 1972/7—8. sz.

A mezőgazdasági termelők fejlődésén túl, még számos, nem elhanyagolható tényező hat a költséggazdálkodás kialakítására. Így többek között:

— a gazdálkodás tervszerűségének fokozódása, az éves tervezés mellett, a hosszabb távra szóló tervek készítésének igénye;

— a termelés szakosodása;

— a termelési rendszerek alkalmazásának elterjedése;

— a szövetkezeti közös vállalatok létesítése;

— a mezőgazdasági feldolgozó tevékenység kialakítása.

A költséggazdálkodás és a szövetkezetek vállalati gazdálkodásának kapcsolatáról elmondottakat a következőkben foglalhatjuk össze: a termelőszövetkezetek termelési, tervezési, pénzügyi önállóságának növekedése, az árrendszer, a gazdálkodás színvonalának emelkedése a termelési színvonal további emelésére, a jövedelmezőség fokozására ösztönzi a szövetkezeteket. Ezek a törekvések előtérbe hozzák a termelési költségekkel való ésszerű és tudatos gazdálkodást, s ennek szükségességét.

4. A költséggazdálkodás és a számviteli rendszer kapcsolata

A költséggazdálkodás megvalósulása második fontos feltételének a számviteli rendszert jelöltük meg. Mielőtt ezt részletesen megvizsgálánk, egy kiegészítő megjegyzést kell tennünk. Igaz — mint ezt később elemeztük is —, hogy a számviteli rendszer feltétele a költséggazdálkodásnak, de ugyanakkor az is igaz, hogy a számvittel szemben ilyen vagy olyan követelményeket támasszunk a költségszemből, a tudatos költséggazdálkodás igényének, szükségességének is jelentkeznie kell a gazdálkodásban. Ugyanis csak ebben az esetben lehet megfogalmazni azokat a konkrét követelményeket, amelyeknek teljesülését a számvitelnek biztosítania kell.

A számviteli rendszer ezen belül a könyvvitel és az operatív számvitel (adat-szolgáltatás) mint feltétel elsősorban azt jelenti, hogy folyamatosan, az operatív döntésekhez szükséges mértékben és formában tudja a folyó gazdálkodás költségadatait szolgáltatni. A költséggazdálkodás szempontjából ez annak a fontos feladatoknak a teljesülését segíti elő, hogy lehetővé válik a költségtervek alakulásának vizsgálata, az eltérések okainak feltárása, s így ennek alapján lehetőség nyílik a jövedelemalakulást befolyásoló tényezők évközi ellenőrzésére is, vagyis a számvitelnek „operatív-nak”, „naprakésznek” kell lenni. Másodsorban a számviteli rendszernek megfelelő adatbázist kell biztosítania a részletekbe menő költségvizsgálatokhoz, elemzésekhez. A költséggazdálkodás gyakorlati érvényesülése szempontjából az a helyzet tekinthető „ideálisnak”, amikor az ehhez szükséges adatok, alapvető összefüggések a számviteli nyilvántartásokból megállapíthatók, illetve a számvitel által biztosított adatok közvetlenül felhasználhatók különféle költségszámításokhoz és elemzésekhez, nem igényelnek külön adatfelvételt és kigyűjtést. (Ez természetesen nem zárja ki azt, hogy esetenként felmerüljön számításokhoz külön adatgyűjtést nem kell végezni.)

E feltételek teljesülése alapvetően két — egymással többé-kevésbé összefüggő — körülménytől függ:

— az egyik, hogy a termelőszövetkezetek számára a Pénzügyminisztérium által kötelezően előírt könyvviteli rend és számlakeret, mint egyik alapvető adatforrás milyen lehetőséget teremt a költséggazdálkodás számára;

— a másik, hogy a kötelező előírásokon túlmenően milyen lehetőségük van a szövetkezeteknek a belső információs rendszerük kialakítására.

Mint korábban már utaltunk rá, a mezőgazdasági termelőszövetkezetek számviteli, könyvviteli rendszere a gazdálkodás fejlődésével együtt változott. A termelő-

szövetkezetek megalakulásának időszakára az egyszerű rovatos könyvvitel volt jellemző, amely csak igen szűkkörűen tartalmazott a gazdálkodásra jellemző adatokat. Az 1961—62-es évektől kezdődően tértek rá a kettős könyvvitelre, amely már lehetővé tette a bruttó jövedelem mellett a termelési költségek ágazonkénti alakulásának megfigyelését. A 60-as évek első felében azonban a könyvviteli előírások, a gazdaságirányítási rendszer tervutasításos jellegének megfelelően, elsősorban a tervek teljesülésének mérését biztosították. „A vállalati döntések meghozatalához nélkülözhetetlen részletes adatok biztosítása — az egyébként is korlátozott önálló gazdálkodási tevékenységben — másodlagos szerepet játszott.¹² Ezt még csak fokozta, hogy az adminisztratív előírások miatt, a könyvvitelben alkalmazott értékelési elvek sem tükrözték a gazdálkodási tevékenység tényleges költségfolyamatait, így nem nyújtottak megfelelő alapot a költségszemlélet érvényesülésének sem. Az azóta eltelt időszakban a mezőgazdasági könyvvitel rendje, a mezőgazdasági számlakeret és ennek előírásai többször is változtak. Lényegesebb változás 1968-ban (az új gazdaságirányítási rendszer bevezetésével) és 1971-ben következett be. A ma is érvényes mezőgazdasági számlakeret 1971-ben lépett hatályba, melyben „a PM a gazdálkodó szervezeteknek lehetőséget ad olyan számviteli és könyvviteli rendszer kialakítására, amely messzemenően alkalmazkodva gazdálkodási, gazdasági és műszaki-adottságaikhoz, valamint sajátosságaikhoz, alapul szolgál a külső és belső információk igények kielégítésére...”¹³ A jelenlegi mezőgazdasági számlakeret és könyvviteli rend teljes körű elemzése meghaladná e cikk kereteit, ezért csak néhány olyan főbb összefüggést emelünk ki, amely a költséggazdálkodás szempontjából fontos. A jelenleg érvényes számlakeret mind a főkönyvi könyvelés területén, mind az analitikus könyvelési nyilvántartások kérdésében a korábbiakhoz képest nagyobb önállóságot biztosít a szövetkezetek számára.¹⁴ Különösen fontos ez a költségfolyamatok nyilvántartása esetében, ugyanis ez, lehetővé teszi a szövetkezetek számára, hogy igényeiknek megfelelő mélységben és tagolásban, az elemzési módszerek szempontjait szem előtt tartva alakítsák ki nyilvántartási rendszerüket. A másik fontos változás — a korábbiakhoz képest —, hogy a kötelezően előírt utasításokban annak az alapvető fontosságú elvnek az érvényesülését kívánják biztosítani, hogy az „értékelési elvek” a gazdaságok tényleges „értékfolyamatai”-nak, ezen belül költségeinek elszámolását biztosítsák.

Az elmondottakat azonban ki kell egészítenünk azzal is, hogy a könyvviteli előírások, bármennyire is lehetőséget teremtenek arra, hogy a gazdálkodás sajátosságait figyelembe vegyék, egyéb népgazdasági célokat is szolgálnak (adatokat biztosítanak a felsőbb irányítószervek a pénzügyi ellenőrzés, az adózás, a vagyonyilvántartás stb. számára is), nem lehetnek önmagukban elegendők a költséggazdálkodás megvalósulásához. Éppen ezért fontos a számviteli rendszer, mint feltétel teljesülését meghatározó második tényező. Mint már utaltunk rá, a pénzügyminisztérium által előírt számlakereten belül és azt meghaladóan, igényeik figyelembevételével, a szövetkezetek saját maguk szervezhetik meg az adatgyűjtést, az analitikus könyvelési nyilvántartások rendjét, valamint maguk döntenek arról, hogy a számlakeret által előírt kötelező számlaosztályokon és számlacsoportokon belül milyen részletességben

12. Szakonyi L.—Páli L.: A számviteli információk fejlesztési lehetőségei a termelőszövetkezetekben. AKI. Bp., 1970. 11. old.

13. Mezőgazdasági Számlakeret. (A PM hivatalos kiadványa.) KJK. Bp., 1971. 3. old.

14. Az 56/1970. sz. PM-rendelet 4. §-a előírja, hogy a szövetkezetek az ágazati számlakeret alapján saját könyvviteli rendjüket meghatározó számlarendet kötelesek készíteni a 18/1967. sz. PM-rendelet pedig a szövetkezetek hatáskörébe utalja az analitikus nyilvántartások kialakításának rendszerét.

nyitnak számlákat. Szintén — az előírt rendelkezések betartása mellett — maguk döntenek arról, hogy egyes részletező naturális vagy értékbeni adatokat a főkönyvi (szintetikus) vagy analitikus számlákon gyűjtenek. *Mindebből az a következtetés adódik, hogy elsősorban a szövetkezetek vezetőin, irányító szakemberein múlik, mennyire tudják e lehetőségeket kihasználva megszervezni saját belső információs rendszerüket. Mennyire tudják biztosítani a költségszemlélet érvényesülésének „tárgyi” feltételeit.* Emellett azonban azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy ebben szerepe van annak is, milyen költségszámítási, elemzési, adatgyűjtési módszerek állnak rendelkezésünkre. Ezeket fel tudják-e használni közvetlenül a gyakorlati gazdálkodásban, azaz ezek a módszerek alkalmazkodnak-e a szövetkezetek gyakorlati igényeihez és feltételeik számviteli rendszerben megteremthetők-e.

A szövetkezetek számviteli rendszerében napjainkig domináló tényező, hogy elsősorban a felsőbb szintű irányító szervek adatigényének kielégítésére törekcsenek, s a gazdálkodásuk szervezéséhez, irányításához szükséges adatgyűjtés és nyilvántartás háttérbe szorul. Emellett az üzemgazdasági kérdésekkel foglalkozó irodalomban is elsősorban a különböző jövedelemvizsgálatokat és költségelemzéseket bemutató elemzések kerültek előtérbe, ezek számviteli háttérnek bemutatása, illetve kialakításának módszere nélkül. A költséggazdálkodás megvalósulásához szükséges bizonylati, adatszolgáltatási és nyilvántartási rendszer kérdéseivel csak elvétve találkozhatunk az ide vonatkozó irodalomban.¹⁵ Egy másik szintén ehhez kapcsolódó kérdés, hogy a jelenlegi megnövekedett külső és belső adatigények kielégítése a mai feldolgozási lehetőségek mellett nehezen valósítható meg. Ahhoz, hogy a számviteli rendszer e fokozódó igényeket jobban kielégíthesse a korszerű adatgyűjtési módszerek elterjesztése és elterjedése mellett a feldolgozás módjában is változások szükségesek. A ma még dominálónak mondható kézi adatfeldolgozás helyébe a gépi adatfeldolgozásnak kell lépnie. Ez lehet a továbbfejlesztés útja, de véleményem szerint a szövetkezetekben még a jelenlegi adatfeldolgozási lehetőségek mellett is vannak olyan lehetőségek, amelyeket a szövetkezetek nem használnak ki. S ez elsősorban nem annyira az adatok megfigyelésében tapasztalható, hanem a költségek számításában, elemzésében, s ezek eredményeinek felhasználásában.

5. Összefoglalás

A költséggazdálkodás gyakorlatban való megvalósulásának feltételeiről elmondottakat a következőkben foglalhatjuk össze: *A szövetkezetek önálló vállalati gazdálkodásának erősödésével fokozódik a költségek ismeretének, befolyásolásának igénye, ugyanakkor az önállóság (és az, hogy az ebből fakadó lehetőségekkel élni is tudjanak) meg is követeli ezek ismeretét.* A szövetkezetek gazdálkodásának külső feltételei és a gazdálkodás színvonalának emelkedése, a mezőgazdasági termelőerők fejlődése is a költségszemlélet erősödésének tendenciáit váltja ki. A termelőszövetkezetek számviteli rendszere alapvetően kedvező feltételeket biztosít a költséggazdálkodás számára, de az adatgyűjtési, nyilvántartási stb. rendszer kialakításában maguk a szövetkezetek sem élnek minden esetben a lehetőségekkel, ugyanakkor ezen a területen még az ilyen irányú tudományos kutatások előtt is feladatok állnak.

15. Részletesebben foglalkozik ezzel a kérdéssel Páli László: A mezőgazdasági nagyüzemek számviteli információs rendszere, (Tankönyvkiadó, Bp., 1973.) és Szakonyi L.: A számviteli információk fejlesztési lehetőségei és módszerei a termelőszövetkezetekben. AKI Bp., 1970/11. sz.

Д-р Вацц Мария:

ФОРМИРОВАНИЕ ВЕДЕНИЯ БЮДЖЕТНОГО ХОЗЯЙСТВА И ЕГО ФАКТОРЫ, ВОЗДЕЙСТВУЮЩИЕ НА РАБОТУ КОЛХОЗОВ

(Резюме)

Решение проблемы калькуляции, обоснование производственно-экономических постановлений в отношении бюджета является в наши дни развертывающимся процессом в экономической деятельности колхозов.

Формирование ведения бюджетного хозяйства при принятии необходимых решений для осуществления экономических целей важно сознательное учитывание расходов и их влияние — имеет огромное значение. О это не просто вопрос решения или предписания высших инстанций — утверждает автор статьи. По мнению исследователя, здесь имеют место отчасти субъективные, отчасти объективные экономические условия. Автор считает, что основным условием ведения бюджетного хозяйства является содержание и развитие хозяйствования, факт самостоятельности ведения хозяйства, а также использование возможностей вычислительно-информационной системы.

Расширение самостоятельности ведения хозяйства, усиление ведения хозяйства за счет собственных расходов, использование принципа заинтересованности в валовом доходе во всех областях хозяйства создают возможность сознательного ведения бюджетного хозяйства и одновременно требуют их необходимости. В частности, система регулирования сельскохозяйственных цен и развитие сельскохозяйственных производительных сил способствуют осуществлению хозяйственной калькуляции.

Вычислительно-информационная система является вторым важным условием осуществления ведения бюджетного хозяйства. Это значит, что в соответствующей мере и форме она демонстрирует все данные и показатели экономической деятельности данного колхоза, необходимые при принятии оперативных решений.

Современная вычислительно-информационная система обеспечивает благоприятные условия для осуществления хозяйственной калькуляции. К сожалению, эта система не всегда используется в достаточной мере.

Dr. Maria Váczy

FACTORS PROMOTING AND INFLUENCING THE DEVELOPMENT OF COST ECONOMY IN THE AGRICULTURAL CO-OPERATIVES

(Summary)

The realization of cost-approach, the foundations of production economic decisions, from cost aspect, is a process emerging in the present days in the economic activities of agricultural co-operatives.

The author states, that the coming into being of the cost economy, the deliberate allowance for the cost in the process of decision making aimed at implementing the economic objectives is not simply the question of decision or prescription. There are — in the author's view — partly personal and partly objective preconditions for this. The content and development of the autonomous enterprise economy of the cooperatives and the possibilities offered by the accounting-information system, are the basic preconditions for the establishment of cost economy.

The emergence of autonomous firm (enterprise) economy, the strengthening of the economy based on self-reliance, the consequent implementation of gross rentability in all spheres of the economy, create both the possibility and necessity of deliberate cost economy. Alongside with this, the emergence of the cost economy is significantly promoted — among other things — by the system of agricultural price control and also the development of agricultural productive forces. The accounting and information system is the second most important precondition for the realization of cost economy, as precondition first of all implies that it can continuously supply the cost data of running economy, to the extent and in form needed by the operative decisions and provides data basis of proper depth for the detailed cost analysis. The present accounting system of producer cooperatives provides basically favourable conditions for the cost economy but the existing possibilities are not always properly exploited by the producer co-operatives.

TARTALOMJEGYZÉK

DR. ANDRÁSSY ADÉL: A magyar mezőgazdasági termelés alakulását jelentősen befolyásoló releváns gazdasági változók kiválasztása egy- és többtényezős korrelációanalízissel	3
DR. IMRE ÖTÖ: A munka szerinti elosztás néhány elvi kérdése	17
DR. MAYER LÁSZLÓ: A mezőgazdaság szerepe a gazdasági fejlődésben és az agrárpolitika néhány általános kérdése Tanzániában	31
DR. SIPOS MIKLÓS: A termelőszövetkezetek állami támogatási rendszerének fejlődése Magyarországon	43
DR. VÁCZY MÁRIA: A költséggazdálkodás kialakulását elősegítő és befolyásoló tényezők a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben	67

Felelős kiadó: Dr. Nagy Lajos
76-2756 — Szegedi Nyomda
Felelős vezető: Dobó József igazgató